

Architecture
and town planning
Quarterly

Kwartalnik architektury
i urbanistyki

Architecture
and town planning
Quarterly
Kwartalnik architektury
i urbanistyki

3-4/2018

tom LXIII

ISSN 1738-8746

ISSN 1738-8746

Jadwiga Roguska, *Katedry i zakłady historii architektury i sztuki powszechnej: starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–1991)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. LXIII, 2018, z. 3-4, s. 4-57

Jadwiga Roguska, *Chairs and Departments of History of World Architecture and Art: Ancient, Medieval, Modern at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology (1915–1991)*, "Architecture and Town Planning Quarterly", vol. LXIII, 2018, no. 3-4, pp. 4-87 [English version pp. 58-87]

DOI: 10.17388/WUT.2025.0042.ARCH

Katedry i zakłady historii architektury i sztuki powszechnej: starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–1991)*

Jadwiga Roguska, prof. dr hab. inż. arch.
Akademia Techniczno-Artystyczna
Nauk Stosowanych w Warszawie
em. prof. zw. Wydziału Architektury
Politechniki Warszawskiej

Jadwiga Roguska, Prof. DSc Arch.
University of Technology
and Arts in Warsaw
Professor Emeritus, Faculty of Architecture,
Warsaw University of Technology

Streszczenie

W programie studiów na Wydziale Architektury powstałym w 1915 r. w ramach Politechniki Warszawskiej przewidziano trzy odrębne ścieżki dydaktyczne dla nauczania przedmiotów historycznych: historii sztuki i architektury powszechnej, historii architektury polskiej i historii budowy miast, powiązanej z projektowaniem urbanistycznym jako wstęp do niego. W spisie przedmiotów z 1915 r. dwa dotyczyły historii sztuki i architektury powszechnej: „Historia sztuki (ogólna)” z podziałem na epoki i „Architektura” [historia] obejmująca Rozwój kształtów (materiałów, elementów budowli, form) z przeglądem architektury według epok: starożytnej, średniowiecznej, Odrodzenia (renesansu), baroku i czasów późniejszych. Na realizację programu w pierwszym okresie funkcjonowania Wydziału w latach 1915–1919/20 rzutowały: trudności z kompletowaniem kadry, przerwa w działalności w 1917 r., warunki wojenne. Oddzielenie historii sztuki i architektury, utrzymywane w programach, w praktyce dydaktycznej nie było przestrzegane, a politechniczny profil uczelni miał wpływ na malejący udział historii sztuki w nauczaniu.

Nauczania historii sztuki i architektury ogólnej – powszechnej podjął się w 1915 r. sędziwy Józef Dziekoński, posiadający ogromny autorytet i wielki dorobek twórczy w duchu XIX-wiecznego historyzmu. Najszerzej traktował epokę średniowiecza, uczył też sztuki i architektury starożytnej oraz epoki Odrodzenia. W 1916 r. dołączył architekt Juliusz Kłos, który poprowadził przedmiot Rozwój kształtów i w latach 1918–1920 – sztukę i architekturę baroku.

* Tekst niniejszy został przygotowany w 2015 r., w związku ze stuleciem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Niepublikowany wtedy, został znacznie poszerzony i zaktualizowany w 2024 r. oraz przeznaczony do uzupełnienia ciągłości publikacyjnej „Kwartalnika Architektury i Urbanistyki”. Wskutek uwarunkowań ekonomicznych zostały wyłączone z druku ilustracje przedstawiające okładki książek pracowników katedr i zakładów. Czytelnik znajdzie je w tomie *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015*, red. J. Roguska, S. Wrona, Warszawa 2017 oraz niektóre – w internecie.

Wymiar godzin na sztukę i architekturę powszechną, z podziałem na przedmioty, z przydziałem godzin według epok, był pokaźny. Nauczanie obejmowało semestry 1–6 (wszystkich było 8). Najwięcej zajęć ze sztuki i architektury powszechnej przewidywano w semestrach 4 i 5, po 4 godziny wykładów i 2 godziny ćwiczeń tygodniowo. W sumie przeważały wykłady nad ćwiczeniami w proporcji 2:1.

Prowizoryczny statut Politechniki Warszawskiej nadany w 1915 r. przez niemieckie władze okupacyjne stanowił, że kadrę nauczającą będą tworzyć docenci. W praktyce uczelnia zatrudniała dydaktyków jako „wykładających” lub „nauczycieli”. Po odzyskaniu przez Polskę w 1918 r. niepodległego bytu państwowego nastąpiło porządkowanie wielu obszarów życia państwa. Na polu edukacji Komisja stabilizacyjna kadr i struktur wyższych uczelni w 1919 r., a za nią Ustawa Sejmowa o Szkołach Akademickich z 1920 r. wprowadziły na uczelniach tytuły profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych w powiązaniu ze tworzeniem dla nich katedr oraz docentów mających niższy status (niesamodzielny) naukowy. Dotychczasowi wykładający otrzymali na Wydziale Architektury tytuły profesorów i katedry, nauczyciele zostali docentami z warunkiem uzupełnienia doktoratów. Wielu dotychczasowych nauczycieli – docentów z Wydziału odeszło, m.in. Juliusz Kłos. W latach 1919–1920 dokonało się na warszawskim Wydziale Architektury „nowe rozdanie” organizacyjno-kadrowe. Józef Dziekoński został w 1919 r. profesorem i objął Katedrę Historii Architektury i Sztuki Średniowiecznej. Mianowano profesorami dwóch wybitnych repatriantów z Rosji, mających tak jak i Dziekoński tytuły akademików Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Posiadający ogromny dorobek artystyczno-dydaktyczny Stanisław Noakowski w 1919 r. został profesorem w Katedrze Sztuki Nowożytnej. Marian Lalewicz, wybitny architekt i doświadczony dydaktyk, został w 1920 r. profesorem i objął Katedrę Historii Architektury i Sztuki Starożytnej. Przy katedrach architektury starożytnej i nowożytnej powstały zakłady, wspomagające działalność naukową i dydaktyczną katedr.

Z programu studiów zniknął wykładowy przedmiot Rozwój kształtów, wprowadzono przedmiot Formy architektoniczne, podzielony między trzy katedry, z bardzo dużą liczbą przypisanych do niego godzin ćwiczeniowych. Skupienie trzech wybitnych postaci na katedrach architektury powszechnej skutkowało około 1920 r. osiągnięciem apogeum godzin dydaktycznych przeznaczonych na historię sztuki i architektury powszechnej w całej historii Wydziału Architektury. Przykładowo w roku akademickim 1920/21 tylko na historię i formy architektury starożytnej przeznaczono w semestrach 1 i 2 po 2 godziny wykładów i 8 godzin ćwiczeń tygodniowo oraz na historię sztuki starożytnej po 1 godzinie wykładu i 1 godzinie ćwiczeń w tygodniu. Zbliżone obciążenia dydaktyczne widnieją w programach przy historiach architektury średniowiecznej i nowożytnej. W drugiej połowie lat dwudziestych XX w. wraz z upowszechnieniem w architekturze modernizmu zaczęły się redukcje godzin historii architektury powszechnej w kolejnych programach studiów aż do 2 godzin wykładu i 2 godzin ćwiczeń tygodniowo w semestrze 1 i 2 dla całej historii architektury powszechnej w końcu stulecia – w roku akademickim 1995/96. Trzykatedrowy ustrój architektury powszechnej ustanowiony około 1920 r. przetrwał do 1951 r., choć zmieniała się obsada i zmniejszała liczba godzin dydaktycznych.

W 1927 r. zmarł Józef Dziekoński, jego miejsce zajął do II wojny światowej Antoni Karczewski. Po śmierci Stanisława Noakowskiego w 1928 r. architekturę nowożytną poprowadził w latach 1928–1930 Jerzy Raczyński, a następnie w 1930 r. – Lech Niemojewski, który habilitował się w 1932 r. i kierował katedrą do wojny. Lech Niemojewski był czynnym projektantem, łączył zainteresowania architekturą nowoczesną z uprawianiem historii architektury, której dydaktykę zmodernizował w zakresie prowadzenia ćwiczeń, pomocy dydaktycznych i wprowadzania do nauczania zagadnień teorii architektury, m.in. dotyczących skali i proporcji.

Po wybuchu II wojny niemieccy okupanci zlikwidowali polskie szkoły wyższe. Wydział Architektury działał w konspiracji, w warunkach terroru. Promowano w ograniczonej liczbie absolwentów, doktorów, habilitantów, dostosowano do sytuacji pomoce dydaktyczne i przygotowano skrypty dla studentów z architektury starożytnej i nowożytnej.

Po wznowieniu działalności Wydziału Architektury w 1945 r. kontynuowano w pierwszych latach system trzech katedr historii architektury powszechnej. Lechowi Niemojewskiemu zaproponowano objęcie Katedry Historii Architektury i Sztuki Średniowiecznej oraz nadzór naukowy nad pozostałymi katedrami architektury powszechnej. Katedrę Historii Architektury Starożytnej z Zakładem powierzono Jerzemu Hryniewieckiemu, a katedrę Historii Architektury Nowożytnej z Zakładem objął Piotr Biegański. Wymiar godzin przeznaczonych na architekturę powszechną w stosunku do przedwojnia uległ redukcji. Pracownicy katedr historycznych włączyli się aktywnie w odbudowę Warszawy.

W 1951 r. nastąpiło połączenie trzech katedr architektury powszechnej. Powstała jedna katedra – Katedra Historii Architektury i Sztuki obejmująca dwa zakłady: Zakład Historii Architektury i Zakład Form Architektonicznych. Pełniącym obowiązki kierownika katedry został Piotr Biegański, który po uzyskaniu w 1954 r. tytułu profesora został kierownikiem katedry w 1955 r. i pełnił tę funkcję do 1970 roku.

Po krótkim epizodzie socrealizmu na początku lat pięćdziesiątych, w katedrze wprowadzono znaczące modernizacje programu dydaktycznego. Dodano nowy przedmiot Architekturę współczesną i wyłączono historię sztuki do odrębnego nauczania w ramach nowego przedmiotu Historia kultury i cywilizacji. Podjęto modernizację przedmiotu Formy architektoniczne, wprowadzając – obok tradycyjnych ćwiczeń – projektowanie wstępne, wyłączone jednak w 1963 r. i przeniesione do katedry projektowania. W Katedrze Historii Architektury i Sztuki rozwijano badania naukowe i prowadzono badania terenowe, m.in. w Wiślicy, we Fromborku i na tej bazie przygotowywano projekty konserwatorskie odbudów, adaptacji lub nowych uzupełnień dawnej architektury. Zapoczątkowano współpracę ze Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej w Kairze kierowaną przez profesora Kazimierza Michałowskiego.

W 1970 r. struktura organizacyjna Wydziału Architektury podległa koncentracji. W miejsce licznych katedr powstały cztery instytuty. Jednostki struktury o profilu historycznym i pokrewnym oraz artystycznym zostały połączone w Instytut

Podstaw Rozwoju Architektury. W jego skład weszły: Katedra Historii Architektury i Sztuki, Katedra Architektury Polskiej obejmująca Zakład Architektury Polskiej i Zakład Konserwacji Zabytków oraz Katedra i Zakład Rysunku, Malarstwa i Rzeźby. Instytut Podstaw Rozwoju Architektury przejął prowadzenie przedmiotu Historia budowy miast, który wcześniej, od 1915 r., był nauczany przez jednostki projektowania urbanistycznego. Instytut Podstaw Rozwoju Architektury składał się z: Zakładu Historii Architektury i Urbanistyki, Zakładu Rysunku i Form Architektonicznych (następnie Zakładu Rysunku, Malarstwa i Rzeźby) oraz Pracowni Projektowo-Badawczej. W roku akademickim 1983/84 Instytut zmienił nazwę na Instytut Historii Architektury i Sztuki. Dyrektorami Instytutu byli: Piotr Biegański (1970–1973), Andrzej Tomaszewski (1973–1981), Anna Czapka (1981–1987) i ponownie Andrzej Tomaszewski (1987–1988), Jolanta Putkowska (1988–1991). W zakresie dydaktyki wprowadzono w roku akademickim 1974/75 zintegrowany przedmiot Rozwój myśli architektonicznej i urbanistycznej obejmujący architekturę i urbanistykę: starożytną, średniowieczną, nowożytną – powszechną i polską, nauczany w semestrach 1–4. Przedmioty: Architektura współczesna w semestrach 6–7, Historia kultury i cywilizacji w sem. 7 i Konserwacja zabytków w semestrze 8 zachowały odrębność. W latach osiemdziesiątych odstąpiono od integracji historii architektury i urbanistyki poszczególnych epok, przywracając ich odrębność i przypisane do nich zespoły dydaktyczne. Prowadzone były w Instytucie praktyki pomiarów architektury. Działały dwa studia podyplomowe. Największe osiągnięcia w okresie działalności Instytutu odnotowano na polu badań naukowych i kształcenia naukowej kadry. Tylko spośród pracowników Instytutu wypromowano 9 doktorów i 10 doktorów habilitowanych, 4 pracowników uzyskało tytuły profesorów. Promowano również osoby spoza Instytutu. Wykształciły się mocne specjalizacje w zakresie badań architektury Warszawy różnych epok i badań architektury XIX i XX wieku. Powstały liczne publikacje naukowe, w tym kilkanaście książek. Wielu pracowników osiągnęło pozycję ekspertów w rozumieniu tego określenia przed obecną jego dewaluacją. Prowadzono badania terenowe w kraju i za granicą. Rozwijała się współpraca międzynarodowa. W zakresie projektowania największym osiągnięciem była odbudowa Zamku Ujazdowskiego w Warszawie (1973–1978) wg projektu Piotra Biegańskiego z zespołem.

W 1991 r. Wydział Architektury przeszedł gruntowną decentralizację. Z Instytutu wyłoniło się sześć zakładów: Zakład Historii Architektury Powszechnej, Zakład Architektury Polskiej, Zakład a następnie Katedra Historii Budowy Miast, Zakład Architektury Współczesnej, Zakład Konserwacji Zabytków, Zakład Rysunku, Malarstwa i Rzeźby.

Słowa kluczowe

Politechnika Warszawska | Wydział Architektury
| historia architektury powszechnej | edukacja
architektoniczna

Wstęp

W wydanej z okazji pięćdziesięciu lat istnienia Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (PW) księdze profesor Jan Zachwatowicz ocenił, że „Od chwili utworzenia Wydziału Architektury w sformułowaniach pierwszego programu w 1915 r. przedmioty związane z historią architektury zajmują poważną pozycję. Z czasem zmienia się ich zakres, nomenklatura i formy organizacyjne katedr i zakładów. Krystalizują się nowe treści i nowe metody nauczania, rozwija się, obok dydaktyki, praca naukowo-badawcza...”¹. Jednocześnie Jan Zachwatowicz odnotował proces „kurczenia się” obecności historii w programach nauczania architektury. Objął mechanizm i skutki tego zjawiska „z chwilą, gdy w programie nastąpiła redukcja godzin przeznaczonych na ten przedmiot, automatycznie zmniejszyła się liczba pracowników i proces ten, niestety, trwa nadal... utrudnia to bardzo prowadzenie prac i hamuje rozwój kadry”². W drugim pięćdziesięcioleciu Wydziału Architektury proces ten w odniesieniu do historii architektury został nawet zintensyfikowany z powodu konieczności wprowadzenia do programu nauczania przedmiotów bardziej odpowiadających współczesnym potrzebom i możliwościom, np. cyfryzacji. Warszawski Wydział nie był w tych tendencjach odosobniony. Proces ograniczania nauczania historii architektury był, w szerszym planie, odzwierciedleniem zmiany rozumienia roli historii w edukacji i funkcjonowaniu człowieka w modernistycznym XX wieku. W uproszczeniu tak można opisać tę ewolucję. Od znaczenia historii w XIX w. w rozumieniu sentencji Cyserona „historia magistra vitae est” – „historia jest nauczycielką życia” i od rozwoju nauk w XIX w., w tym historii sztuki i architektury, skutkującego historyzmem ówczesnej architektury w warstwie estetycznej oraz mocną pozycją historii sztuki i architektury w edukacji architektonicznej jeszcze na początku XX wieku, przez antyhistoryzm modernizmu XX wieku, po ogłoszenie „Końca historii” przez Francis Fukuyamę u schyłku stulecia³. Czas pokazał, że obwieszczenie Fukuyamy dotyczyło hegemonii historii pojmowanej europocentrycznie, fundowanej na podstawach antycznej kultury i cywilizacji śródziemnomorskiej. Po dekonstrukcji tamtej historii kształtuje się historia globalistyczna, w której homogenizacja i równouprawnienie kultur odbywa się nie bez napięć⁴.

Lata 1915–1939. Katedry i zakłady historii sztuki i architektury [powszechnej]

Programy studiów i dydaktyka

W czasie kształtowania warszawskiego Wydziału Architektury poważna pozycja przedmiotów związanych z historią architektury zaznaczyła się w programie nauczania opracowanym przez Komisję Organizacyjną Wydziału i opublikowanym

¹ J. Zachwatowicz, *Katedry historii architektury*, w: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, s. 158.

² Op. cit., s. 169, 170.

³ F. Fukuyama, *Koniec historii*, Poznań 1996, passim.

⁴ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997, passim.

we wrześniu 1915 r., czyli przed inauguracją Politechniki Warszawskiej w dniu 15 listopada 1915 r. i przed początkiem zajęć na Wydziale Architektury w dniu 18 listopada 1915 r.⁵ W zawartym w programie spisie przedmiotów wykładanych na Wydziale Architektury (il. 1) widnieją dwie grupy przedmiotów dotyczące architektury powszechnej. Były to: pozycja 9. Historia sztuki [ogólna], wykładana z podziałem na epoki, w której wątek historii architektury podejmowano wśród innych sztuk, na tle uwarunkowań przyrodniczych, materiałowych, kulturowych (religijnych), społecznych, politycznych, zagadnień technik artystycznych, dekoracji oraz pozycja 10. Architektura [powszechna], pomyślana w dwóch nurtach: jako A) Rozwój kształtów (materiałów, form, detalu) i jako dzieje architektury w epokach: B) Grecji i Rzymu, C) Średniowiecza, D) Odrodzenia, E) Baroku i czasów późniejszych. Oba przedmioty: Historia sztuki i Architektura miały chronologiczne ujęcie treści i dalsze podziały na subprzedmioty⁶. Odrębny przedmiot historyczny w spisie przedmiotów stanowiła Architektura polska, według opisu dołączonego w programie studiów z 1915 r. zaprogramowana całościowo, bez podziału według epok. Cechy przedmiotu historycznego i projektowo-technicznego zostały połączone w przedmiocie Konserwacja zabytków. Pokazny ładunek treści historycznych zawierał subprzedmiot Historia budowy miast, wykładany w ramach przedmiotu historyczno-projektowego Budowa miast (urbanistyka). Również w ramach przedmiotu Architektura wewnątrz mieściły się historyczne odniesienia.

Przełożenie spisu przedmiotów zamieszczonych w pierwszym opublikowanym programie Wydziału Architektury z września 1915 r. na zestawienie przedmiotów obowiązkowych z rozpisaniem na semestry (półroczna) i z podaniem liczby godzin tygodniowo wykładów i ćwiczeń (il. 2), opublikowanym 15 grudnia 1915 r.⁷ wykazuje dostosowania do konkretnych warunków realizacji programu i możliwości kadry. Dla Historii sztuki, bez określenia epoki (z układu zestawienia wynika, że epok wcześniejszych, starożytności i średniowiecza), przewidziano po 2 godziny wykładów tygodniowo w semestrze 1, 2, 3. Na Architekturę ogólną, która zapewne była równoznaczna z planowanym w pierwszym programie Rozwojem kształtów, wdrożonym od 1916 r., przewidziano 2 godziny wykładu tygodniowo w semestrze 1 i 2. Architekturę Grecji i Rzymu zamierzano przedstawić zwięźle w formie

⁵ *Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie Program. Rok 1915*, s. 4, 5–9, 14–23; skład Komisji Organizacyjnej Wydziału Architektury stanowili: przewodniczący prof. Mikołaj Tołwiński, sekretarz Rudolf Świerczyński, członkowie: Józef Dziekoński, Czesław Domaniewski, Jan Heurich, Karol Jankowski, Juliusz Kłos, Kazimierz Skórewicz, Tadeusz Tołwiński, Jarosław Wojciechowski. Przy opracowaniu poszczególnych programów brali również udział: Henryk Czopowski, Zygmunt Kamiński, Apoloniusz Nieniewski, Franciszek Polkowski, Wacław Paszkowski, Ignacy Radziszewski. O początkach Politechniki Warszawskiej i Wydziału Architektury por. też *Politechnika Warszawska 1915–1925. Księga pamiątkowa* wydana pod redakcją Leona Staniewicza, Warszawa 1925, s. 4–9, 156–165. Z nowszej literatury początkom wydziału architektury więcej miejsca poświęcono w dwóch pozycjach: J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej – sztafeta generacji, indywidualności, zespołowych wysiłków i dokonań*, w: *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015*, op. cit., s. 22–25; I. Szustakiewicz, *Wydział Architektoniczny Politechniki Warszawskiej*, w: *100 Dyplomy na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej*, red. M. Neff, Warszawa 2021, s. 14–23.

⁶ *Wydział Architektury... Program. Rok 1915*, op. cit., s. 15–22.

⁷ *Program nauczania na Wydziale Architektury*, w: *Otwarcie Politechniki w Warszawie*, „Przegląd Techniczny”, 1915, T. LIII, nr 49 i 50, z dnia 15 grudnia.

1.

Spis przedmiotów wykładanych na Wydziale Architektury.

	Str.
1. Matematyka	9
2. Mechanika	10
3. Wytrzymałość materiałów	10
4. Statyka budowlana	10
5. Geometria wykreslna	11
6. Perspektywa	12
7. Miernictwo *	12
8. Budownictwo	12
9. Historia sztuki (ogólna): A) Starożytnego wschodu, B) Grecji i Rzymu, C) Średniowiecza *, D) Odrodzenia *, E. Baroku i czasów późniejszych *	15
10. Architektura: A) Rozwój kształtów, B) Grecja i Rzym, C) Średniowiecze, D) Odrodzenie *, E) Barok i czasy późniejsze *	16
11. Architektura polska	22
12. Zasady projektowania: A) Budowle wiejskie, B) Bu- dowle miejskie	23
13. Architektura wnętrza	27
14. Budowa miast	32
15. Konserwacja zabytków sztuki	34
16. Rysunki	29
17. Rzeźba *	—
18. Sztuki graficzne (drzeworyt, miedzioryt, litografia) *	—
19. Gospodarka miast *	—
20. Kosztorysowanie i buchalteria *	—
21. Kanalizacja i wodociągi *	—
22. Ogrzewanie i przewietrzanie *	—
23. Fotogrametria	36
24. Obowiązki zawodowe architekta	36
25. Wykłady dodatkowe specjalne	—

2.

6. Architektura.		Godzin tygodniowo							
Przedmioty	Półroczne	1	2	3	4	5	6	7	8
Matematyka	4	2	—	—	—	—	—	—	—
Mechanika	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Geometria wykreslna	2 (2)	2	—	—	—	—	—	—	—
Budownictwo	4 (2)	4 (2)	4 (4)	4 (4)	4	4	—	—	—
Architektura polska	2 (2)	2 (2)	—	—	2 (2)	2 (2)	—	—	—
Historia Sztuki	2	2	2	—	—	—	—	—	—
Architektura ogólna	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Rysunki	(6)	(6)	(4)	(4)	(4)	(2)	—	—	—
Modelowanie	(2)	(2)	(2)	—	—	—	—	—	—
Projektowanie	(8)	(8)	(8)	(8)	(8)	(10)	(14)	(14)	(14)
Wytrzymałość materiałów	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Architektura Grecji i Rzymu Średniowiecza	—	(2)	—	—	—	—	—	—	—
Zasady projektowania	—	—	2 (2)	2 (2)	—	—	—	—	—
Perspektywa	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Statyka budowlana	—	—	4	2	—	—	—	—	—
Miernictwo	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Historia Sztuki Odrodzenia Fotografia i fotogrametria	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Kanalizacja i wodociągi	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Architektura wnętrza	—	—	—	—	2 (2)	2 (2)	—	—	—
Historia Sztuki Baroku i póź- niejszych wzorów	—	—	—	—	2	2 (2)	—	—	—
Architektura Odrodzenia	—	—	—	—	2 (2)	—	—	—	—
Ogrzewanie i przewietrzanie	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Budowa miast	—	—	—	—	—	2	4	—	—
Kosztorysowanie i buchalte- ria	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Konserwacja zabytków Sztuki Gospodarka miast	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Grafika (drzeworyt, miedzio- ryt, litografia)	—	—	—	—	—	—	(4)	(4)	—
Wykłady specjalne	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Obowiązki zawodowe archi- tekta	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ogółem	18 (22)	18 (22)	18 (20)	16 (18)	16 (18)	16 (18)	10 (18)	7 (18)	—

1. *Spis przedmiotów wykładanych na Wydziale Architektury* opublikowany we wrześniu 1915 r., w: *Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie. Program Rok 1915*, s. 4

1. *Spis przedmiotów wykładanych na Wydziale Architektury* (Inventory of subjects taught in the Faculty of Architecture) published in September 1915, in: *Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie. Program Rok 1915*, p. 4

2. Program nauczania na Wydziale Architektury „przyjęty tymczasowo przy organizacji Politechniki”. Podane zostały przedmioty obowiązkowe. Godziny w nawiasach oznaczają ćwiczenia, zajęcia w kreslarniach i pracowniach. „Przegląd Techniczny”, 1915, T. LIII, nr 49 i 50, s. 461, publikacja z dnia 15 grudnia 1915 r.

2. Curriculum of the Faculty of Architecture “temporarily adopted at the organisation of the Polytechnic”. Compulsory subjects are indicated. Hours in brackets indicate exercises, classes in drawing rooms and studios. „Przegląd Techniczny”, 1915, vol. LIII, no. 49 and 50, p. 461, publication dated 15 December 1915

ćwiczeń – po 2 godziny tygodniowo w semestrze 2. Natomiast przydział godzin na Architekturę Średniowiecza był znacznie większy: na semestrze 3 i 4 po 2 godziny wykładów i 2 godziny ćwiczeń. Historia sztuki Odrodzenia miała być nauczana w wymiarze 2 godzin tygodniowo na semestrze 4 jako kontynuacja nauczania historii sztuki epok wcześniejszych na semestrach 1–3. Po czym na semestrze 5 przewidywano Architekturę Odrodzenia z 2 godzinami wykładów i 2 godzinami ćwiczeń tygodniowo. Na Historię sztuki Baroku i „późniejszych wzorów” przewidywano po 2 godz. wykładów i 2 godz. ćwiczeń na sem. 5 i sem. 6 i w tym wymiarze zawierała się prawdopodobnie Architektura Baroku. Powyższe zestawienie przedmiotów, mające już charakter wdrożeniowo-realizacyjny, pozwala podsumować, że na Historię sztuki i na Architekturę [ogólną – powszechną, z podziałem na epoki] przewidywano 22 godziny tygodniowo wykładów i 10 godzin tygodniowo ćwiczeń, rozłożonych w czasie sześciu semestrów. Najwięcej zajęć ze sztuki i architektury powszechnej planowano na semestrach 4 i 5, na których wypadało tygodniowo po 4 godziny wykładów i 2 godziny ćwiczeń. Na przedmiot Architektura polska w tymże zestawieniu przedmiotów i przewidywanych na nie godzin przeznaczono: po 2 godziny wykładów i 2 godziny ćwiczeń tygodniowo w semestrach 1 i 2 oraz 2 godziny wykładów i 2 godziny ćwiczeń tygodniowo w semestrach 5 i 6, w sumie 8 godzin wykładów i 8 godzin ćwiczeń tygodniowo w ciągu 4 semestrów. Zaznaczyć należy, że od początku realizacji pierwszego programu i wstępnie zarysowanego spisu przedmiotów z 1915 r., przewidziano tylko dwa przedmioty związane ze sztuką i architekturą

powszechną, ale obudowane subprzedmiotami wynikającymi z podziału tematyki na epoki. Nastąpiło „rozmnożenie” się godzin dydaktycznych tych przedmiotów, spowodowane przydzieleniem odrębnych godzin dydaktycznych poszczególnym epokom. Każda z epok historii sztuki i architektury powszechnej miała skromny wymiar godzinowy w stosunku do wysoko postawionego w hierarchii przedmiotów na warszawskim Wydziale Architektury przedmiotu, jakim była jednolicie ujęta rodzima Architektura polska, ale sumarycznie liczba godzin dydaktycznych przeznaczonych na historię sztuki i architektury powszechnej w początkach funkcjonowania Wydziału przeważała nad architekturą polską.

Jak wynika z analizy planowanych godzinowych obciążeń dydaktycznych na warszawskim Wydziale Architektury w 1915 r. – w przekroju całych studiów – czas zaplanowany na historię sztuki i architekturę powszechną stanowił około 25% czasu przeznaczonego na ćwiczenia i wykłady z projektowania architektonicznego. Obciążenia godzinowe z historii architektury i sztuki powszechnej liczone razem z godzinami przeznaczonymi na Architekturę polską stanowiły około 40% w stosunku do nakładów godzinowych na naukę projektowania. To był jeden z aspektów poważnej pozycji przedmiotów związanych z historią w sformułowaniach pierwszego programu z 1915 r.⁸

Od początku istnienia Wydziału Architektury wprowadzono podział tematyczny i organizacyjny na historię sztuki i architektury powszechnej z podziałem określonym nazwami epok i na historię architektury polskiej. Na początku XX wieku historia sztuki i architektury powszechnej mogła już bazować na znaczących dokonaniach poznawczych i metodologicznych z XVIII i XIX wieku. Natomiast historia architektury polskiej, wskutek zaborów i niedostatku polskiego szkolnictwa wyższego w XIX w., mimo odkryć i starań konserwatorskich patriotycznie zaangażowanych środowisk historyków sztuki i architektów-konserwatorów, znajdowała się w fazie pracy u podstaw. To z jednej strony ułatwiało start nauczania historii sztuki i architektury powszechnej, z drugiej – stało się siłą napędową imponującego rozwoju przedmiotu Architektura polska i tej naukowej specjalności na Wydziale Architektury PW w okresie międzywojennym.

W historii architektury zapoczątkowanej jako nauka odkryciami archeologicznymi z XVIII w., zintensyfikowanej poznawczo w XIX w. badaniami nawarstwionych przez wieki obiektów z przeszłości, na początku XX w., w czasach postpozytywizmu i u progu racjonalizmu modernistycznego XX wieku przeważało podejście materialne. Postrzegano rozwój architektury jako „rozwój kształtów” (form), pochodnych funkcji, materiałów i konstrukcji. W kategoriach form dokonany został w XIX w. podział na epoki stylowe.

Ta sytuacja miała wpływ na praktyczną wykładnię i realizację programów nauczania historii architektury powszechnej, podzielonej na odrębne subprzedmioty według epok: Historia architektury Grecji i Rzymu (następnie starożytnej), Historia architektury Średniowiecznej, Historia architektury Odrodzenia, Historia architektury Baroku i czasów późniejszych (XVII–XIX w.) – dwie ostatnie historie

⁸ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 158.

3.

3a.

WYDZIAŁ ARCHITEKTURY.				
	Przedmiot	Wykładowcy	Wykładów godz. tygodn.	Ćwiczeń godz. tygodn.
Semestr 1-szy	Matematyka	L. Karasiński	6	—
	Geometria wykresna	A. Nieniewski	4	4
	Budownictwo	Cz. Domaniewski	4	4
	Rozwój kształtów	J. Kłos	4	—
	Geologia	B. Rydzewski	2	—
	Projektowanie I	R. Świerczyński	—	9
	Rysunki	Z. Kamiński	—	5
Semestr 2-gi	Geometria wykresna	A. Nieniewski	2	2
	Budownictwo	Cz. Domaniewski	2	4
	Mechanika	H. Czopowski	2	—
	Statyka budowli	J. Holewiński	2	—
	Zasady projektowania	K. Janowski	2	—
	Architektura polska	K. Skórewicz	2	2
	Projektowanie II	T. Tołwiński	—	8
	Rzeźba	E. Wittig	—	4
Semestr 4-ty	Rysunki	Z. Kamiński	—	6
	Budownictwo	Cz. Domaniewski	4	4
	Statyka budowli	J. Holewiński	2	—
	Miennictwo	A. Ponikowski	2	—
	Kanalizacja	I. Radziszewski	2	—
	Historia architektury	J. Dziekoński	2	2
	Zasady projektowania	K. Janowski	2	2
Semestr 5-ty	Architektura polska	K. Skórewicz	2	2
	Projektowanie III	R. Świerczyński	—	8
	Rzeźba	E. Wittig	—	4
	Rysunki	Z. Kamiński	—	4

WYDZIAŁ ARCHITEKTURY.				
	Przedmiot	Wykładowcy	Wykładów godz. tygodn.	Ćwiczeń godz. tygodn.
Semestr 2-gi	Mechanika	H. Czopowski	4	—
	Budownictwo	Cz. Domaniewski	2	4
	Statyka budowli	J. Holewiński	2	—
	Architektura polska	K. Skórewicz	2	2
	Perspektywa	T. Zieliński	4	2
	Rozwój kształtów	J. Kłos	4	—
	Projektowanie I	T. Tołwiński	—	9
	Rysunki	Z. Kamiński	—	5
	Rysunki (wieczorowe)	Wł. Skoczylas	—	6
Semestr 3-ci	Budownictwo	Cz. Domaniewski	4	4
	Historia architektury staroż.	J. Dziekoński	4	3
	Statyka budowli	J. Holewiński	4	—
	Perspektywa	T. Zieliński	4	4
	Projektowanie II	R. Świerczyński	—	11
	Rzeźba	E. Wittig	—	4
	Rysunki	Z. Kamiński	—	4
	Rysunki (wieczorowe)	Wł. Skoczylas	—	6
Semestr 5-ty	Budownictwo	Cz. Domaniewski	4	4
	Historia architektury odrodzenia	J. Dziekoński	4	3
	Projektowanie II	R. Świerczyński	—	6
	Projektowanie III	K. Janowski	—	9
	Rzeźba	E. Wittig	—	4
	Rysunki	Z. Kamiński	—	4
	Rysunki (wieczorowe)	Wł. Skoczylas	—	6

3. Spis wykładów i ćwiczeń w półroczu zimowym roku akademickiego 1917/18, w: *Politechnika Warszawska w roku akademickim 1917/18*, Warszawa [b.d.], s. 27

3. Spis wykładów i ćwiczeń w półroczu zimowym roku akademickiego 1917/18 (Inventory of lectures and seminars in the winter semester of the academic year 1917/18), in: *Politechnika Warszawska w roku akademickim 1917/18*, Warszawa [n.d.], p. 27

3a. Spis wykładów w półroczu letnim roku akademickiego 1917/18, w: *Politechnika Warszawska w roku akademickim 1917/18*, Warszawa [b.d.], s. 32

3a. Spis wykładów w półroczu letnim roku akademickiego 1917/18 (Inventory of lectures in the summer semester of the academic year 1917/18), in: *Politechnika Warszawska w roku akademickim 1917/18*, Warszawa [n.d.], p. 32

w latach dwudziestych XX wieku połączono w Historię architektury nowożytnej. Subprzedmioty historii architektury powszechnej wykazywały tendencje do rozszerzania zakresu samodzielności.

Ewolucja nauczania architektury powszechnej na warszawskim Wydziale Architektury szła w kierunku wzrostu znaczenia aspektów praktycznych i ćwiczeń. Przedmiot Rozwój kształtów, który pierwotnie w ramach nauczania architektury powszechnej miał status przedmiotu wykładowego i przypisane mu godziny wykładowe oraz jednego wykładowcę (il. 3, 3a), został około 1920 r. zastąpiony przez przedmiot Formy architektoniczne, podzielony według epok i powiązany z historią architektury odpowiedniej epoki. Formy architektoniczne zostały przypisane do trzech nauczających architekturę powszechną według epok i wyposażone w rozbudowany wymiar ćwiczeń (il. 4)⁹.

Zmiana powyższa wniosła przesunięcie profilu nauczania przedmiotu z wykładowo-teoretycznego w kierunku praktycznego, ćwiczeniowego. To zaś, wraz z rosnącą liczbą studentów i grup ćwiczeniowych, oznaczało przyrost zrealizowanych godzin dydaktycznych, przekładających się na większą liczbę etatów i siłę jednostek dydaktycznych.

Z umacnianiem się politechnicznego profilu warszawskiego Wydziału Architektury malało znaczenie przedmiotu wykładowego Historia sztuki. Stosunkowo duża reprezentacja tego przedmiotu w pierwszym programie studiów

⁹ Spis wykładów. *Architektura*, w: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII, s. 52.

4.

WYDZIAŁ ARCHITEKTURY.

№	PRZEDMIOT	Godzin tygodniowo w semestrze			
		zimowym		letnim	
		wykł.	ćwicz. i laborat.	wykł.	ćwicz. i laborat.
Rok I.					
6	Matematyka wyższa	6	—	2	—
9	Geometria wykresna	4	4	—	—
11	Zasady perspektywy	—	—	1	2
15	Mechanika	—	—	4	—
34	Statyka budowlana	—	—	2	—
170	Geologia	—	—	3	—
41	Budownictwo I (materiały budowlane i elementy konstrukcyjne)	4	4	2	2
150	Rysunek architektoniczny	—	9	—	9
151	Rysunek odręczny	—	4	—	4
132	Architektura polska I	—	—	4	2
135	Historia i formy architektury starożytnej	2	8	2	8
134	Historia sztuki starożytnej	1	—	1	—
Rok II.					
34	Statyka budowlana	—	4	—	2
42	Budownictwo II (konstrukcje budowli)	4	4	4	4
27	Miernictwo	—	—	2	—
152	Rysunek perspektywiczny	—	4	—	4
151	Rysunek odręczny	—	4	—	4
136	Historia i formy architektury średniowiecznej	3	6	—	—
137	Historia sztuki średniowiecznej	1	—	—	—
138	Formy architektury Odrodzenia	—	6	—	6

№	PRZEDMIOT	Godzin tygodniowo w semestrze			
		zimowym		letnim	
		wykł.	ćwicz. i laborat.	wykł.	ćwicz. i laborat.
139	Historia architektury Odrodzenia	—	—	4	—
142	Historia sztuki Odrodzenia	—	—	4	—
143	Projektowanie wiejskie	2	8	—	8
144	Projektowanie miejskie	—	—	2	—
Rok III.					
42	Budownictwo II (konstrukcje budowli)	4	4	—	—
43	Budownictwo III (żelazobeton)	—	—	2	—
61	Kanalizacja i wodociągi	2	—	—	—
151	Rysunek odręczny	—	4	—	4
153	Rzeźba	—	—	2	2
133	Architektura polska II	2	2	2	2
140	Historia i formy architektury XVII — XIX stulecia	4	6	—	6
141	Historia sztuki XVII — XIX stulecia	4	—	—	—
143	Projektowanie wiejskie	—	6	—	6
144	Projektowanie miejskie	—	8	—	8
145	Projektowanie monumentalne	—	—	4	—
146	Budowa miast	—	—	4	—
Rok IV.					
147	Konserwacja zabytków	2	—	2	—
148	Filozofia architektury	—	—	1	—
184	Prawodawstwo i polityka budowlana	—	—	2	—
112	Kosztorysowanie	2	—	—	—
111	Ogrzewnictwo i przewietrzanie	2	—	—	—
151	Rysunek odręczny	—	3	—	3
154	Grafika	—	3	—	—
153	Rzeźba	—	4	—	4
149	Budowa kościołów	2	—	—	—
146	Budowa miast	2	6	—	6
145	Projektowanie monumentalne	—	9	—	9

na Wydziale Architektury z 1915 r. była następstwem wcześniejszych wahań, czy warszawski wydział architektury powinien być utworzony przy Szkole Sztuk Pięknych czy w ramach Politechniki. Śladem artystycznych sentymentów (a i możliwości lokalowych) było umieszczenie Wydziału Architektonicznego Politechniki Warszawskiej w 1915 r. – w pierwszym roku działalności, w gmachu Szkoły Sztuk Pięknych na Powiślu, zanim w 1916 r. Wydział (po zmianie nazwy) Architektury przeniesiony został do obecnej siedziby przy ul. Koszykowej 55¹⁰, a także szeroki udział w pierwszym programie w 1915 r. przedmiotów kojarzących się ze sztuką, prócz historii sztuki – artystycznych, jak rysunki, rzeźba, grafika (il. 1, 2, 3, 3a) prowadzonych przez artystów.

Malejące znaczenie historii sztuki wobec historii architektury zaznaczało się zmniejszającą się liczbą godzin w programach, zwłaszcza po 1920 r. W praktyce, wydaje się, że od początku historia sztuki była wykładana razem z historią architektury (il. 3, 3a). Wprawdzie w oficjalnych programach Politechniki Warszawskiej przedmioty – historia sztuki i historia architektury poszczególnych epok figurowały jeszcze w latach dwudziestych XX w. jako oddzielne przedmioty z przypisaną liczbą godzin wykładu (il. 4, 5), ale dołączane opisy wskazywały na postępującą integrację. Np. w spisie wykładów Politechniki Warszawskiej na rok akademicki 1921/22 widnieje oznaczony jako pozycja 134, opis przedmiotu „Historia sztuki starożytnej. Prof. Marjan Lalewicz.

4. Plan wykładów i ćwiczeń na Wydziale Architektury na rok 1921/22, w: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII, s. 85–86

4. Plan wykładów i ćwiczeń na Wydziale Architektury na rok 1921/22 (Schedule of lectures and seminars at the Faculty of Architecture for the academic year 1921/22), in: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII, p. 85–86

¹⁰ I. Szustakiewicz, op. cit., s. 14, 16.

[illegible]

5. *Plan wykładów i ćwiczeń na Wydziale Architektury w roku akademickim 1927–1928*, w: „Politechnika Warszawska. Program na rok akademicki 1927/28”, XIII, Warszawa, nakładem Politechniki Warszawskiej 1927, s. 152–154

5. *Plan wykładów i ćwiczeń na Wydziale Architektury w roku akademickim 1927–1928* (Schedule of lectures and seminars at the Faculty of Architecture for the academic year 1927–1928), in: "Politechnika Warszawska. Program na rok akademicki 1927/28", XIII, Warszawa, published by the Warsaw University of Technology 1927, p. 152–154

Dla Wydz. Architekt. (1 g. wykładu w sem I i II)” oraz pozycja 135 – „Historja i formy architektury starożytnej. *Prof. Marjan Lalewicz*. Dla Wydz. Architekt. (2 g. wykładu i 8 g. ćwicz. w sem I i II). Historja architektury antycznej i historja sztuki antycznej łącznie z ćwiczeniami rysunkowymi stanowią wspólną całość”¹¹. Uwagi o wspólnej całości z historią sztuki powtarzały się też w opisach przedmiotów historii i form architektury innych epok. W indeksie studenckim z ocenami z około połowy lat dwudziestych (il. 6, 6a) przedmioty z architektury powszechnej występują już jako połączone historie architektury i sztuki poszczególnych epok, z oddzielnym uzupełnieniem w postaci form architektury (il. 6, 6a). Zwracają uwagę różne nazwiska prowadzących poszczególne historie architektury podpisujących wystawione oceny.

Zarysowane powyżej zmiany i porządkowanie przedmiotów architektury powszechnej zostały w części wywołane, w części przypieczętowane przez dokonaną w 1919 r. reorganizację struktury Politechniki Warszawskiej, powołanie katedr i zakładów oraz przeprowadzoną wtedy stabilizację kadry nauczającej.

Należy zaznaczyć, że liczne niespójności w dokumentach i publikacjach w zakresie programów, nazw przedmiotów, nazw stanowisk, jednostek dydaktycznych, form zajęć, liczby godzin, deklarowanych na poziomie uczelni i realizowanych na poziomie Wydziału Architektury w pierwszym dynamicznym okresie jego kształtowania się, nie ułatwiają interpretacji.

Na Wydziale kształtowały się w zderzeniu z rzeczywistością modyfikacje nazw przedmiotów, liczby godzin, obsady stanowisk, natomiast w wydawanych przez Politechnikę Warszawską spisach wykładów, wykładanych przedmiotów, wykładających obserwować można pewną pasywność w odzwierciedleniu zmian.

¹¹ *Spis wykładów. Architektura*, op. cit.

6.

Semestr I i II.						
№	Przedmiot	№ oceny uprzednio wymaganej	O C	E N A	Data wystawienia oceny	Podpis wystawiającego ocenę
				słowem		
1	Matematyka wyższa	egz.	5	b. dobrze	29.V.24	Stefan Liszka
2	Geometria wykreslna	ćw.	5	b. dobrze	8.II.24	W. M. Liszka
		egz.	5	b. dobrze	8.II.24	W. M. Liszka
3	Mechanika	egz.	5	b. dobrze	30.V.24	Stefan Liszka
4	Zasady perspektywy	ćw.	5	b. dobrze	12.III.25	Stefan Liszka
		egz.	5	b. dobrze	12.III.25	Stefan Liszka
5	Budownictwo I (Mater. budowl. i elem. konstr.)	ćw.	4	dobrze	3.II.25	Stefan Liszka
		egz.	4	dobrze	8.II.25	Stefan Liszka
6	Historja architektury i sztuki starożytnej	ćw.	4	dobrze	27.II.24	Stefan Liszka
	Formy architektury starożytnej	egz.	5	b. dobrze	27.II.24	Stefan Liszka
7	Architektura polska część I	ćw.	5	b. dobrze	27.II.24	Stefan Liszka
	Formy architektury polskiej	egz.	5	b. dobrze	27.II.24	Stefan Liszka
8	Geologia	egz.	5	b. dobrze	29.V.28	Stefan Liszka
9	Rysunek architektoniczny	ćwicz.	4	dobrze	30.V.24	Stefan Liszka
10	Rysunek odręczny	ćwicz.	4	dobrze	20.X.24	Stefan Liszka

6. Strony z indeksu studenta Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej Stefana Liszki, z nazwami przedmiotów, m.in. pozycja 6 – *Historja architektury i sztuki starożytnej, Formy architektury starożytnej*. i z podpisami Mariana Lalewicza z 1924 roku. W zbiorach prywatnych

6. Pages from the academic transcript of Stefan Liszka, a student at the Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology, with the names of subjects, including item 6 – *Historja architektury i sztuki starożytnej, Formy architektury starożytnej*. (History of ancient architecture and art, Forms of ancient architecture) and the signatures of Marian Lalewicz, 1924. In private collections

6a.

Semestr III i IV.						
№	Przedmiot	№ oceny uprzednio wymaganej	O C	E N A	Data wystawienia oceny	Podpis wystawiającego ocenę
				słowem		
11	Statyka budowli	ćw.	4 1/2	dobrze	27.II.25	Stefan Liszka
		egz.	1, 2, 3	dobrze	27.II.25	Stefan Liszka
12	Budownictwo II (Konstr. budowli cz.-I sem. III i IV)	ćw.	3	dobrze	16.V.28	Stefan Liszka
		egz.	egz. 2, 5, 11	dobrze	16.V.28	Stefan Liszka
13	Miernictwo	egz.	5	dobrze	27.II.25	Stefan Liszka
14	Historja architektury i sztuki średniowiecznej	ćw.	4	dobrze	31.I.25	Stefan Liszka
	Formy arch. średniow.	egz.	4	dobrze	16.V.25	Stefan Liszka
15	Historja architektury i sztuki odrodzenia	ćw.	5	b. dobrze	16.V.26	Stefan Liszka
	Formy architek. odrodzenia	egz.	5	b. dobrze	16.V.26	Stefan Liszka
16	Rysunek perspektywiczny	ćw.	4	dobrze	24.II.28	Stefan Liszka
		egz.	5	b. dobrze	24.II.28	Stefan Liszka
17	Projektow. wiejskie	ćw.	9	dobrze	12.II.24	Stefan Liszka
		egz.	17	dobrze	13.II.24	Stefan Liszka
18	Rysunek odręczny	ćw.	5	dobrze	25.2.28	Stefan Liszka
		egz.	4	dobrze	25.2.28	Stefan Liszka

6a. Strony z indeksu studenta Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej Stefana Liszki, z nazwami przedmiotów, pozycja 14 – *Historja architektury i sztuki starożytnej, Formy architektury starożytnej*. i z podpisami Józefa Dziekońskiego z 1925 r., pozycja 15 – *Historja architektury i sztuki odrodzenia, Formy architekt. odrodzenia* i z podpisami Stanisława Noakowskiego z 1926 r. W zbiorach prywatnych

6a. Pages from the academic transcript of Stefan Liszka, a student at the Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology, with the names of the subjects, item 14 – *Historja architektury i sztuki starożytnej, Formy architektury starożytnej*. (History of ancient architecture and art, Forms of ancient architecture), and signatures of Józef Dziekoński of 1925 r., item 15 – *Historja architektury i sztuki odrodzenia, Formy architekt. odrodzenia* (History of architecture and art of the Renaissance) with signatures of Stanisław Noakowski of 1926. In private collections

Kształtowanie się kadry nauczającej

Zarysowane powyżej przejawy poważnej pozycji przedmiotów związanych z historią architektury w procesie tworzenia się i w pierwszych latach istnienia Wydziału Architektury były pochodną kształtowania się kadry nauczającej.

Podjęte jeszcze pod zaborem rosyjskim starania o utworzenie wydziału architektury w ramach polskiej uczelni finalizowane były w czasie okupacji niemieckiej, między wycofaniem się Rosjan z Warszawy w sierpniu 1915 r. a przed odzyskaniem niepodległości państwa polskiego w 1918 r. Według prowizorycznego statutu Politechniki Warszawskiej nadanego z datą 2 listopada 1915 r. przez niemieckiego generała-gubernatora Hansa von Beselera, ciało nauczycielskie mieli stanowić docenci¹². Statut nie powoływał katedr, nie było więc wedle ówczesnych uregulowań i zwyczajów akademickich podstaw do powołania profesury¹³. Wyboru „docentów” dokonała Sekcja Szkół Wyższych Wydziału Oświecenia Komitetu Obywatelskiego. Spośród nich wysunięci zostali kandydaci na rektora i dziekanów, zatwierdzeni przez niemieckie władze okupacyjne¹⁴. Było to działanie jednorazowe, by ukonstytuować władze uczelni i nie skutkowało sformalizowaniem tytułów naukowych. Według świadectwa Stanisława Noakowskiego i składu osobowego Politechniki Warszawskiej owi prowizoryczni docenci byli w Politechnice zatrudnieni jako wykładowcy¹⁵. Pierwszymi wykładowcami powołanymi na jeden rok na Wydziale Architektury z dniem inauguracji uczelni 15.XI.1915 r. zostali: Józef Dziekoński (zarazem dziekan), Czesław Domaniewski, Karol Jankowski, Zygmunt Kamiński, Rudolf Świerczyński, Tadeusz Tołwiński¹⁶, wcześniej wchodzący w skład Komitetu Organizacyjnego Wydziału lub z nim współpracujący. Według przekazu Leona Staniewicza, rektora uczelni w latach 1921–1923 listę pierwszych wykładowców na Wydziale Architektury należałoby rozszerzyć o nazwiska Józefa Holewińskiego, Apoloniusza Nieniewskiego, Kazimierza Skórewicza, też byłych współzałożycieli Wydziału, i rzeźbiarza Edwarda Wittiga¹⁷. W składzie osobowym Politechniki Warszawskiej, obejmującym lata 1915–1925, nie ma potwierdzenia pozycji wykładowców dodanych w przekazie Leona Staniewicza. Natomiast podane jest, że byli nauczycielami od 1915 r. (bez dokładniejszej daty zatrudnienia)¹⁸. Do grupy nauczycieli, lecz później zatrudnionych, można dołączyć kolejnych współzałożycieli Wydziału Juliusza Kłosa (zatrudnionego od 1916 r.) i Jarosława Wojciechowskiego (od 1920 r.)¹⁹.

W świetle składu osobowego z lat 1915–1925 rysuje się zróżnicowanie stanowisk dydaktycznych w pierwszych latach działalności Politechniki: wykładowcy, nauczyciele i bardzo z początku nieliczni asystenci. Wykładowcami zostali głównie architekci najwcześniej zatrudnieni z datą 15 listopada 1915 r., wyróżniający się dorobkiem projektowym i ukończeniem wyżej cenionych uczelni. Wśród nauczycieli, zatrudnianych przeważnie nieco później niż w dacie inauguracji Politechniki, ale

¹² *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 9.

¹³ Por. I. Szustakiewicz, op. cit., s. 20.

¹⁴ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit.

¹⁵ Op. cit., s. 12, 161, 518–531.

¹⁶ Op. cit., s. 518, 519, 520, 522, 524 – por. ścieżki awansowe wyżej wymienionych.

¹⁷ Por. op. cit., s. 12.

¹⁸ Op. cit., s. 527, 529, 530, 531 – por. ścieżki awansowe wyżej wymienionych.

¹⁹ Op. cit., s. 528, 531.

też w 1915 r. i później, widnieją nazwiska absolwentów instytutów politechnicznych, inżynierów cywilnych i artystów. Zróżnicowanie powołań na stanowiska, początkowo bez znaczenia, bo wszystkich prowadzących przedmioty w publikowanych spisach przedmiotów określano jako wykładowców (il. 3, 3a) stało się powodem dużych zmian kadrowych związanych z działalnością na początku 1919 r. Komisji Stabilizacyjnej struktury i kadry wyższych uczelni. Wynikiem jej prac było wprowadzenie w strukturze Politechniki Warszawskiej (i innych uczelni) katedr i docentur, tytułów: profesora honorowego, zwyczajnego i nadzwyczajnego. Tytuły profesorów wiązały się z istnieniem/powołaniem katedry. Status docentur był znacząco niższy. Docenci nie byli samodzielnymi pracownikami naukowymi w późniejszym tego słowa znaczeniu. Rada Wydziału składała się z profesorów i delegata docentów, mającego stopień doktora. W efekcie tych zmian na Wydziale Architektury PW wykładowcy zostali 1 kwietnia 1919 r. (niektórzy z niewielkim opóźnieniem) profesorami, zaś nauczyciele – docentami. *Ustawa Sejmowa o Szkołach Akademickich*, która ukazała się 13 lipca 1920 r. większość powyższych uregulowań utrwaliła (nie wszystkie – np. tytułu profesora honorowego), a przed docentami postawiła dodatkowy wymóg – posiadania lub uzupełnienia doktoratu²⁰.

Na Wydziale Architektury wprowadzone zmiany zaznaczyły się szczególnie mocno w obsadzie przedmiotów związanych z historią i artystycznymi. Wielu docentów z Wydziału odeszło, np. definitywnie zakończyli pracę artyści: rzeźbiarz Edward Wittig i grafik Władysław Skoczylas²¹.

Według opinii Jana Zachwatowicza o „zakresie i treści nauczania historii architektury na Wydziale decydowało nie tylko ogólne nastawienie całego zespołu profesorów, lecz przede wszystkim, indywidualne poglądy tych, którzy podjęli się prowadzenia przedmiotów związanych z historią architektury. Do ich osobowości dostosowano również system organizacyjny katedr”²². Sąd ten osiągnął rangę ponadczasową. Choć wyznaczanie ogólnego rozwoju Wydziału miało charakter kolegialny, to autorski charakter realizowanych programów dydaktycznych, a także wyznaczenie profilu naukowo-badawczego jednostek struktury w znacznej mierze po dziś dzień zależy od kreatywności oraz zainteresowań naukowych i twórczych kierujących przedmiotami i jednostkami organizacyjnymi.

Pierwsi wykładowcy historii architektury i sztuki warszawskiego Wydziału Architektury byli przeważnie czynnymi architektami. Niektórzy z dużym dorobkiem projektowym. Edukacja zawodowa większości z nich przypadła na drugą połowę XIX w., tj. na czasy historyzmu w architekturze, charakteryzującego się łączeniem w projektach form historycznych nawiązujących do architektury epok przeszłych z nowoczesnymi ówczesnie rozwiązaniami funkcji i konstrukcji. Znajomość nie tyle historii architektury, co historycznych form architektury była składnikiem ich warsztatu projektowego.

²⁰ Op. cit., s. 25; *Zarys historii Wydziału*, w: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, s. 3; J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca...*, op. cit., s. 21–25.

²¹ J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca...*, op. cit., s. 23, 24.

²² J. Zachwatowicz, op. cit., s. 159.

7. Szkic przedstawiający Józefa Dziekońskiego w 1912 r. wykonany przez architekta Konstantego Sylwina Jakimowicza z podpisem J. Dziekońskiego, „Biuletyn Techniczny Centralnego Zarządu Państwowych Biur Miejskich”, 1953, z. 10, s. 17
 7. Sketch depicting Józef Dziekoński in 1912 by the architect Konstanty Sylwin Jakimowicz with J. Dziekoński's signature, „Biuletyn Techniczny Centralnego Zarządu Państwowych Biur Miejskich”, 1953, no. 10, p. 17

Józef Dziekoński (il. 7), wówczas 71-letni, kiedy w 1915 r. podjął się prowadzenia wykładów z historii sztuki i architektury powszechnej miał tytuł akademika Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu i bogaty dorobek zawodowy. Wielkie osiągnięcia posiadał zwłaszcza w dziedzinie budowy kościołów, projektowanych przeważnie w formach neogotyckich. Cykl wykładów z historii architektury w ujęciu chronologicznym zaczynał on od nawiązania do sztuki i form architektury starożytnej Grecji i Rzymu (il. 2, 3a) z punktu widzenia jej znaczenia dla epok późniejszych. W 1920 r. tematykę sztuki i architektury starożytnej przekazał profesorowi Marianowi Lalewiczowi (por. il. 3a, 4). Specjalnością Dziekońskiego była sztuka i architektura średniowiecza, którą nauczał od początków Wydziału, najpierw jako wykładowca, następnie od 1919 r. jako profesor honorowy i kierownik nowo powołanej katedry. W 1921 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Józef Dziekoński pierwotnie wykładał również Sztukę Odrodzenia i Historię architektury Odrodzenia (il. 3a) do 1918 r., kiedy przedmiot ten objął Stanisław Noakowski. Józefowi Dziekońskiemu zrekomensowano odjęcie przedmiotu wprowadzeniem do programu studiów przedmiotu bardziej odpowiedniego do jego kompetencji Budowa kościołów na czwartym roku studiów (il. 4)²³.

²³ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 435–437, 518; J. Zachwatowicz, op. cit., s. 159; K. Dankiewicz, *Józef Dziekoński*, w: *100 lat Wydziału Architektury ...*, op. cit., s. 199.

8.

8. Szkic przedstawiający Juliusza Kłosa wykonany w 1913 r. przez architekta Konstantego Sylwina Jakimowicza z podpisem J. Kłosa, „Biuletyn Techniczny Centralnego Zarządu Państwowych Biur Miejskich”, 1953, z. 10, s. 17

8. Sketch depicting Juliusz Kłos made in 1913 by architect Konstanty Sylwin Jakimowicz with signature of J. Kłos, „Biuletyn Techniczny Centralnego Zarządu Państwowych Biur Miejskich”, 1953, no. 10, p. 17

Zatrudniony na stanowisku nauczyciela był inny członek Komitetu Organizacyjnego Wydziału – Juliusz Kłos (il. 8), który pokierował od 1916 r. przedmiotem Rozwój kształtów. Od 1918 r., gdy realizacja programu studiów, opóźniona wskutek strajku studentów i zawieszenia toku studiów w 1917 r., dotarła do tego punktu programu, wykładał także Historię sztuki i architektury Baroku i czasów późniejszych. Mianowany 1 kwietnia 1919 r. docentem, przeniósł się w 1920 r. na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, gdzie otrzymał stanowisko profesora i opuścił Politechnikę Warszawską²⁴.

Powołany na stanowisko nauczyciela według składu osobowego Politechniki Warszawskiej, a według spisu przedmiotów (il. 2, 3, 3a) wykładającym historię architektury polskiej został w 1915 r. Kazimierz Skórewicz. Uprzednio członek Komitetu Organizacyjnego Wydziału Architektury, zaangażowany równocześnie od 1915 r. jako kurator prac konserwatorskich na Zamku Królewskim w Warszawie i rozwijający w tym kierunku działalność na terenie całego kraju. Mianowany 1 kwietnia 1919 r. docentem, zakończył zatrudnienie w Politechnice Warszawskiej w 1921 r.²⁵ Profesorem nadzwyczajnym Architektury polskiej został 1 kwietnia 1919 r. wybitny architekt Oskar Sosnowski i objął nowo powstałą katedrę. Umocnił swą pozycję, zatwierdzając 8 marca 1922 r. statut zorganizowanego przez siebie przy katedrze

²⁴ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 436, 528.

²⁵ Op. cit., s. 530; W. Baraniewski, *Kazimierz Skórewicz*, Warszawa 2000, s. 73.

Zakładu Architektury Polskiej i uzyskując w 1925 r. doktorat na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W tymże roku 1 października otrzymał profesurę zwyczajną na Politechnice Warszawskiej²⁶.

Inny członek Komitetu Organizacyjnego Wydziału, Jarosław Wojciechowski, objął przedmiot Konserwacja i ochrona zabytków. Został ustabilizowany 1 kwietnia 1920 r. na stanowisku docenta i pozostawał na nim do 1939 r.²⁷

Zarysowane od początku nauczania ściśle związki historii architektury powszechnej i historii sztuki uległy dalszemu umocnieniu z powstaniem katedr i roszadami personalnymi lat 1919–1920. Utrwalanie się politechnicznego profilu warszawskiego Wydziału Architektury rzutowało na niekorzyść historii sztuki. Natomiast Konserwacja i ochrona zabytków, wyodrębniona jako samodzielny przedmiot, w sposób naturalny wykazywała związki z przedmiotem Architektura polska. W okresie odbudowy po II wojnie światowej nastąpiło powiązanie organizacyjne tych dwóch przedmiotów w ramach wspólnej struktury organizacyjnej – Katedry Architektury Polskiej, a w końcu XX wieku konserwacja zabytków stała się na Wydziale Architektury specjalnością projektową o istotnych związkach z historią architektury.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. kadrę nauczającą historii sztuki i architektury powszechnej zasilili powracający do kraju z Rosji architekci, którzy zdobyli wcześniej wybitną pozycję w tamtejszych środowiskach architektonicznych i na wyższych uczelniach Moskwy – Stanisław Noakowski (il. 9) i Petersburga – Marian Lalewicz (il. 10). Obaj byli absolwentami Wydziału Architektury Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu i mieli tytuły akademików architektury. Ich dorobek dydaktyczny nie ustępował stażowi pedagogicznemu Józefa Dziekońskiego, wcześniej wykładowcy historii sztuki i architektury na Kursach Technicznych Towarzystwa Kursów Naukowych w Warszawie od 1905 r.

Stanisław Noakowski, nauczający od 1899 r. w Moskiewskiej Stroganowskiej Szkole Sztuk Zdobniczych, był od 1906 r. profesorem architektury w Moskiewskiej Szkole Sztuk Pięknych i w latach 1917–1918 wykładał tamże historię sztuki. Na warszawskim Wydziale Architektury objął 1 października 1918 r. stanowisko wykładowego Historię sztuki. W dniu 8 kwietnia 1919 r. został mianowany profesorem zwyczajnym Historii architektury i sztuki nowożytnej oraz stanął na czele katedry²⁸. Wielkim uznaniem cieszyła się jego twórczość artystyczna.

Marian Lalewicz pozostawił w Petersburgu wiele wybitnych dzieł architektury²⁹. Legitymował się też długą listą zaangażowań pedagogicznych w uczelniach petersburskich i od 1918 r. – w polskich. Uczył od 1903 r. rysunku odręcznego, a od

²⁶ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 438, 521; R. Kunkel, *Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2015)*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, T. 3, 2020 – Dodatek. *Zakład Architektury Polskiej Na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)*, s. 5.

²⁷ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 531.

²⁸ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 520; K. Dankiewicz, *Stanisław Noakowski*, w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., s. 373–376.

²⁹ M. Omilanowska-Kiliańczyk, *Marian Lalewicz, Architekt petersbursko-warszawski*, Warszawa 2023, s. 75–132.

9.

10.

1906 r. także projektowania w Instytucie Inżynierów Dróg Komunikacji. Od 1908 r. rozpoczął wykłady z historii sztuki w Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, w Instytucie Archeologicznym i w Centralnej Szkole Rysunku Technicznego barona Stieglitza. Po powrocie do Polski wykładał w latach 1918–1920 historię sztuki w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie i na Uniwersytecie Lubelskim³⁰. Profesorem zwyczajnym Architektury i Sztuki Starożytnej na Wydziale Architektury PW został od 1 października 1920 r. i objął katedrę³¹. Z pracą dydaktyczną na Wydziale Architektury łączył zawodową aktywność, zajmując wybitną pozycję w polskiej architekturze okresu międzywojennego.

Powstanie katedr historii architektury i sztuki

Skupienie na Wydziale Architektury w latach 1918–1920 w nauczaniu historii sztuki i architektury powszechnej trzech profesorów, zarazem osobowości dużego formatu, jak: Józef Dziekoński, Stanisław Noakowski i Marian Lalewicz skutkowa-

³⁰ Op. cit., s. 141, 142. Autorka podaje dane zweryfikowane w archiwach petersburskich. W ich świetle zaangażowania pedagogiczne Mariana Lalewicza w Petersburgu, choć liczne, nie miały charakteru etatowego, stanowią pracę dodatkową do głównego nurtu działalności projektowo-architektonicznej. W opinii M. Omilanowskiej-Kiliańczyk, Marian Lalewicz „miał niewątpliwie talent i upodobanie do nauczania, dydaktyka była częścią jego działalności zawodowej niemal do śmierci”.

³¹ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 433, 519.

9. Stanisław Noakowski w 1934 r. Portret wykonany przez Ignacego Łopieńskiego, Muzeum Narodowe w Warszawie, sygn. Gr.Pol.17860 MNW; źródło: cyfrowe.mnw.art

9. Stanisław Noakowski in 1934. Portrait made by Ignacy Łopieński, National Museum in Warsaw, Ref. Gr.Pol.17860 MNW; source: cyfrowe.mnw.art

10. Marian Lalewicz, za E. Ziolkowska, *W Petersburgu ukazała się książka Apxumekmop Мариан Лялевич [Architekt Marian Lalewicz] autorstwa Iriny Bielincewej i Aleksandra Czepiela*, <https://www.polskipetersburg.pl/aktualnosc/w-petersburgu-ukazala-sie-ksiazka-quot-architekt-marian-lalewicz-quot>

10. Marian Lalewicz, after E. Ziolkowska, *W Petersburgu ukazała się książka Apxumekmop Мариан Лялевич [Architekt Marian Lalewicz] autorstwa Iriny Bielincewej i Aleksandra Czepiela*, <https://www.polskipetersburg.pl/aktualnosc/w-petersburgu-ukazala-sie-ksiazka-quot-architekt-marian-lalewicz-quot>

ło podziałem tematyki między trzy niezależne katedry, prowadzone według zróżnicowanych metod. Z tych dwie katedry: starożytnej i nowożytnej architektury i sztuki miały zakłady prowadzące działalność wspomagającą dydaktykę i badania naukowe.

Istniały zatem według księgi pamiątkowej Politechniki Warszawskiej z 1925 r.: **Katedra i Zakład Architektury i Sztuki Starożytnej** kierowana przez Mariana Lalewicza, **Katedra Historii Architektury i Sztuki Średniowiecznej** mająca w programie nauczania „spuściznę antyku, sztukę i architekturę wczesnochrześcijańską, »mahometańską«, »Bizancjum«, romańską i gotycką», prowadzona przez Józefa Dziekońskiego do jego śmierci w 1927 r. oraz **Katedra i Zakład Sztuki Nowożytnej**, kierowana przez Stanisława Noakowskiego do jego zgonu w 1928 r., „zajmująca się całokształtem rozwoju sztuk plastycznych [w tym architektury] w Europie, poczynwszy od epoki Odrodzenia, czyli wieków XV i XVI aż po wiek XIX, względnie XX”³².

Stanisław Noakowski w nazwie swej katedry i w wypowiedziach podkreślał nierozłączne rozumienie sztuki i architektury, a nawet nadrzędność pojęcia sztuki. W 1925 r. tak ocenił ogólną pozycję przedmiotów historycznych: „Studia historyczne zajmują na Wydziale stanowisko iście wyjątkowe i żadna uczelnia tego typu w Europie nie posiada czterech katedr zwyczajnych Historii Sztuki (Starożytnej, Średniowiecznej, Nowożytnej i Polskiej), co z docenturami filozofii architektury [od 1925 r. – Władysław Tatarkiewicz] i konserwacji zabytków stanowi poważne podłoże dla badań nad teoretyczną i estetyczną stroną architektury jako sztuki”³³.

Nauczanie historii architektury powszechnej obejmowało w 1925 r. semestry 1–6 i odznaczało się dużą intensywnością zajęć. Odnotowano wtedy, że tylko Katedra Sztuki Nowożytnej prowadziła wykłady na 1 i 5 semestrze po 8 godzin tygodniowo oraz ćwiczenia na sem. 3, 4, 5 i 6 po 4 godziny tygodniowo³⁴. W pierwszych latach dwudziestych XX wieku historia sztuki i architektury powszechnej wraz z formami architektury osiągnęły sumarycznie apogeum liczby godzin w programie nauczania w całej historii Wydziału Architektury PW. Po 1925 r. zaczął się systematyczny odwrót, zmniejszanie liczby godzin historii architektury powszechnej do poziomu 2 godzin wykładu i 2 godzin ćwiczeń tygodniowo w semestrze 1 i 2 w końcu XX wieku – w roku akademickim 1995/96.

Technika prowadzenia wykładów wynikała z możliwości, preferencji i indywidualności wykładowców. Józef Dziekoński przygotował osobiście wiele przeźroczy z rysunkami wykreślonymi na szkłe. Stanisław Noakowski tworzył w czasie wykładów słynne rysunki kredą na tablicy (il. 11). Ujęcie tematyki było pochodną poglądów wykładowcy i stanu wiedzy. Józef Dziekoński (ur. 1844 r.) formy starożytne widział przez pryzmat wieków późniejszych stosując system oparty na „porządkach Vignoli” (XVI w.), zgodnie ze stanem wiedzy i praktyką projektową XIX-wiecznego historyzmu. Marian Lalewicz (ur. 1876 r.) sięgał do bezpośrednich studiów pomników architektury antyku, opartych na fotografiach i materiałach z wyjazdów ze studentami do Włoch³⁵. Jako projektant

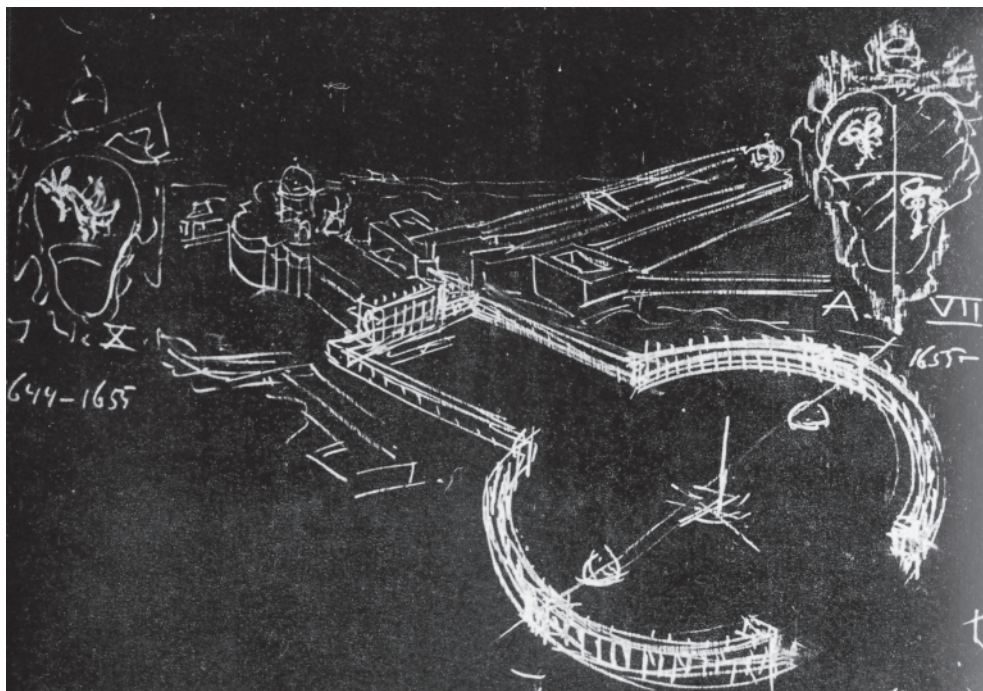
³² Op. cit., s. 162, 433–437.

³³ Op. cit., s. 164.

³⁴ Op. cit., s. 436.

³⁵ Op. cit., s. 433.

11.

11. Stanisław Noakowski, rysunek kredą na tablicy w czasie wykładu. Wg *Katalog Wystawy Stanisław Noakowski 1867–1928. Rysunki kredą na tablicy ze zbiorów Czesława Olszewskiego oraz Tadeusza i Stanisławy Witkowskich*, Muzeum Okręgowe w Lublinie, Lublin 1969

11. Stanisław Noakowski, chalk drawing on a blackboard during a lecture. According to *Katalog Wystawy Stanisław Noakowski 1867–1928. Rysunki kredą na tablicy ze zbiorów Czesława Olszewskiego oraz Tadeusza i Stanisławy Witkowskich*, Lublin Regional Museum, Lublin 1969

był przedstawicielem XX-wiecznego klasycyzmu w petersbursko-warszawskiej edycji³⁶. Jako historyk architektury reprezentował wiedzę i hierarchię wartości swego czasu z indywidualnym odchyleniem w kierunku preferencji epoki starożytnej Grecji. Fascynacja Lalewicza greckim antykiem płynęła z dążenia do zgłębienia idealnego piękna, którego źródła upatrywał w sztuce i architekturze starożytnej Grecji³⁷.

Według Jana Zachwatowicza „wykładom z historii architektury powszechnej towarzyszyły ćwiczenia, podczas których studenci wykonywali w zeszytach lub na arkuszach szkicowe plany, przekroje i widoki najwybitniejszych budowli”³⁸. Ten system wypracowany w pierwszych dekadach Wydziału, stosowany był w następnych dziesięcioleciach, choć zmianom ulegały: techniki przekazu, zakres, ujęcie, wybór przykładów, interpretacje, zgodnie z postępami nauki.

„Równolegle prowadzony był przedmiot – Formy architektoniczne [przypisany do każdej z trzech katedr architektury powszechnej], wymagający starannego wykreślenia w tuszu całości i form detalu, przede wszystkim antycznych, z zastosowaniem modelunku i cieni techniką lawowania” (il. 12, 13). „Kończącą pracą była kompozycja – projekt niewielkiego obiektu (bramy, pawilonu) rozwiązanego w oparciu o zasady i formy »stylowe« – na semestrze III i IV – w stylu greckim lub rzymskim oraz jeden w stylu odrodzenia, na semestrze V i VII – po jednym w stylu barokowym osiemnastowiecznym lub cesarstwa. Prowadził je prof. S. Noakowski...”³⁹

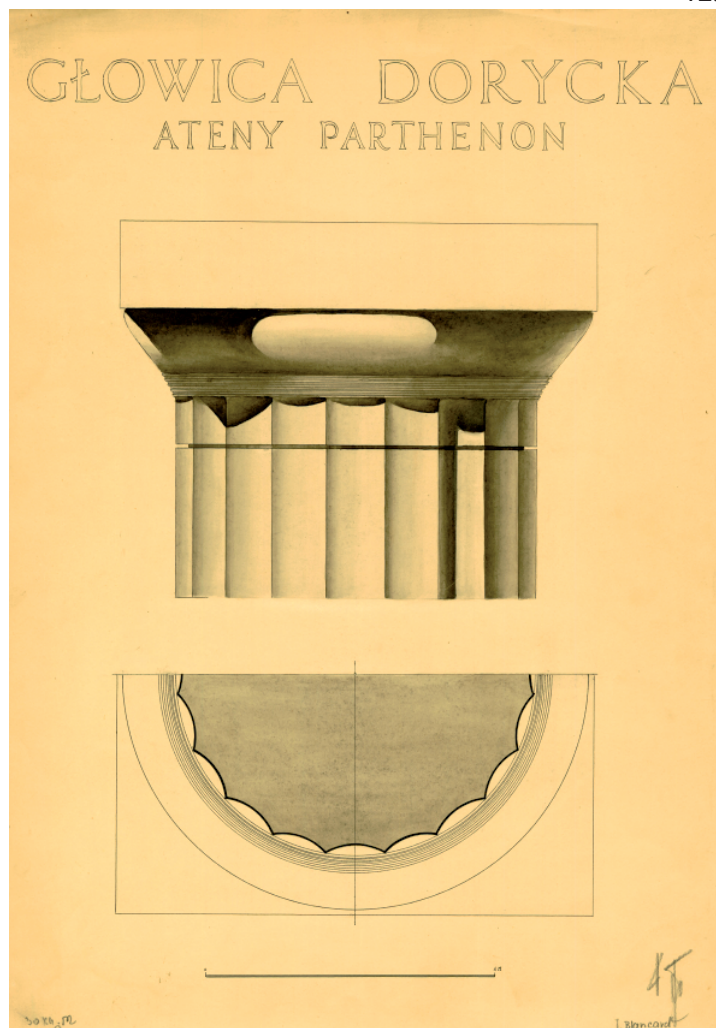
³⁶ M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., passim.

³⁷ J. Roguska, *Architekci Polacy w kręgu petersburskich klasycystów*, w: *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, październik 1990, red. T. Hrankowska, Warszawa 1993, s. 74–76.

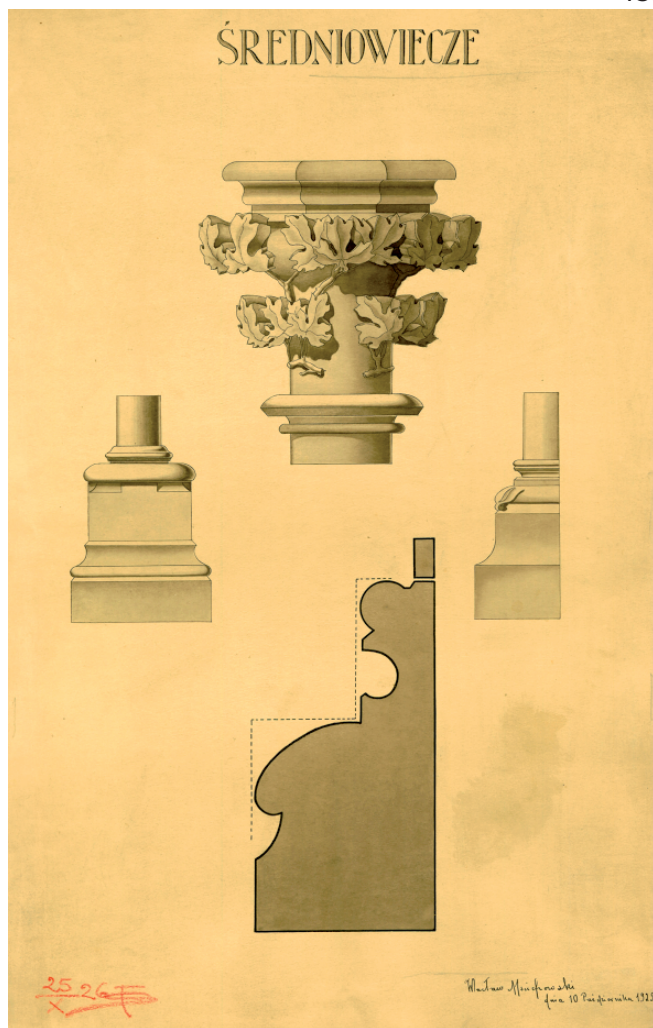
³⁸ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 160.

³⁹ Ibidem.

12.

13.

12. Głowica dorycka z Partenonu w Atenach. Rysunki kreślone i lawowane przez studenta ćwiczeń z przedmiotu Formy architektoniczne przez studenta Jerzego Blancarda w 1952 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

12. A Doric head from the Parthenon in Athens. Drawings made and washed, made as part of a seminar in the course Architectural Forms by student Jerzy Blancard in 1952. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

13. Średniowiecze. Elementy kolumny gotyckiej. Rysunki kreślone i lawowane przez studenta Wacława Mściwowskiego w 1925 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

13. The Middle Ages. Elements of the Gothic column. Drawings made and washed by student Wacław Mściwowski in 1925. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

We wspomnieniach studenta Edwarda Usakiewicza ćwiczenia z form architektury starożytnej „rozpoczął pomiar modelu gipsowego i wykres głowicy w rzutach. Ba, żeby tylko wykres: trzeba było do tego wykreślić cienie i wszystko pięknie wylawować rozcieńczonym tuszem. Ćwiczenie to wyprzedzało nasze znajomości geometrii wykreślnej... niemałą sprawiło trudność. Któregoś dnia w kreślarni zjawiono się ogłoszenie »rzucam cienie, niezamierzonym na raty. Wiadomość stolik nr...« stolik miał powodzenie»⁴⁰.

Pisząca te słowa jeszcze w 1959 r. na pierwszym roku studiów lawowała fragment świątyni Posejdona w Paestum w sali im. Belojanisa (obecnie im. Stefana Bryły) w ramach przedmiotu Formy architektoniczne. Reforma struktury Wydziału i programu studiów w 1970 r. wyeliminowała to mozolne ćwiczenie i przedmiot. Dużo wcześniej zniknęło „projektowanie w stylach”, zapewne po śmierci Stanisława Noakowskiego, który tę metodę, będącą naturalnym wsparciem projektowania w duchu XIX-wiecznego historyzmu, przeniósł ze swej praktyki pedagogicznej

⁴⁰ E. Usakiewicz, *Wspomnienia o profesorze Marianie Lalewiczu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2005[2007], T. L, z. 3–4, s. 201.

w uczelniach rosyjskich. Do lawowania i projektowania w stylach powrócono w ramach Form architektonicznych w okresie socrealizmu na początku lat 50. XX wieku – por. il. 12, 25.

Ćwiczenia z historii architektury powszechnej w różnych okresach pierwszej dekady istnienia Wydziału prowadzili asystenci i starsi asystenci, m.in. Tadeusz Szanior (od 1915 r.), Jan Stefanowicz (od 1920 r., nowożytna), Józef Seredyński (od 1921 r., starożytna), Eugeniusz Szretter (od 1922 r., nowożytna), Adolf Buraczewski (od 1922 r., nowożytna), Tadeusz Pluciński (od 1924 r., starożytna), Wincenty Adamski (od 1924 r., nowożytna)⁴¹.

Większość z nich to, podobnie jak profesorowie Stanisław Noakowski i Marian Lalewicz, absolwenci uczelni rosyjskich i repatrianci.

Zmiany kadrowe w końcu lat dwudziestych

Znaczące zmiany kadrowe nastąpiły po śmierci Józefa Dziekońskiego w 1927 r. i Stanisława Noakowskiego w 1928 r. Na krótko Katedrą Sztuki i Architektury Średniowiecznej (po Józefie Dziekońskim) pokierował Stanisław Noakowski. W 1928 r., po śmierci Noakowskiego, obie osierocone katedry (architektury średniowiecznej i nowożytnej) objął zastępca profesora, architekt Lech Niemojewski (il. 14), absolwent Wydziału Architektury PW z 1922 r., który już wcześniej, w latach dwudziestych, zastępował chorującego Dziekońskiego. W 1929 r. na kierownika Katedry Architektury Średniowiecznej został powołany doktor Jerzy Raczyński (wcześniej adiunkt w Zakładzie Architektury Polskiej), a po jego tragicznej śmierci w 1930 r. – utonął w Wiśle w czasie samotnej żeglugi – inny adiunkt Zakładu Architektury Polskiej, Antoni Karczewski, który kierował Katedrą do II wojny. Obaj byli wychowankami warszawskiego Wydziału Architektury. Lech Niemojewski po uzyskaniu doktoratu (1929 r.) i habilitacji (1932 r.) został 25 września 1933 r. profesorem nadzwyczajnym i kierownikiem **Katedry Sztuki i Architektury Nowożytnej**⁴².

Za zmianami pokoleniowymi poszły zmiany w nauczaniu. Zbiegły się też z szerszymi przeobrażeniami w architekturze i szybkim postępem awangardowego modernizmu w drugiej połowie lat dwudziestych XX wieku. Rozszerzenie w nowym programie studiów na warszawskim Wydziale Architektury w 1933 r. nauczania urbanistyki, konstrukcji (powołania drugiej katedry konstrukcji – profesora Stefana Bryły), projektowania (powołanie nowej katedry architektury wnętrz i krajobrazu, w roku akademickim 1931/1932) spowodowało znaczne zmniejszenie godzin przeznaczonych na przedmioty historyczne na drugim, trzecim i czwartym roku⁴³.

Na zmiany w nauczaniu historii architektury otwarty był przede wszystkim profesor Lech Niemojewski. Wcześniej obiecujący architekt, dobrze zorientowany w nowych tendencjach w architekturze, Lech Niemojewski reformy w katedrze zaczął od unowocześnienia bazy przeźroczy do dydaktyki. Wdrożył program

⁴¹ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 531–544.

⁴² *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski*, „Zeszyty Katedry Historii Architektury”, Warszawa 1962, s. 7.

⁴³ P. Biegański, *Ewolucja programu nauczania na Wydziale w okresie 50-lecia jego istnienia*, w: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, s. 63.

14.

14. Lech Niemojewski, Narodowe Archiwum
Cyfrowe, Sygn. 1-N-415

14. Lech Niemojewski, National Digital Archive,
Ref. 1-N-415

15. Zakład Historii Architektury i Sztuki
Nowożytnej, ćwiczenie, temat: Tempietto di San
Pietro in Montorio. Rysunki kreślone przez studenta
Gerarda Ciołka, 1931 r. Źródło: Archiwum Zakładu
Architektury Polskiej Wydziału Architektury
Politechniki Warszawskiej

15. Department of History of Architecture and
Modern Art, exercise, topic: Tempietto di San Pietro
in Montorio. Drawings made by student Gerard
Ciołek, 1931. Source: Archive of the Department of
Polish Architecture at the Faculty of Architecture of
the Warsaw University of Technology

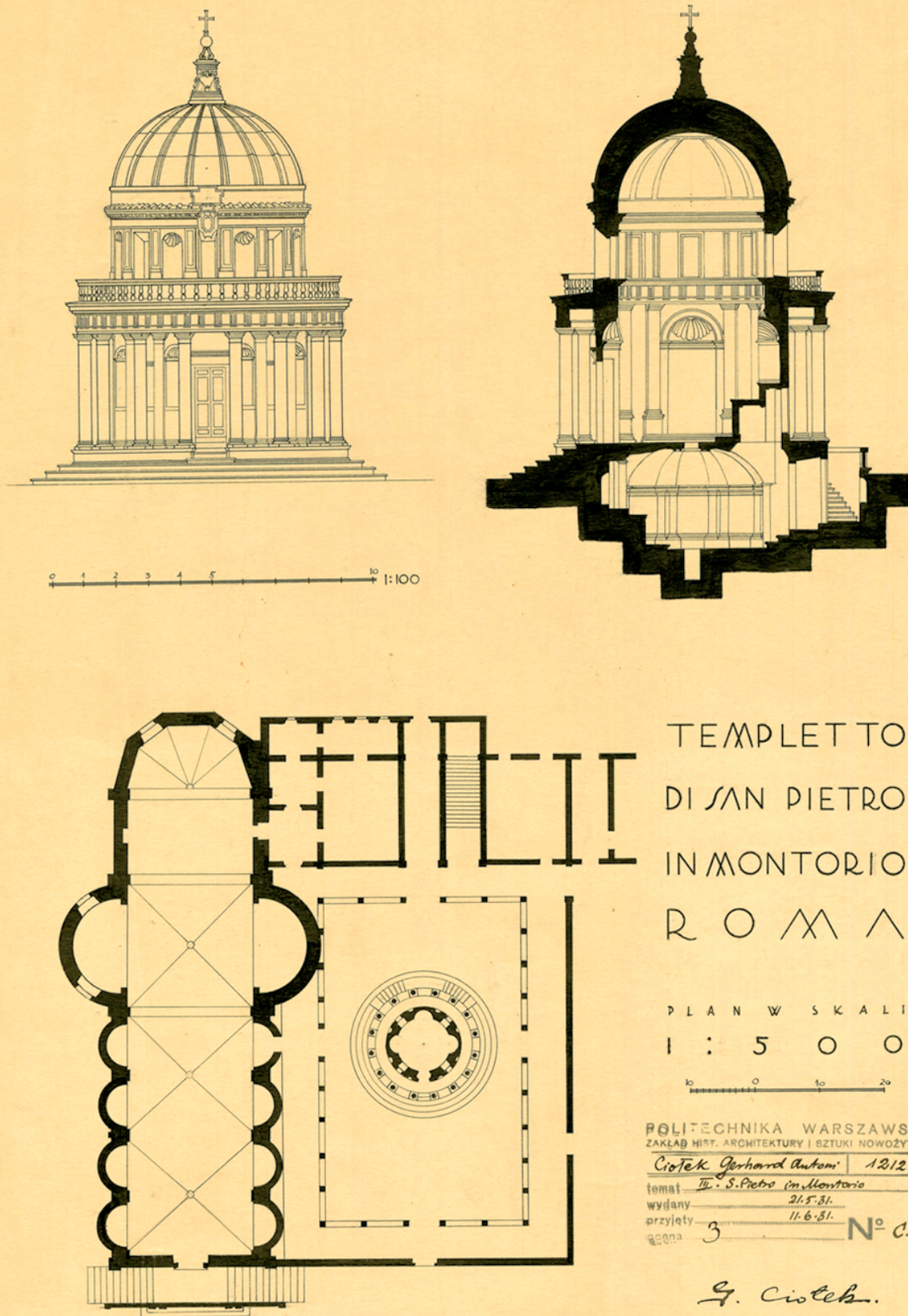
ćwiczeń studenckich, precyzyjnych prezentacji kreślarskich dzieł architektury (rzuty, przekroje, elewacje) w celu studiów nad nimi, ale i dla pozyskania materiałów do przeźroczy oraz doskonalenia umiejętności kreślarskich studentów (il. 15, 16, 17). Zmodyfikował program nauczania w kierowanej przez siebie katedrze, podejmując wątki teorii architektury, np. dotyczące skali i proporcji w architekturze. W tym kierunku poszły jego prace badawcze. Odzwierciedleniem był tytuł pracy doktorskiej Lecha Niemojewskiego, *Architektura i złudzenia optyczne* (1929)⁴⁴, a także ćwiczenia studenckie – porównawcze zestawienia obiektów o różnej lokalizacji, pozwalające zrozumieć względność odbioru skali (il. 18). Nieustającemu zainteresowaniu architekturą współczesną Lech Niemojewski dał wyraz publikując w „Architekturze i Budownictwie” w 1931 r. artykuł pt. *Dwie szkoły polskiej architektury współczesnej*⁴⁵, a także dokonując wyboru tematu rozprawy habilitacyjnej *Konstruktywizm w architekturze* (1932).

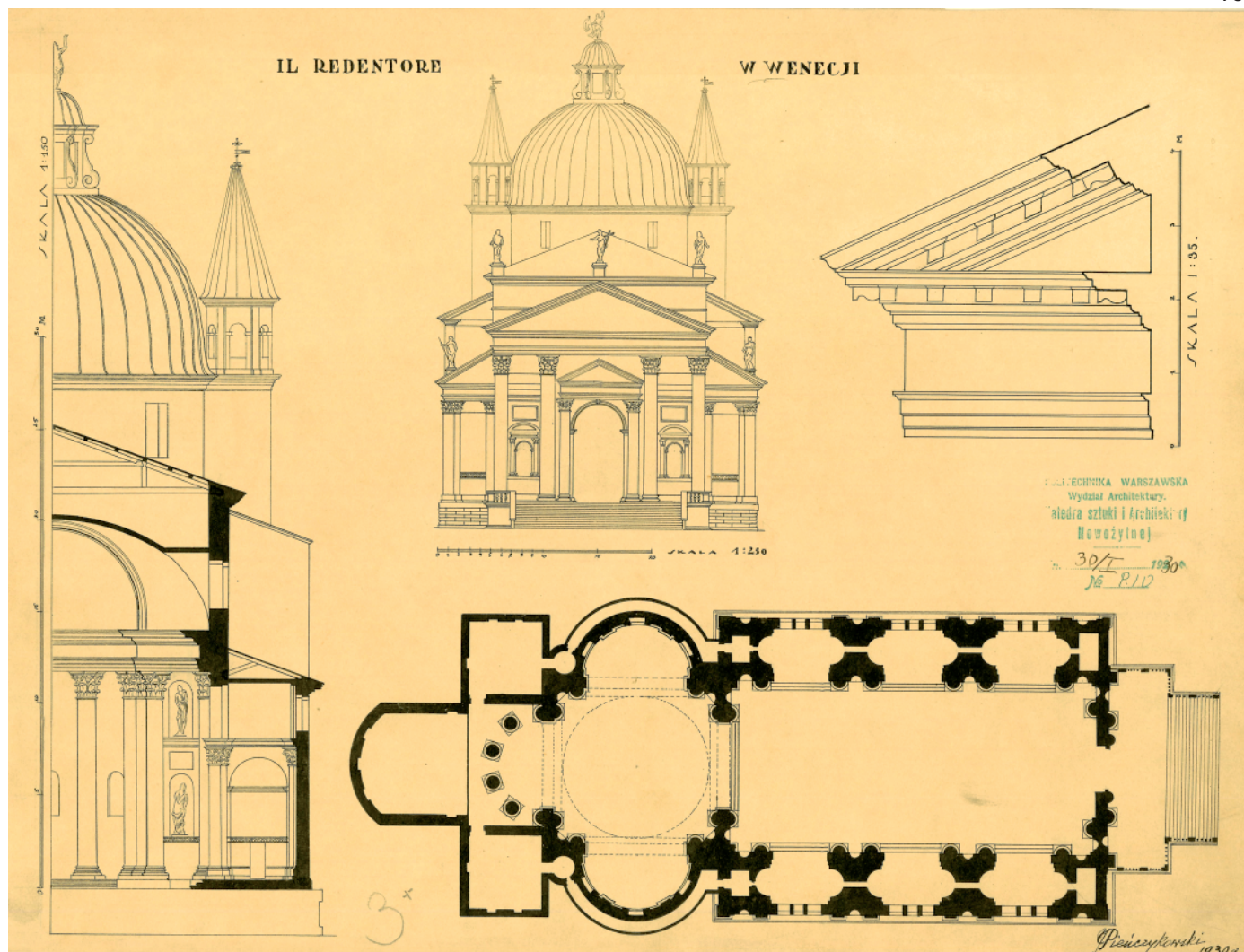
W katedrze kierowanej przed wojną przez Lecha Niemojewskiego prowadzone były współczesne prace projektowe, m.in. projekty wnętrz statków „Batory”

⁴⁴ L. Niemojewski, *Architektura i złudzenia optyczne*, Warszawa [1929].

⁴⁵ Idem, *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny”, 1934, LXXIII, s. 808–816.

15.

16. Katedra Sztuki i Architektury Nowożytnej, ćwiczenie, temat: Il Redentore w Wenecji. Rysunki kreślone przez studenta Jerzego Pieńczykowskiego, 1930 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

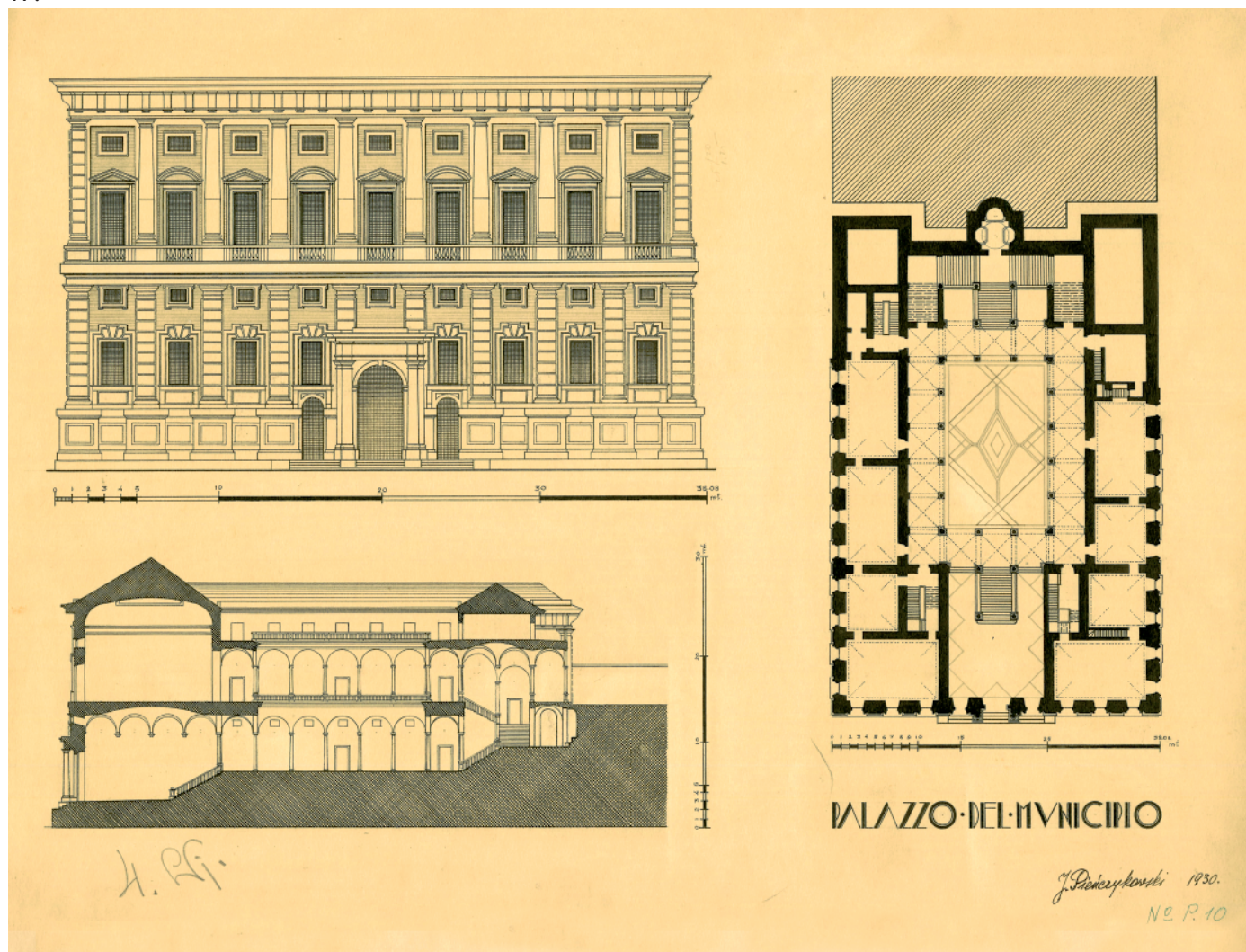
16. Chair of Modern Art and Architecture, exercise, topic: Il Redentore in Venice. Drawings made by student Jerzy Pieńczykowski, 1930. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

i „Piłsudski”, studia i projekty wnętrz wagonów reprezentacyjnych i turystycznych Polskich Kolei Państwowych oraz studia i projekty pawilonu na Światową Wystawę Sztuki i Techniki w Paryżu w 1937 r. Powstawały projekty konkursowe⁴⁶. Lech Niemojewski w miarę możliwości czasowych pozostawał czynnym architektem, m.in. zaprojektował willę Tadeusza Pruszkowskiego w Kazimierzu Dolnym (1937–1938).

Udało się Lechowi Niemojewskiemu pozyskać do Katedry Historii Architektury i Sztuki Nowożytnej zdolnych wychowanków warszawskiego Wydziału Architektury, którzy z czasem osiągnęli wybitną pozycję w różnych specjalnościach. W katedrze zaczynał jeden z czołowych przedstawicieli polskiej awangardowej architektury międzywojennej – Józef Szanajca (w katedrze w latach 1930–1932), Piotr Biegański (od 1933, historyk architektury, konserwator zabytków), Zygmunt Skibniewski (1936–1939), urbanista, Stanisława Sandecka-Nowicka (1936–1937), odnosząca sukcesy jako projektantka plakatów.

⁴⁶ Z. Bieniecki, *Prace architektoniczne prof. dr. Lecha Niemojewskiego*, w: *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski*, Warszawa 1962, s. 114–116.

17.

W latach trzydziestych XX wieku Katedra Architektury i Sztuki Nowożytnej pod kierownictwem Lecha Niemojewskiego wysunęła się aktywnością na czoło katedr architektury powszechnej. Dzięki „włączaniu się katedry do współczesnej problematyki architektonicznej realizowana była myśl prof. Niemojewskiego o znaczeniu studiów historycznych w kształceniu architektów... uczono dostrzegania ciągłości przemian w aspekcie roli i zadań architekta we współczesnym świecie”⁴⁷.

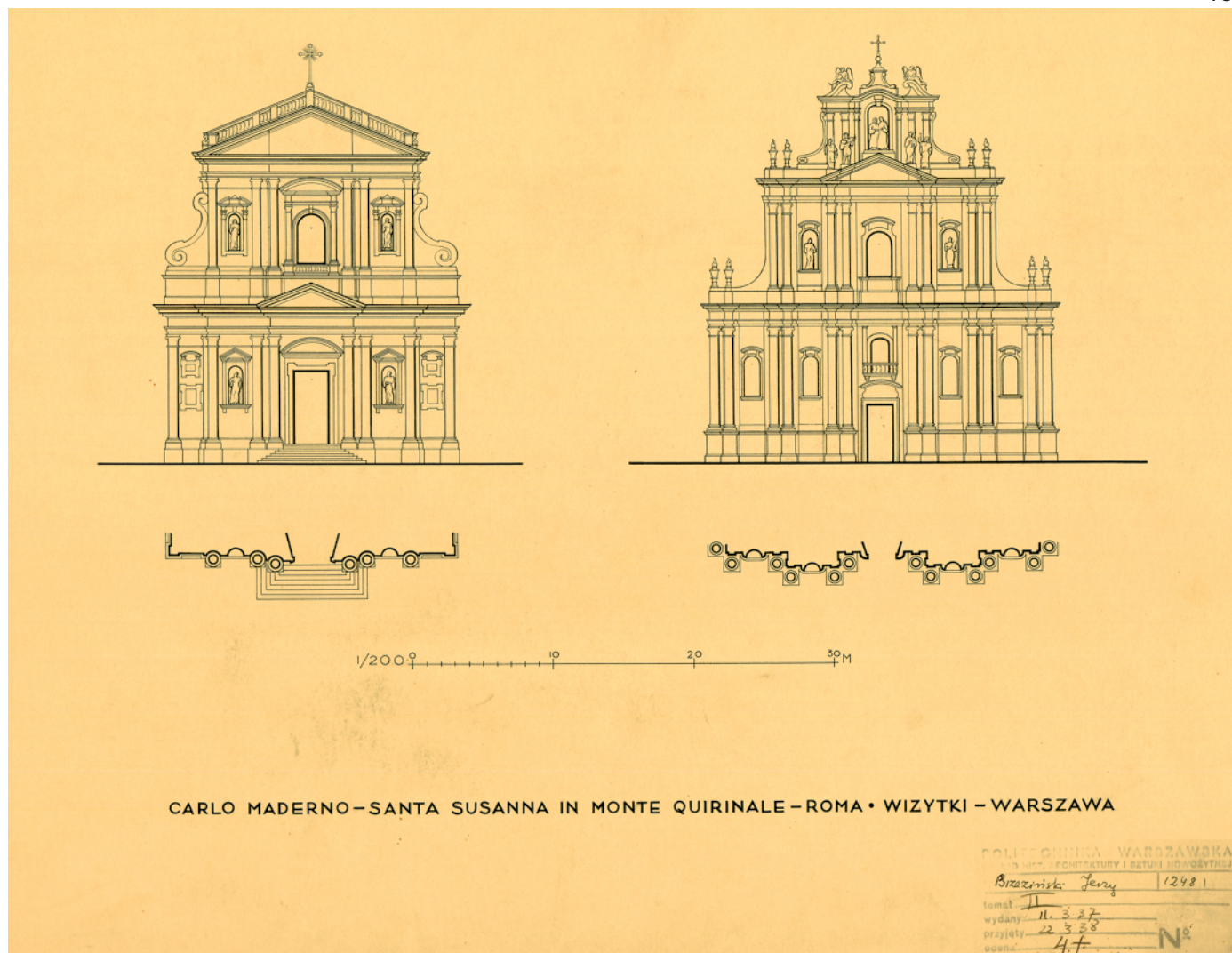
W okresie międzywojennym z katedr historii architektury powszechnej pochodzili trzej dziekani warszawskiego Wydziału Architektury: Józef Dziekoński (1915–1917), Stanisław Noakowski (1920–1923), Marian Lalewicz (1925–1927). Ten ostatni pełnił też funkcję prorektora Politechniki Warszawskiej w latach 1935–1938⁴⁸.

17. Katedra Sztuki i Architektury Nowożytnej, ćwiczenie, temat: Palazzo del Municipio [Doria Tursi w Genui]. Rysunki kreślone przez studenta Jerzego Pieńczykowskiego, 1930 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

17. Chair of Modern Art and Architecture, exercise, topic: Palazzo del Municipio [Doria Tursi in Genoa]. Drawings made by student Jerzy Pieńczykowski, 1930. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

⁴⁷ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 161.

⁴⁸ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., s. 518, 519, 520; M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., s. 354.

18. Zakład Historii Architektury i Sztuki Nowożytnej, ćwiczenie, temat: porównanie fasad i skali kościołów Santa Susanna in Monte Quirinale w Rzymie i Wizytek w Warszawie, wykonane przez studenta Jerzego Brzezińskiego w roku akademickim 1937/1938. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

18. Department of History of Architecture and Modern Art, exercise, topic: comparing the facades and scale of the churches of Santa Susanna in Monte Quirinale in Rome and of the Visitation Sisters in Warsaw, made by student Jerzy Brzeziński in the academic year 1937/1938. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

Okres wojny 1939–1945

Po kapitulacji Warszawy w 1939 r. Politechnika Warszawska została zamknięta. Na przełomie 1939/1940 r. zaczęto organizować tajne nauczanie. Wykorzystano zezwolenie niemieckich władz okupacyjnych na działalność zawodowych szkół na poziomie średnim. W gmachu Wydziału Architektury przy ul. Koszykowej zaczęła działać na kondygnacjach pięter Szkoła Budowlana. W Gmachu Głównym Politechniki Warszawskiej utworzono w 1941 r. dwuletnią Wyższą Szkołę Techniczną pod niemiecką dyktando. Przy ul. Śniadeckich 8 funkcjonowały Prywatne Kursy Rysunku Technicznego prowadzone przez doktora Zenona Jagodzińskiego. W tych placówkach toczył się oficjalny nurt nauczania architektury. Uczestniczyli w nim konspiracyjni studenci. Przedmioty wymagające uzupełnienia do programu wyższych studiów były prowadzone na tajnych kompletach w niezadysponowanych przez okupanta pomieszczeniach Zakładu Architektury Polskiej na parterze gmachu Wydziału Architektury przy ul. Koszykowej i w mieszkaniach prywatnych. Animatorem i koordynatorem konspiracyjnej działalności Wydziału

Architektury i jego dziekanem był profesor Stefan Bryła, a po jego śmierci z rąk okupantów niemieckich w 1943 r. – Tadeusz Tołwiński. Ośrodkiem „podziemnej” działalności był Zakład Architektury Polskiej, który zachował pomieszczenia i zbiory, kierowany w konspiracji przez docenta Jana Zachwatowicza⁴⁹.

Nauczanie Historii architektury starożytnej kontynuował profesor Marian Lalewicz. Wykłady z architektury średniowiecznej prowadził Antoni Karczewski⁵⁰. Odbływały się w różnych miejscach, m.in. w szkole Jagodzińskiego, na Wydziale i w mieszkaniach prywatnych. Problemem był brak dostępu do książek i przeźroczy. Na podstawie wykładów Mariana Lalewicza przygotowany został w 1943 r. skrypt w formie powielaczowej do historii architektury i sztuki starożytnej. Egzemplarz skryptu zachował się w Bibliotece Wydziału Architektury PW⁵¹. Rękopis dzieła życia Mariana Lalewicza poświęconego sztuce i architekturze Starożytnej Grecji zatytułowany *Hellada*, z którym wysiedlony z domu własnego w kolonii przy ul. Myśliwieckiej profesor nie rozstawał się w czasie wojennej tułaczki, przepadł, gdy autor stracił życie w masowej egzekucji na warszawskim Muranowie⁵².

Wykłady z Historii architektury i sztuki nowożytnej prowadził Lech Niemojewski, a po jego wycofaniu się w 1942 r. z powodu stanu zdrowia – Piotr Biegański. Do prowadzenia tego przedmiotu również opracowano skrypty⁵³.

Mimo skrajnie niesprzyjających okoliczności przeprowadzono na Wydziale Architektury w czasie okupacji osiem przewodów habilitacyjnych i dziewięć doktorskich⁵⁴. Spośród wykładowców historii architektury powszechnej doktorat uzyskał w 1943 r. Piotr Biegański na podstawie zaczętej przed wojną rozprawy *Antoni Corazzi na tle epoki*. Przebieg obrony, choć niepublicznej i w konspiracji, nie odbiegał od przedwojennych standardów. Recenzentami byli profesorowie: Tadeusz Tołwiński i Marian Lalewicz, przewodniczył dziekan Stefan Bryła, w obecności promotora Lecha Niemojewskiego. Rozprawa stała się podstawą włączenia Piotra Biegańskiego do studiów i projektów odbudowy Teatru Wielkiego i innych obiektów warszawskich w ramach pracy dla Zarządu Miejskiego⁵⁵. Pracownicy i studenci Wydziału, w tym związani z historią architektury powszechnej, w czasie wojennego terroru zdali heroiczny egzamin z przygotowywania kadr dla odbudowy kraju.

⁴⁹ P. Biegański, op. cit., s. 39–42; *Politechnika Warszawska 1939–1945. Wspomnienia pracowników i studentów*, t. 1, Warszawa 1990, s. 29, 39, 43, 61, 78, 82; J. Zachwatowicz, op. cit., s. 39–42.

⁵⁰ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 40; *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., s. 29, 47, 51.

⁵¹ M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., s. 326–328.

⁵² Dramatyczne okoliczności śmierci Mariana Lalewicza w dniu 21 sierpnia 1944 r. w podwórzu kamienicy przy ul. Dzikiej 17 najpełniej przybliżyła M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., s. 342–343. Autorka oparła się na wielu relacjach niebezpośrednich i dokumentach znalezionych w 1945 r. w miejscu ekshumacji szczątków ofiar egzekucji. Inne jeszcze szczegóły zawarte zostały w artykule wspomnieniowym współpracownika profesora: E. Usakiewicz, op. cit., s. 204.

⁵³ *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., s. 14–19, 22, 59. Kilka wykładów nt. architektury nowożytnej, przygotowanych w czasie okupacji, opublikowano w 1962 r. *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski...*, op. cit., s. 11–92.

⁵⁴ *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., s. 82.

⁵⁵ Op. cit., s. 14–15.

Lata 1945–1970. Katedra Historii Architektury i Sztuki

Po wojennej przerwie, 22 stycznia 1945 r. otwarto oficjalnie Politechnikę Warszawską z siedzibą tymczasową w Lublinie. Wykłady z historii architektury podjął w niej Lech Niemojewski. Trzeciego maja 1945 r. odbyło się w Manach pod Warszawą, w dworku profesora Tadeusza Tołwińskiego, pierwsze posiedzenie Rady Wydziału Architektury PW, na którym rozważano obsadę katedr. Profesorowi Lechowi Niemojewskiemu, prócz ogólnego nadzoru nad katedrami historii architektury, zaproponowano kierownictwo **Katedry Architektury i Sztuki Średniowiecznej**, architektowi Jerzemu Hryniewieckiemu (il. 19) – kierowanie **Katedrą Architektury Starożytnej** i stanowisko zastępcy profesora, zaś doktorowi Piotrowi Biegańskiemu (il. 20) – kierownictwo **Katedry Historii Architektury i Sztuki Nowożytnej** na stanowisku zastępcy profesora⁵⁶.

W przyjętym w 1945 r. nowym programie studiów przewidywano zmniejszenie wymiaru godzin z historii architektury w stosunku do przedwojnia, z powodu konieczności zwiększenia godzin przeznaczonych na naukę projektowania⁵⁷.

W pierwszych latach powojennych Lech Niemojewski, który wyróżniał się aktywnością i osiągnięciami, wysunął się na czoło kierowników katedr historii architektury powszechnej. W roku akademickim 1945/1946 został prorektorem Politechniki Warszawskiej. W 1947 r. wybrano go na dziekana Wydziału Architektury. Profesorem zwyczajnym został mianowany 25 marca 1948 r.⁵⁸ Objąwszy kierownictwo Katedry Historii Architektury Średniowiecznej przygotował wykłady i skrypt do tego przedmiotu, wydany w 1947 r. w formie powielaczowej⁵⁹. Lech Niemojewski w pierwszych latach powojennych nadawał kierunek pracom kursowym studentów, także z architektury nowożytnej. Na pracach studenckich z r.ak. 1946/47, w których kontynuowano studia proporcji, widnieją parafki Lecha Niemojewskiego na stemplach katedry, zapewne jako zatwierdzającego tematy prac, obok znaków graficznych kierownika katedry – Piotra Biegańskiego, oceniającego prace (il. 21). Zwyczaj ten ustał w następnych latach (il. 22) w związku z pogorszeniem się zdrowia Lecha Niemojewskiego i ograniczeniem przezeń dydaktyki. Od 1947 r. chorującego profesora zaczął na wykładach z architektury średniowiecznej zastępować adiunkt architekt Marek Leykam. Profesor Lech Niemojewski skupił się na pracy naukowo-badawczej, kontynuując studia i publikacje na temat teorii oraz architektury starożytnej (badania nad Witruwiuszem), średniowiecznej i przede wszystkim nowożytnej, renesansowej⁶⁰. W 1948 r. opublikował traktat *Uczniowie cieśli*.

⁵⁶ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 165.

⁵⁷ Op. cit., s. 164.

⁵⁸ A. Tylińska, *Lech Niemojewski (1894–1952)*, w: *Sylwetki profesorów Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1992; K. Dankiewicz, *Lech Niemojewski*, w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., s. 365–367.

⁵⁹ L. Niemojewski, *Historia architektury i sztuki średniowiecznej*, zeszyt I, s. 69, maszynopis powielany, był w nieistniejącej już bibliotece Zakładu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej, włączonej do zbiorów Zakładu Architektury Polskiej. Dotyczył architektury i sztuki wczesnochrześcijańskiej i bizantyjskiej. Tekst bez ilustracji.

⁶⁰ Por. *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski...*, op. cit., s. 10 i tamże Z. Bienieckiego, *Bibliografia prac publikowanych przez prof. dr. L. Niemojewskiego*, s. 111–113.

19.

20.

Rozważania nad zawodem architekta, w którym powiązał wykonywanie zawodu architekta z etyką chrześcijańską⁶¹. Zawartość ideowa publikacji spotkała się z nieprzychylnym przyjęciem władz uczelni⁶². Wydziałowy aktyw Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej podsyczał nieprzyjemne nastroje studentów wobec profesora, który z powodu stanu zdrowia i atmosfery na Wydziale wyłączył się w 1949 r. z dydaktyki i prac organizacyjnych. Wykłady z architektury średniowiecznej prowadził w latach 1950–1952 Marek Leykam. Trzeciego kwietnia 1952 r. Lech Niemojewski został przeniesiony na emeryturę⁶³. Zmarł 11 października 1952 r.

W 1951 r. dokonano gruntownej zmiany struktury katedr historii architektury powszechnej i częściowych zmian obsady dydaktycznej. Nastąpiło połączenie trzech katedr architektury powszechnej: starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej, powstała jedna **Katedra Historii Architektury i Sztuki** obejmująca dwa zakłady: **Zakład Historii Architektury** i **Zakład Form Architektonicznych**, którym

19. Jerzy Hryniewiecki. Fot. H. Jurko, źródło: Wikipedia za *Warszawa 1945–1966*, Warszawa 1967, s. 126

19. Jerzy Hryniewiecki. Photo: H. Jurko, source: Wikipedia after: *Warsaw 1945–1966*, Warszawa 1967, p. 126

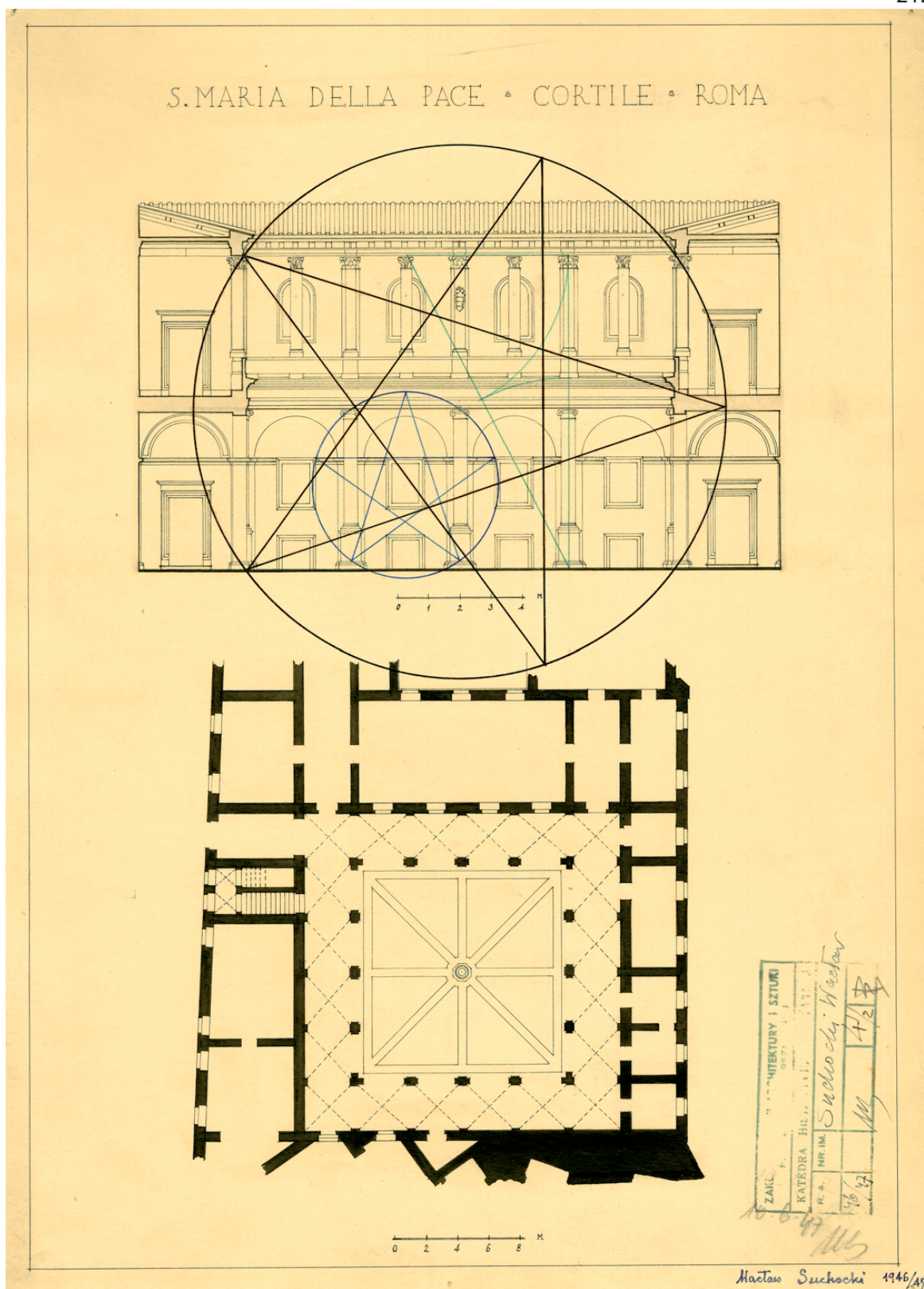
20. Piotr Biegański. Fot., za „Architekt”, 1983, nr 6

20. Piotr Biegański. Photo, after „Architekt”, 1983, no. 6

⁶¹ L. Niemojewski, *Uczniowie cieśli. Rozważania nad zawodem architekta*, Warszawa 1948.

⁶² A. Tylińska, op. cit.

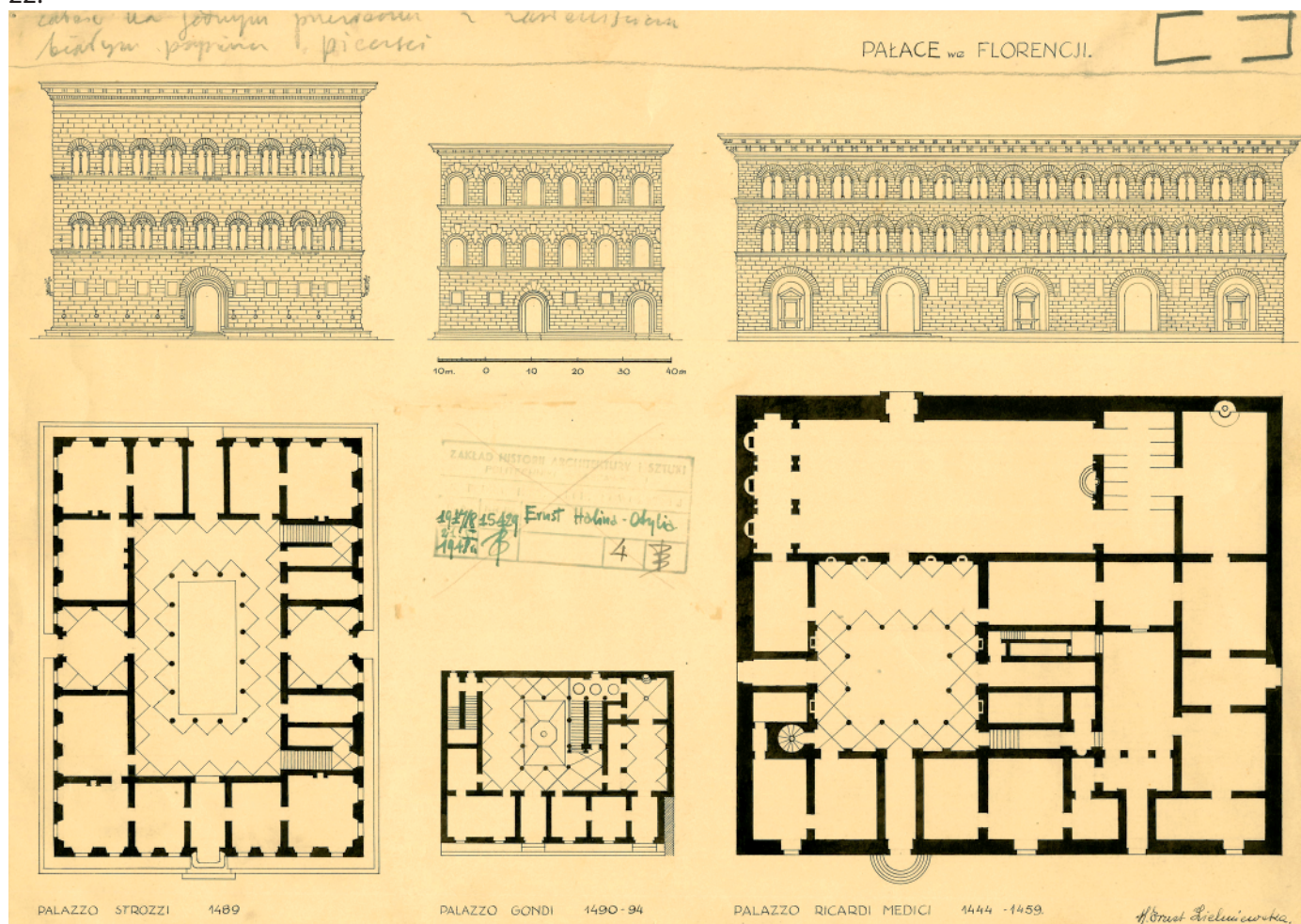
⁶³ Ibidem; J. Zachwatowicz, op. cit., s. 166.

21. Katedra Historii Architektury Nowożytnej, Zakład Historii Architektury i Sztuki, ćwiczenie, temat: Rzym, S. Maria della Pace. Dziedziniec. Rzut, elewacja – studium proporcji, wykonane przez studenta Wacława Suchockiego w roku akademickim 1946/47. W stemplu parafki: Lecha Niemojewskiego i Piotra Biegańskiego. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

21. Chair of History of Modern Architecture. Department of History of Architecture and Art, exercise, topic: Rome, S. Maria della Pace. Courtyard. Plan, elevation – a study of proportions, made by student Wacław Suchocki in the academic year 1946/47. In the stamp there are initials of: Lech Niemojewski and Piotr Biegański. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

22.

w latach 1951–1952 kierował architekt Jerzy Hryniewiecki, a potem docent Marian Sulikowski. Po odejściu w 1952 r. na emeryturę Lecha Niemojewskiego kierowanie katedrą powierzono Piotrowi Biegańskiemu, który po uzyskaniu w 1954 r. tytułu profesora nadzwyczajnego został w 1955 r. mianowany kierownikiem katedry. Prowadził w niej nadal wykłady z historii architektury nowożytnej. Wykłady z historii architektury starożytnej kontynuował Jerzy Hryniewiecki, choć w latach pięćdziesiątych zaangażował się jednocześnie w zajęcia z projektowania. Wykłady z historii architektury średniowiecznej w 1959 r. powierzono doktorowi Tadeuszowi Zagrodzkiemu⁶⁴.

W scalonej katedrze zmodyfikowane zostały metody dydaktyki i jej zakres. „W 1952 r. wprowadzono nowy przedmiot – historię architektury czasów najnowszych [współczesną]. Wykładał ją w latach 1953–1956 docent Edmund Goldzamt, a potem profesorowie Piotr Biegański i Jerzy Hryniewiecki”⁶⁵. Nastąpiło rozłączenie historii architektury i historii sztuki, która została ujęta w wykładach Historii kultury, prowadzonych najpierw przez specjalistów z zewnątrz: Stanisława Herbsta

22. Zakład Historii Architektury i Sztuki, ćwiczenie, temat: Pałace we Florencji: Strozzi, Gondi, Ricardi Medici, wykonane przez studentkę Halinę Ernst Zieleniewską w roku akademickim 1947/48.

W stemple parafki Piotra Biegańskiego, Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

22. Department of History of Architecture and Art, exercise, topic: Palaces in Florence: Strozzi, Gondi, Ricardi Medici, made by student Halina Ernst Zieleniewska during the academic year 1947/48. In the stamp there are initials of Piotr Biegański, Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

23. Stanisław Wiliński (z prawej) i Stefan Westrych.
Fot. około 1970 r. [b.a.]. Z archiwum S. Westrycha
23. Stanisław Wiliński (to the right) and Stefan
Westrych. Photo: ca. 1970 [u.a.]. From the archives
of S. Westrych

23.

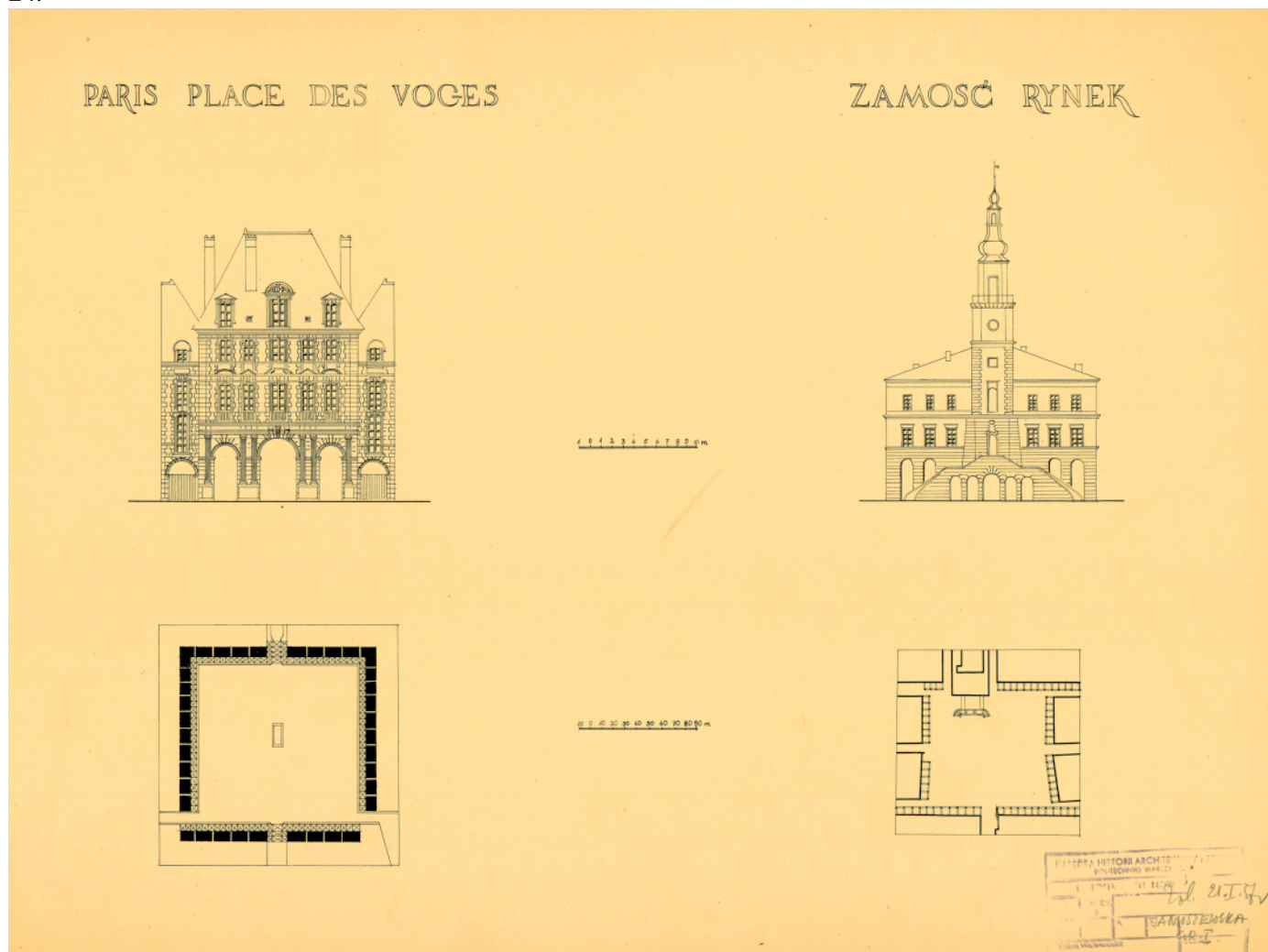
i Jana Białostockiego, a następnie w ramach przedmiotu Historia kultury i cywilizacji przez historyka sztuki zatrudnionego od 1954 r. w katedrze – doktora, a od 1959 r. docenta Stanisława Wilińskiego (il. 23)⁶⁶.

W 1953 r. zreorganizowany został przedmiot Formy architektoniczne. Obok tradycyjnych studiów form, w których w latach czterdziestych zintensyfikowano zagadnienia proporcji, a w latach pięćdziesiątych – nawiązania do architektury polskiej i aspekty urbanistyczne (il. 24), wprowadzone zostało Projektowanie wstępne. W dobie socrealizmu polegało na adaptacji do współczesnych zadań projektowych modernizowanej klasyki w duchu narodowym (il. 25, 26). W 1956 r. docent Marian Sulikowski przestawił Projektowanie wstępne na nowoczesne tory wprowadzając do tematyki prac kursowych kompozycje plastyczne i projektowanie wnętrza mieszkania (il. 27). Przedmiot został w 1963 r. podzielony i w części projektowej przeniesiony do Katedry Projektowania Ogólnego i Architektury Krajobrazu⁶⁷. Formy architektoniczne w tradycyjnej formule pozostały w Katedrze Historii Architektury i Sztuki do końca lat sześćdziesiątych XX wieku (il. 28). Innowacją dydaktyczną było wprowadzenie trybu seminaryjnego na zajęciach z historii architektury nowożytnej i współczesnej.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem; B. Lachert, *Katedry projektowania architektonicznego*, w: *Warszawska Szkoła Architektury...*, op. cit., s. 99.

24.

Zmiany osobowe, strukturalne, metodyczne i w zakresie tematyki stały się impulsem rozwoju katedry. W dużej mierze był on zasługą profesora Piotra Biegańskiego, który prócz zdolności kierowniczych miał wizję katedry, jej zadań, celów, był otwarty na nowe rozwiązania i wielostronnie zaangażowany. Współorganizował odbudowę Warszawy i był warszawskim konserwatorem zabytków. Na Wydziale pełnił funkcję dziekana w okresie w latach 1960–1964, a profesorem zwyczajnym został w 1965 r.⁶⁸

Profesor Piotr Biegański prowadził elastyczną politykę kadrową. Nie unikał zmian, rotacji, zatrudnień krótkookresowych, które umożliwiały zastępstwa i wyłączenia części pracowników z dydaktyki w celu zintensyfikowania pracy naukowej, projektowej bądź wyjazdów na zagraniczne staże i na badania terenowe. W okresie 1945–1970 nauczało w różnym czasie historii architektury powszechnej, współczesnej i form blisko czterdzieści osób, z których część została wyżej wymieniona. Jan Zachwatowicz wyróżnił w 1967 r. wśród pierwszych asystentów

24. Katedra Historii Architektury i Sztuki, ćwiczenie, temat: porównanie placów: Wogezów w Paryżu i Rynku w Zamościu, wykonane przez studentkę Janiszewską w 1957 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

24. Chair of History of Architecture and Art, exercise, topic: comparison of squares: The Vosges in Paris and the Market Square in Zamość, made by a student Janiszewska in 1957. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

⁶⁸ K. Dankiewicz, Piotr Biegański, w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., s. 125–128.

25. Formy architektoniczne: projekt stacji metra, szkoła polska, porządek koryncki. Ćwiczenie wykonane przez studenta Zygmunta Wize, sem. 6, 1953 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

25. Architectural forms: metro station design, Polish school, Corinthian order. Exercise made by student Zygmunt Wize, semester 6, 1953. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

26. Formy architektoniczne: projekt muzeum w parku, szkoła rosyjska wg Rossiego. Ćwiczenie wykonane przez studenta Zygmunta Szmatawicza, rok akademicki 1953/1954 r. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

26. Architectural forms: design of a museum in the park, Russian school according to Rossi. Exercise made by student Zygmunt Szmatawicz, academic year 1953/1954. Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

25.

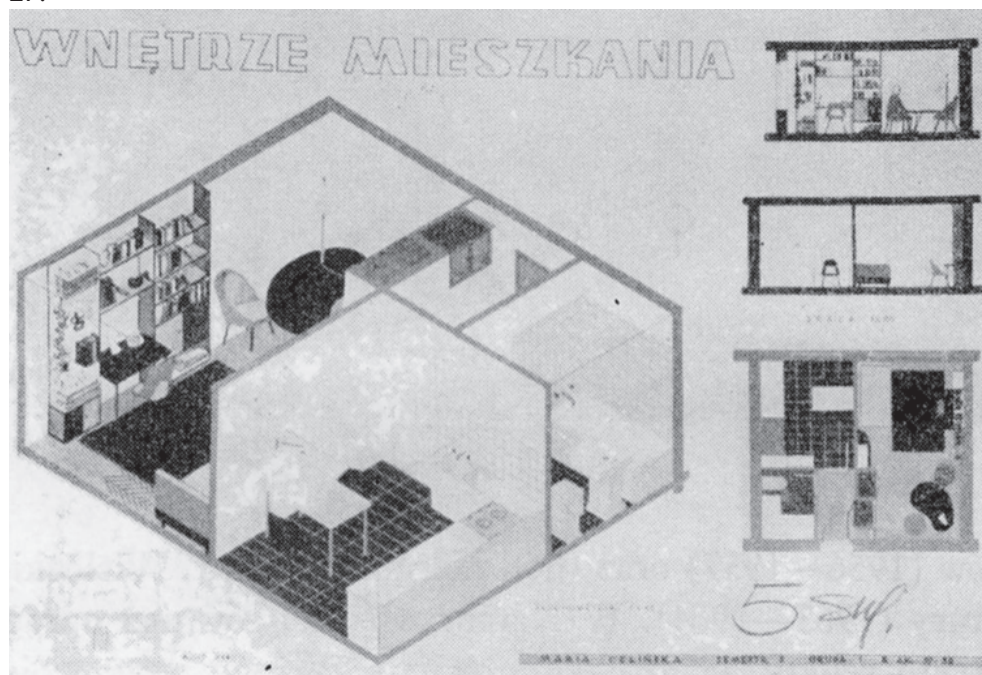

26.

lat powojennych: Mariana Sulikowskiego, Zdzisława Bienieckiego, Jana Maasa, Marię Referowską, Adolfa Ciborowskiego, Hannę Szweminową, wśród adiunktów – Stanisława Wilińskiego, Leszka Dąbrowskiego, Annę Czapską, Władysława Rzechowskiego, Mikołaja Kokozowa, Izabelę Wisłocką, Tadeusza Zagrodzkiego oraz starszych asystentów Andrzeja Tomaszewskiego, Jarosława Widawskiego, Lecha Kłosiewicza, Przemysława Gartkiewicza, Annę Janowską [Szulc], Andrzeja

27.

27. Formy architektoniczne: projekt wnętrza mieszkania, sem. 2, rok akademicki 1957/1958. Wg *Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1967, s. 170

27. Architectural forms: flat interior design, semester 2, academic year 1957/1958 According to *Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1967, p. 170

Barkasa, Huberta Dąbrowskiego⁶⁹. Na podstawie składów osobowych Politechniki Warszawskiej do tej listy można dodać nazwiska: Janusza Warunkiewicza (1947–1949), Tadeusza Lubańskiego (1950–1960), Jana Lenarda (1951–1960), Antoniego Ostrasza (1956–1960), Tomasza Mrówki (1960–1962), Anny Banaszewskiej (1956–1960), Aliny Supińskiej (1958–1960), Grzegorza Chruścielewskiego (1959–1961), Adama Siemaszko (1961–1963), Bronisława Eibla (1958–1961)⁷⁰. Znaczące zmiany kadry nastąpiły około 1960 r., co było skutkiem otwarcia się nowych możliwości po odwilży politycznej 1956 r., wyjazdów zagranicznych, ożywienia projektowania, ku któremu skierowała się część dydaktyków historii architektury.

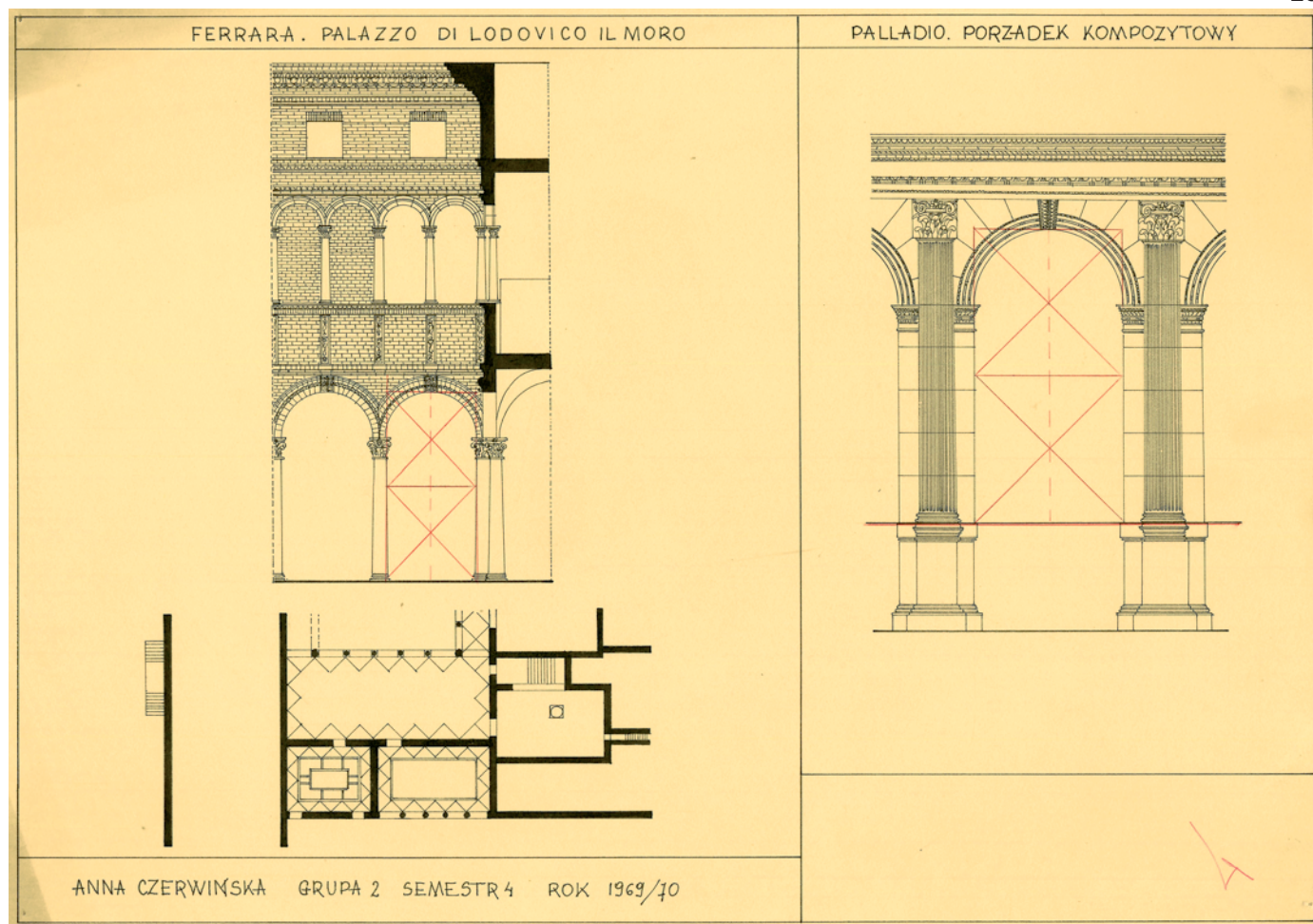
Poza zróżnicowaną tematycznie dydaktyką prowadzona była wielostronna działalność naukowo-badawcza, której pokłosiem były rozprawy doktorskie, referaty na konferencjach, publikacje. Podejmowano terenowe badania we współpracy z archeologami. Rozwijano w katedrze specjalistyczną działalność projektową o charakterze konserwatorskim, wspartą badaniami. Rozprawy doktorskie obronili związani z katedrą: Przemysław Szafer (1957), Tadeusz Zagrodzki (1959), Leszek Dąbrowski (1961), Anna Czapska (1963), Mikołaj Kokozow (1964), Izabela Wiśłocka (1964), Andrzej Tomaszewski (1967), Jarosław Widawski (1968), Zdzisław Bieniecki (1969)⁷¹.

Z publikacji pracowników katedry wysuwają się na czoło książki autorstwa Piotra Biegańskiego, podobnie jak inne jego publikacje będące rezultatem pracy badawczej w ramach katedry, choć napisane i wydane po wchłonięciu katedry przez

⁶⁹ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 166–167.

⁷⁰ P. Wąsowski, *Wykaz nauczycieli, wykładowców, adiunktów i asystentów zatrudnionych na Wydziale w latach 1915–2015*, w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., s. 609–637.

⁷¹ A. Czapska, *Moje wspomnienie o profesorze Piotrze Biegańskim*, „Ochrona Zabytków”, 1988, nr 1, s. 62–65.

28. Historia architektury nowożytnej. Praca studentki Anny Czerwińskiej, sem. 4, rok akademicki 1969/1970. Źródło: Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

28. History of Modern Architecture. Work by student Anna Czerwinska, semester 4, academic year 1969/1970 Source: Archive of the Department of Polish Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology

Instytut Podstaw Rozwoju Architektury w 1970 r. Najważniejsze książkowe pozycje w dorobku profesora: *U źródeł architektury współczesnej* (1972) i *Architektura – sztuka kształtowania przestrzeni* (1974) nie ograniczały się do historii architektury – podejmowały zagadnienia teorii architektury powszechnej. Natomiast książka *Teatr Wielki w Warszawie* (1974) stanowiła powrót Piotra Biegańskiego do tematyki twórczości Antoniego Corraziego, od dawna obecnej w kręgu zainteresowań badawczych autora. Pionierskim osiągnięciem w polskiej literaturze naukowej była książka Izabelli Wisłockiej *Awangardowa architektura polska 1918–1939* (1968). Powyższe książki, z wyjątkiem poświęconej architekturze Teatru Wielkiego, stanowiły efekt włączenia się pracowników katedry w bardzo wtedy perspektywiczny nurt naukowego ujęcia architektury XX w. w kategoriach metodologii historii. Prekursorskie znaczenie dla objęcia architektury polskiej XX w. ochroną konserwatorską miał artykuł Zdzisława Bienieckiego *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej* z 1969 r., oparty na rozprawie doktorskiej autora⁷². Książka Izabelli Wisłockiej i inne cenione publikacje Tadeusza Zagrodzkiego i Anny Czapskiej także opierały się

⁷² Z. Bieniecki, *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, 1969, nr 2, s. 83–116.

na wynikach prac doktorskich, poświadczając znaczenie przywiązywane w katedrze do aktywności naukowo-badawczej i publikacyjnej pracowników.

W ramach współpracy z Polską Akademią Nauk zespół katedry włączył się w monumentalne przedsięwzięcie przygotowania polskiego wydania dzieł teoretyków architektury: doby starożytnej – Witruwiusza (1954) i nowożytnej – Albertiego (1958).

Zauważyć należy, że naukowe badania własne pracowników Katedry Architektury i Sztuki [powszechnej] dotyczyły częściej polskiej architektury z uwzględnieniem światowego kontekstu niż architektury powszechnej. Było to wyborem koniecznym i racjonalnym zważywszy, że twórcze efekty naukowe osiąga się w permanentnym obcowaniu nie tylko intelektualnym, ale i fizycznym z materią i źródłami.

Z badań terenowych podejmowanych przez pracowników katedry wyróżnić należy badania prowadzone wspólnie z Uniwersytetem Warszawskim w latach 1958–1963 w ramach Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem, zwieńczone odkryciem krypty romańskiej z posadzką figuralną z XII w. w gotyckiej kolegiacie w Wiślicy. „W zespole badawczym z ramienia Katedry wyróżnił się szczególnie osiągnięciami asystent dr Andrzej Tomaszewski”⁷³. Pracownicy katedry włączali się w badania architektury starożytnej i wczesnochrześcijańskiej prowadzone przez Stację Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego, uruchomionej w 1957 r. przez profesora Kazimierza Michałowskiego w Kairze. W badaniach na terenie Egiptu, Syrii, Cypru, Jordanii i Sudanu uczestniczyli pracownicy katedry (do 1960 r.): doktor Leszek Dąbrowski i architekt Antoni Ostrasz. Od 1965 r. w kampaniach badawczych na terenie starożytnej Nubii (Sudan) wielokrotnie brał udział Przemysław Gartkiewicz.

W ścisłym powiązaniu z pracą naukowo-badawczą w katedrze pozostawały prace projektowo-konserwatorskie. Duże znaczenie miał zwłaszcza udział pracowników katedry w przygotowaniu odbudowy warszawskich zabytków w Biurze Odbudowy Stolicy (1945–1951), w którym Piotr Biegański był naczelnikiem Wydziału Architektoniczno-Zabytkowego, i w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy, kierowanym przez profesora w latach 1947–1954. Z licznych projektów warszawskich powstałych pod kierunkiem Piotra Biegańskiego na wyróżnienie zasługują plany odbudowy zespołu gmachów przy placu Bankowym (1948–1950) i pałacu Staszica (1948–1949). Na koncepcjach tych odbudów zaważyły mocno coraz-
ziańskie studia Piotra Biegańskiego. W późniejszych latach (1958–1963) prowadzone były w katedrze przez Tadeusza Zagrodzkiego studia i powstały projekty restauracji, odbudowy i adaptacji budynków zespołu zabytkowego na Wzgórzu Kopernikańskim we Fromborku (m.in. pałacu biskupiego) realizowane w latach 1965–1972. Zgodnie z ówczesną doktryną konserwatorską zespół pod kierunkiem Piotra Biegańskiego w składzie: Andrzej Barkas, Henryk Dąbrowski, Andrzej Tomaszewski zaprojektował w nowoczesnych formach architektonicznych pawilon osłaniający romańskie relikty odkryte w Wiślicy⁷⁴.

⁷³ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 168–169.

⁷⁴ A. Tomaszewski, *Z problematyki prac w kolegiacie wiślickiej*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 1963, nr 1, s. 181–188.

Podsumowując ten etap funkcjonowania przedmiotu Historia architektury powszechnej w dziejach Wydziału Architektury, Jan Zachwatowicz ocenił, że „w wyniku połączenia prac naukowo-badawczych z projektowymi w Katedrze Historii Architektury przedmiot ten nabrał żywych, aktualnych treści”⁷⁵. Podkreślić należy dbałość Piotra Biegańskiego o rozwój kadry dydaktycznej i akademickie awanse pracowników katedry, a także przywiązywanie wagi do kształtowania właściwych postaw i etosu pracownika nauki. Anna Czapska kreśląc sylwetkę Piotra Biegańskiego wspomina, że „Na co dzień Profesor był wymagający, nie uznawał nieporządku i niepunktualności. Natomiast w czasie spotkań towarzyskich i w czasie wyjazdów był ujmującym i interesującym współtowarzyszem”⁷⁶.

Lata 1970–1991. Instytut Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej, po zmianie nazwy w roku akademickim 1983/1984 r. – Instytut Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej

Struktura organizacyjna. Kadra

W 1970 r. nastąpiła zmiana struktury Wydziału Architektury PW, będąca konsekwencją szerszych zmian w skali uczelni i społeczno-politycznych wydarzeń roku 1968. Na Wydziale Architektury PW w miejsce dotychczasowych katedr i zakładów powołane zostały cztery duże instytuty. Przyczyny tych zmian organizacyjnych na Wydziale Architektury i ich następstwa interesująco interpretował profesor Lech Kłosiewicz w 1985 r. i warto je w jego ujęciu przytoczyć⁷⁷. Przypomniał światowe ruchy kontestacyjne studentów w końcu lat sześćdziesiątych XX wieku i oczekiwanie zmian na uczelniach wyższych. W odniesieniu do warszawskiego wydziału (nie wszystkie wydziały architektury w Polsce przyjęły system instytutowy struktury) wskazał zarysowany tutaj w latach XX w. kryzys kadrowy, wygasanie aktywności zawodowej profesorów, którzy odbudowywali wydział po 1945 r., zgony, przejścia na emeryturę. Z drugiej strony utrwalające się wymogi ustawowe „posiadania stopni doktorskich dla awansowania na adiunkta, habilitacji – dla stanowiska docenta i dla otrzymania tytułu profesora”⁷⁸ przyczyniły się do wakatów w obsadzie jednostek, spowodowały (obok powodów politycznych) zjawisko tzw. „docentów marcowych”, wywołując potrzebę reform w strukturze uczelni.

Nowa koncepcja organizacji placówek naukowo-dydaktycznych zmierzała do oparcia ich na określonej dyscyplinie naukowej, inaczej niż było w przypadku katedr związanych z „wyspecjalizowaniem i osobowością naukową, którą zwykle reprezentował kierujący katedrą profesor”. Zakładała też rotację na stanowiskach dyrektorów instytutów w trzyletnich kadencjach⁷⁹.

⁷⁵ J. Zachwatowicz, op. cit., s. 169.

⁷⁶ A. Czapska, *Moje wspomnienie...*, op. cit., s. 63.

⁷⁷ L. Kłosiewicz, *Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej 1915–1985*, *Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1986, mps. powielany, egzemplarz w zbiorach autorki, s. 33.

⁷⁸ Op. cit., s. 30.

⁷⁹ Op. cit., s. 38.

29.

29. Anna Czapska i Piotr Biegański, spotkanie „gwiazdkowe” w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury. Fot. [b.a.], około 1980 r. Z archiwum J. Roguskiej

29. Anna Czapska and Piotr Biegański, a Christmas meeting at the Institute of Fundamentals of Architectural Development. Photo: [u.a.], circa 1980. From the archives of J. Roguska

Po raz pierwszy w historii Wydziału Architektury PW w 1970 r. wszystkie przedmioty historyczne i artystyczne zostały połączone w jednym **Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury PW**. W jego skład weszły: Katedra Historii Architektury i Sztuki, Katedra Architektury Polskiej, Katedra Rysunku i Rzeźby oraz z pewną zwłoką w 1974 r. przedmiot Historia budowy miast (historia urbanistyki), wcześniej umiejscowiony w Katedrze Podstaw Budowy Miast, prowadzony przez doktor Teresę Zarębską.

Dyrektorem Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury PW był w latach 1970–1973 profesor Piotr Biegański (il. 29), a od 1973 r. – docent Andrzej Tomaszewski – il. 30 (od 1976 r. – profesor nadzwyczajny), pełniący funkcję dyrektora do 1981 r. i ponownie krótko w latach 1987–1988. W latach 1981–1987 dyrektorką była docent Anna Czapska – il. 31 (od 1983 r. – profesor nadzwyczajny, w 1987 r. – profesor zwyczajny), a w ostatnich latach Instytutu 1988–1991 – docent Jolanta Putkowska – il. 32⁸⁰.

W **Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury PW** utworzono dwa zakłady: **Zakład Historii Architektury i Urbanistyki**, którego kierownikiem został profesor Piotr Biegański, a następnie kolejno: docent Andrzej Tomaszewski, docent Teresa Zarębska, docent Anna Czapska, docent Przemysław Gartkiewicz oraz **Zakład Rysunku i Form Architektonicznych**, następnie **Zakład Rysunku, Malarstwa i Rzeźby** kierowany przez docenta Juliusza Jaśkiewicza, docenta Eugeniusza Szparkowskiego i najdłużej przez docenta Henryka Dąbrowskiego. Dydaktykę w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury prowadziły również dwa studia podyplomowe. Powstałe z inicjatywy profesora Jana Zachwatowicza **Podyplomowe Studium Konserwacji Zabytków PW**, działało od 1970 do 1991 r.,

⁸⁰ Por. życiorysy w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit.

30. Andrzej Tomaszewski (z lewej) i Przemysław Gartkiewicz. Fot. [b.a.], koniec lat 70. XX wieku.

Z archiwum J. Roguskiej

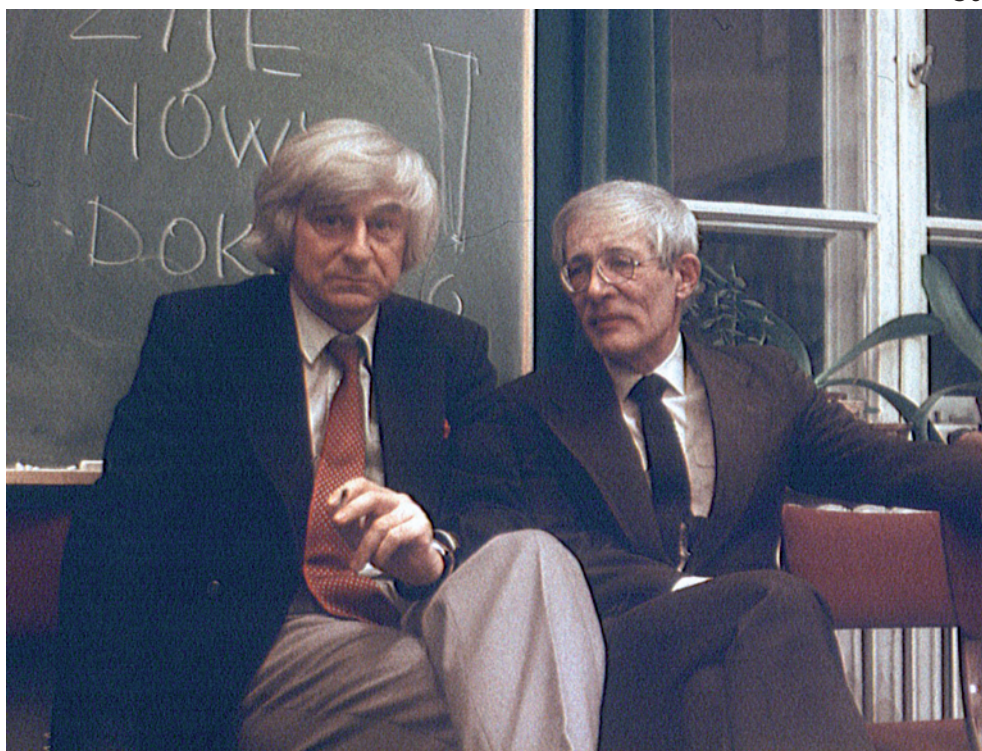
30. Andrzej Tomaszewski (on the left) and Przemysław Gartkiewicz. Photo: [u.a.], late 1970s.
From the archives of J. Roguska

31. Anna Czapska. Fot., za www.pamiecmiasta.pl

31. Anna Czapska. Photo after: www.pamiecmiasta.pl

32. Jolanta Putkowska. Fot. z archiwum J. Putkowskiej

32. Jolanta Putkowska. Photo from the archives of J. Putkowska

30.

31.

32.

najpierw jako dwuletnie, następnie od 1975 r. jako jednoroczne. Kierownikiem Studium do 1976 r. był docent Andrzej Gruszecki, potem kolejno profesor Andrzej Tomaszewski (1976–1981), docent Przemysław Gartkiewicz (1981–1983) i w okresie od 1983 do 1991 – doktor Jadwiga Roguska, pełniąca wcześniej obowiązki zastępcy kierownika studium od 1975 r. Studium organizowało, prócz warszawskich, wyjazdowe sesje: zagraniczne we współpracy z uczelniami Budapesztu i Pragi czeskiej oraz coroczne, krajowe – z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wykształciło ponad dwustu absolwentów⁸¹. Drugim było jednoroczne **Studium Podyplomowe Badań Zabytków Architektury** założone w 1978 r. przez docent Marię Brykowską i kierowane przez nią przy współpracy doktora Andrzeja Grzybkowskiego i doktor Danuty Kłosek-Kozłowskiej do 1998 r. Wykształciło około stu absolwentów⁸². Dawne „gospodarstwo pomocnicze” przekształciło się w Instytucie w **Pracownię Projektowo-Badawczą** kierowaną przez architekta Jana Bratysława Wolczyńskiego.

Powstanie Instytutu pociągnęło znaczne zmiany kadrowe. Nie wszedł do niego kierownik Katedry Architektury Polskiej, emerytowany w 1970 r. profesor Jan Zachwatowicz. Na Uniwersytet Warszawski (historia sztuki) przeniósł się w 1970 r. docent Adam Miłobędzki, wcześniej pracujący w Katedrze Architektury Polskiej. Docent Witold Krassowski z Katedry Architektury Polskiej pozostawał w składzie Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury do 1974 r., później, po otrzymaniu tytułu profesora, przeszedł do Instytutu Architektury i Planowania Wsi, zachowując w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury wykłady z architektury polskiej i kierowanie dydaktyką z tego przedmiotu do śmierci w 1985 r.

Zmiany organizacyjne, kadencyjność na stanowiskach kierowniczych, wymóg uzyskania doktoratu w ciągu ośmiu lat od zatrudnienia, duży zespół dydaktyczny umożliwiający naukowe urlopy i staże, dwuosobowa obsada ćwiczeń i seminariów, pozostawianie pracownikom swobody wyboru tematów prac naukowych wpływały mobilizująco i okazały się korzystne dla intensyfikacji prac naukowych i awansów akademickich. Samodzielność finansowa i administracyjna Instytutu była czynnikiem pozytywnym.

Stopnie naukowe doktora w Instytucie uzyskali: Henryk Dąbrowski z dawnej Katedry Rysunku, Malarstwa i Rzeźby (1972), Jolanta Putkowska (1971), Jadwiga Roguska (1974) – obie z dawnej Katedry Architektury Polskiej, zaś z dawnej Katedry Historii Architektury i Sztuki – Lech Kłosiewicz (1972), Przemysław Gartkiewicz (1976), Stefan Westrych (1979), a także „nabytki” Instytutu: Waldemar Łysiak (1977), Danuta Kłosek-Kozłowska (1983), Robert Kunkel (1986).

Habilitowali się w Instytucie: Anna Czapska (1971), Andrzej Tomaszewski (1971), Tadeusz Zagrodzki (1971), Izabella Wiśłocka (1973), Przemysław Gartkiewicz (1981), Lech Kłosiewicz (1982), Maria Brykowska (1984), Jolanta Putkowska (1984), Andrzej Gruszecki (1986), Jadwiga Roguska (1987)⁸³.

⁸¹ J. Roguska, *O organizacji i programie kształcenia na Podyplomowym Studium Konserwacji Zabytków Politechniki Warszawskiej*, „Ochrona Zabytków”, 1995, nr 4, s. 254–259.

⁸² M. Brykowska, „Architektura Polska” w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury/Instytucie Historii Architektury i Sztuki, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, T. 3, 2020 – Dodatek. *Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)*, s. 17.

⁸³ Por. życiorysy w: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit.

Znaczna część kadry dydaktycznej Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury PW legitymowała się pochodzeniem z dawnych katedr, ale w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych przyjęci zostali też nowi asystenci. Oprócz wspomnianych wyżej, którzy doktoryzowali się w Instytucie, także m.in. Baltazar Brukowski (1971), Elżbieta Sitkowska (Attun) (1972), Michał Smoktunowicz (1974), Ewa Karwacka (Codini) – od 1975, Renata Gutowska (1985), Kazimierz Nowak (1985), Wojciech Olkowski (1985), Krzysztof Strebeyko. Pod koniec lat osiemdziesiątych oraz w 1990 r. w skład grupy asystenckiej weszli: Anna Naruszewicz, Małgorzata Rozbicka (1990), Marek Waclawek (1990), Agata Gruchalska (Wagner) – 1990 r. Za dyrektora Andrzeja Tomaszewskiego zatrudnieni zostali w Instytucie historycy sztuki: doktor Andrzej Baranowski i doktor Andrzej Grzybowski (1971)⁸⁴. Nie podaję tu danych dotyczących Zakładu Rysunku, Malarstwa i Rzeźby; jego historia reprezentuje inną linię tradycji.

Instytut był dość dużą jednostką organizacyjną zatrudniającą w 1972 r. – 43 osoby, w roku akademickim 1974/75 – 42 osoby, a w 1985 r. Instytut liczył 28 pracowników naukowo-dydaktycznych (w tym 7 profesorów i docentów), miał 7 etatów inżyniersko-technicznych i 5 administracyjnych. Obsadę pionu administracyjnego w 1985 r. stanowiły: zastępca dyrektora Elżbieta Jankiewicz, księgowa – magister Hanna Książek, sekretarki: Magdalena Rozdeicer, Joanna Suchecka, Janina Spiechowicz⁸⁵. W latach siedemdziesiątych pracowały w sekretariacie Instytutu również: Krystyna Bułatowa (zm. 1982 r.) i Zofia Syndoman (zm. w 1986 r.). Zwraca uwagę malejąca liczba zatrudnionych, spora mobilność w grupie asystenckiej.

Dydaktyka

Przedmioty związane z historią architektury były nauczane w Instytucie w porządku chronologicznym w ramach wykładów i ćwiczeń kolejno: architektura starożytna, średniowieczna, nowożytna, polska. Na wyższych semestrach w ramach wykładów i seminariów były nauczane architektura współczesna i konserwacja zabytków oraz – w formie tylko wykładów – przedmiot Historia kultury i cywilizacji.

Początkowo w latach 1970–1974, wykłady, ćwiczenia, seminaria prowadzili pracownicy w granicach swoich wcześniejszych specjalizacji wyniesionych z katedr.

W roku akademickim 1974–1975 wprowadzono w Zakładzie Historii Architektury i Urbanistyki integrację części przedmiotów, ujmując historię architektury powszechnej (starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej), historię budowy miast i architekturę polską w jeden przedmiot na semestrach 1–4 pod nazwą Rozwój myśli architektonicznej i urbanistycznej, prowadzony w ujęciu chronologicznym a zarazem w blokach tematycznych. Obrazuje to program wykładów i ćwiczeń w roku akademickim 1975/76 w semestrze 2 (letnim) poświęconym epoce średniowiecza (il. 33, 33a). Za blokiem architektury powszechnej wczesnochrześcijańskiej i bizantyjskiej pojawiała się architektura wczesnoromańska i romańska zintegrowana: po-

⁸⁴ P. Wąsowski, op. cit., s. 609–637.

⁸⁵ *Politechnika Warszawska Informator zdecentralizowany – analityczny, część B*. Warszawa październik 1972; *Politechnika Warszawska Skład osobowy jednostek organizacyjnych w roku akademickim 1974/75*; L. Kłosiewicz, op. cit. – aneks.

33.

ROZWÓJ MYŚLI ARCHITEKTONICZNEJ I URBANISTYCZNEJ /ŚREDNIOWIECZE/.	
Semestr letni 1975/76	Rok I, sem. II.
WYKŁADY	
1. 19.II.	Architektura wczesnochrześcijańska gałęzi łacińskiej i bizantyjskiej.
2. 26.II.	Architektura Wschodu: chrześcijańska i muzułmańska.
3. 4.III.	Architektura karolińska i ottońska w Europie i w Polsce.
4. 11.III.	Architektura romańska w Europie i w Polsce /I/.
5. 18.III.	Architektura romańska w Europie i w Polsce /II/.
6. 25.III.	FILM na temat sztuki romańskiej.
7. 1.IV.	Geneza gotyku i gotyk klasyczny.
8. 8.IV.	Rozwój miast europejskich, początki miast polskich - HBM
9. 15.IV.	Miasto planowane w średniowiecznej Europie - HBM
10. 22.IV.	Miasta polskie w średniowieczu - HBM
11. 29.IV.	Architektura gotycka w Europie i w Polsce /I/.
12. 6.V.	Architektura gotycka w Europie i w Polsce /II/.
13. 13.V.	Architektura późnego gotyku w Europie i w Polsce.
14. 20.V.	FILM na temat sztuki gotyckiej.
15. 27.V.	Zajęcia uzupełniające w grupach/.

33a.

ROZWÓJ MYŚLI ARCHITEKTONICZNEJ I URBANISTYCZNEJ /ŚREDNIOWIECZE/.	
Semestr letni 1975/76	Rok I, sem. II.
ĆWICZENIA	
1.	Wczesnochrześcijańskie bazyliki i kościoły centralne.
2.	Rozwiązania kopułowe w architekturze bizantyjskiej /S.Vitale, Hagia Sophia/.
3.	Bazyliki karolińskie i ottońskie /Centula/, ich elementy /wieże, krypta, ambit, westwerk, galilea/.
4.	Budownictwo wczesnoromańskie w Europie /Hildesheim/, schemat klasztoru benedyktyńskiego.
5.	Budownictwo przed- i wczesnoromańskie w Polsce /palatia, Wawel - I katedra i zamek/.
6.	Budownictwo romańskie w Europie i w Polsce /katedry nadreńskie, szkoły arch. we Francji, Tum, Strzelno, Kruszwica/.
7.	Budownictwo cystersów i zakonów żebraczych. Gotyk klasyczny we Francji.
8.	Miasta wczesnośredniowieczne w Europie i w Polsce - HBM
9.	Układy lokacyjne w Europie i w Polsce - HBM
10.	Miasta europejskie i polskie w okresie pełnego średniowiecza - HBM
11.	Gotyck klasyczny w Anglii. Polskie katedry gotyckie /Araków, Unieźno/.
12.	Niemieckie kościoły halowe, ceglana architektura północny /Gdańsk, Toruń, szkoła Brunsberga/. Detal gotycki.
13.	Architektura południa /Parler, Śląsk, Małopolska - Wiślica/. Detal gotycki.
14.	Architektura obronna i świecka /ratusz, dom północny i południowy/.

wszechna i polska. Po wykładzie na temat genezy gotyku i gotyku klasycznego następowała seria wykładów z historii budowy miast średniowiecznych: europejskich i polskich. Dalej prezentowana była architektura gotycka w Europie i w Polsce. Uatrakcyjnieniem wykładów były filmy nt. sztuki romańskiej i gotyckiej. Podobnie wyglądała integracja w programie ćwiczeń, na których analizowano wybrane przykłady architektury i urbanistyki miast z wydobywaniem problemów zablokowanych według kryteriów topografii, układów przestrzennych, funkcji budowli, konstrukcji, detalu. Wymiar czasowy wynosił 2 godziny wykładu, 2 godziny ćwiczeń/seminariów tygodniowo w semestrze.

Zachowały odrębność przedmioty prowadzone na wyższych semestrach: Architektura współczesna (sem. 6–7), Historia kultury i cywilizacji (sem. 7), Konserwacja zabytków (sem. 8).

Integracji programowej towarzyszyła integracja kadrowa. Prowadzący dotychczas zajęcia z Architektury polskiej i Konserwacji zabytków (wywodzący się z Katedry Architektury Polskiej) brali udział w dwuosobowym prowadzeniu zajęć z Historii architektury powszechnej, Historii budowy miast, Architektury współczesnej i odwrotnie dawni pracownicy Katedry Historii Architektury i Sztuki włączali się do zajęć z Konserwacji zabytków wcześniej prowadzonej w Katedrze Architektury Polskiej. Chodziło o większą wszechstronność i elastyczność kadry.

Kierownictwo Instytutu przywiązywało dużą wagę do integracji kadry na poziomie organizacyjnym i personalnym. Piotr Biegański, a później jego następcy na dyrektorskim stanowisku, choć z mniejszą regularnością, przeznaczali poniedziałkowe wieczory na zebrania Zakładu Historii Architektury poświęcone zagadnieniom naukowym bądź organizacyjnym. Utrwaliła się tradycja spotkań całego Instytutu

33. Rozwój myśli architektonicznej i urbanistycznej (Średniowiecze). Program wykładów w semestrze letnim roku akademickiego 1975/76. Rok I. sem. 2. Z archiwum J. Roguskiej
33. Development of Architectural and Urban Planning Thought (Middle Ages). Lecture programme for the summer semester of the 1975/76 academic year. Year I. semester 2. From the archives of J. Roguska

33a. Rozwój myśli architektonicznej i urbanistycznej (Średniowiecze). Program ćwiczeń w semestrze letnim roku akademickiego 1975/76. Rok I. sem. 2. Z archiwum J. Roguskiej
33a. Development of Architectural and Urban Planning Thought (Middle Ages). Programme of seminars in the summer semester of the academic year 1975/76. Year I. semester 2. From the archives of J. Roguska

34. Spotkanie „gwiazdkowe” w Instytucie Historii Architektury i Sztuki, 1985 r. Od lewej: Andrzej Gruszecki, Jadwiga Roguska, Ludomir Słupecański, Anna Czapska. Fot. [b.a.], 1985. Z archiwum J. Roguskiej

34. Christmas meeting at the Institute of the History of Architecture and Art, 1985. From the left: Andrzej Gruszecki, Jadwiga Roguska, Ludomir Słupecański, Anna Czapska. Photo: [u.a.], 1985. From the archives of J. Roguska

„przy choince” („gwiazdkowych”) i spotkań towarzyskich z okazji awansów naukowych (doktoratów, habilitacji). Stałym miejscem zebrań i spotkań była sala biblioteki Instytutu (il. 34), pełniąca też rolę miejsca zajęć studiów podyplomowych. Zacieśnianie więzi międzyludzkich w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury PW przebiegało pomyślnie i było doceniane wobec osłabienia spójności Wydziału Architektury PW podzielonego na cztery silne jednostki – instytuty o dużym stopniu samodzielności, ale i odrębności.

Natomiast system integracji przedmiotów nie sprawdził się. Był trudny w zarządzaniu, nie sprzyjał klarowności przekazu. Zaczęto odstępować od niego w latach osiemdziesiątych, co wyraziło się również innymi zmianami. W roku akademickim 1983/84 (z inicjatywy ówczesnego wicedyrektora Instytutu Przemysław Gartkiewicza) nastąpiła zmiana nazwy placówki na **Instytut Historii Architektury i Sztuki PW**.

Powrót do sytemu przedmiotowego ułatwiał zachowanie odrębności pomocy dydaktycznych (przeźroczy, aparatury), pokoi dydaktyków przypisanych do poszczególnych przedmiotów, a także pełnienie przez wykładowców przedmioty roli ich kierowników. W ciągu dwóch dekad zaznaczyła się duża zmienność w obsadzie wykładów, powodowana awansami naukowymi, wyjazdami zagranicznymi, wydarzeniami losowymi. Poszczególne przedmioty wykładali kolejno: Historię architektury starożytnej – profesor Jerzy Hryniewiecki, docent Jarosław Widawski,

docent Przemysław Gartkiewicz, docent Jadwiga Roguska, Historię architektury średniowiecznej – doktor Tadeusz Zagrodzki, profesor Andrzej Tomaszewski, docent Przemysław Gartkiewicz, doktor Robert Kunkel, Historię architektury nowożytnej – profesor Anna Czapska, docent Jolanta Putkowska, Historię budowy miast – docent, a od 1986 r. profesor Teresa Zarębska, Architekturę polską – profesor Witold Krassowski, docent Maria Brykowska, Architekturę współczesną – docent Izabella Wiśłocka, docent Lech Kłosiewicz, Historię kultury i cywilizacji – docent Stanisław Wiliński a następnie profesor Andrzej Tomaszewski, doktor Waldemar Łysiak, Konserwację zabytków – docent Andrzej Gruszecki.

Po odejściu od zintegrowania przedmiotów historycznych powrócono do czytelnego ich rozłożenia według semestrów i spójnych programów autorskich. Wyodrębniły się zespoły dydaktyczne związane z osobą wykładowcy, a wykładowcy zyskali pewną swobodę doboru współpracowników. Wiązało się to po części z wymogiem promowania doktorów przez kandydatów do tytułu profesorskiego.

Praktyki inwentaryzacyjne terenowe

Jeszcze jeden rodzaj zajęć dydaktycznych w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury PW/Instytucie Historii Architektury i Sztuki PW był kontynuacją zaangażowań Katedry Historii Architektury i Sztuki oraz Katedry Architektury Polskiej, a w jej ramach Zakładu Architektury Polskiej. Praktyki wakacyjne przewidziane w programie studiów po drugim lub trzecim roku miały w Instytucie postać inwentaryzacji pomiarowej obiektów historycznej architektury. Celem dwutygodniowych praktyk w terenie było nauczanie studentów metod i praktycznych umiejętności wykonywania wysokiej jakości pomiarów. Rysunki planów, przekrojów, elewacji obiektów wykonywane „pod okiem” dydaktyków mogły być wykorzystane w pracach naukowo-badawczych i w pracach remontowo-konserwatorskich.

Anna Czapska kontynuowała zainicjowane w latach pięćdziesiątych XX wieku w Katedrze Historii Architektury i Sztuki pomiary zabytkowych nagrobków na cmentarzach warszawskich (il. 35), wykorzystywane w prowadzeniu prac remontowo-konserwatorskich przez powstały w 1974 r. Komitet Ochrony Starych Powązek.

Zaawansowane w Zakładzie Architektury Polskiej metody pomiarów obiektów wielkoskalowych były rozwijane, a wybór obiektów był często związany z tematyką prac naukowo-badawczych pracowników Instytutu. I tak – przykładowo – pomiary kolegiaty w Mogilnie (1974) były potrzebne do badań architektury romańskiej prowadzonych przez Andrzeja Tomaszewskiego, pomiarami katedry w Płocku (1980) zajmował się Robert Kunkel pod kątem obronionej w 1986 r. pracy doktorskiej. Maria Brykowska kierowała m.in. pomiarami kościoła farnego w Szydłowcu (1991), poszerzając prowadzone przez nią badania nad sklepieniami późnogotyckimi, a także sprawowała nadzór nad wieloletnim programem pomiarów i badań architektoniczno-archeologicznych zespołu budowli opactwa cysterskiego w Wąchocku (1976–1978) – il. 35a, związanych z pracami konserwatorskimi. Jadwiga Roguska przeprowadziła pomiary kolonii domów robotniczych im. Hipolita Wawelberga w Warszawie (1984) w związku z badaniami architektury mieszkaniowej dzielnic przemysłowych.

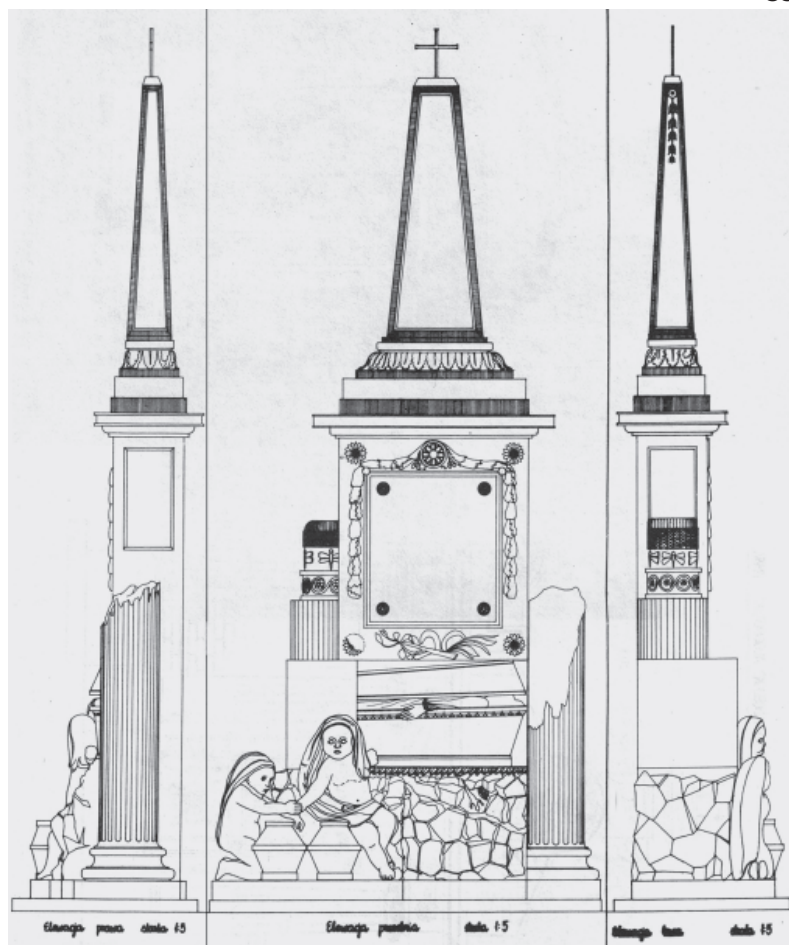
35. Grób rodziny Riedlów na cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie. Elewacje. Pomiar Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej, 1985 r. Wg A. Czapska, *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1988, T. XXXIII, z. 4, s. 357

35. The Riedl family grave in the Evangelical-Augsburg cemetery in Warsaw. Façades. Measurement of the Institute of the History of Architecture and Art of the Warsaw University of Technology, 1985. According to A. Czapska, *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1988, vol. XXXIII, no. 4, p. 357

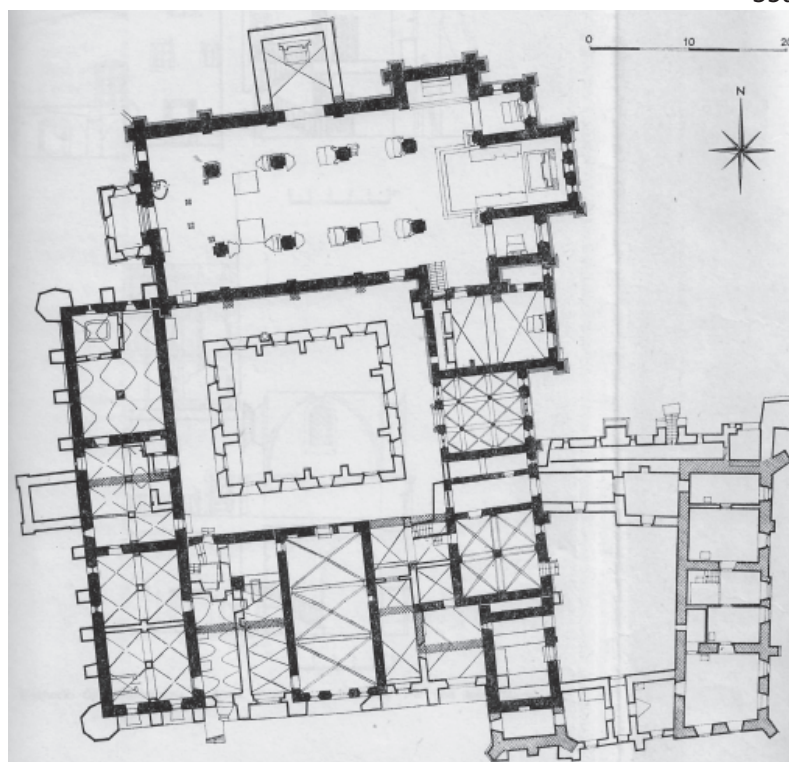
35a. Wąchock, opactwo cystersów, plan z rozwarstwieniem opracowanym przez Roberta Kunkla na rysunku pomiarowym studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej wykonanym w latach 1976–1978 pod kierunkiem Marii Brykowskiej w ramach praktyk Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury. Wg. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, T. XXVII, z. 1–2

35a. Wąchock, Cistercian abbey, a plan with stratification by Robert Kunkel on a measured drawing by students of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology made in 1976–1978 under the direction of Maria Brykowska as part of an internship at the Institute of Fundamentals of Architecture Development. According to „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, vol. XXVII, no. 1–2

35.

35a.

Wiele pomiarów wykonano w Instytucie na potrzeby urzędów konserwatorskich i innych placówek lokalnych, które w zamian pomagały w organizacji praktyk studenckich⁸⁶.

Prace naukowo-badawcze i publikacje

Tematyka prac naukowo-badawczych prowadzonych w Instytucie kształtowała się oddolnie jako wynik zgłoszeń długofalowych tematów prac głównie cenzusowych. Indywidualnie prowadzone badania, kończone doktoratami i habilitacjami przyczyniały się do rozwoju kilku specjalizacji i osiągnięcia przez wielu pracowników pozycji eksperckiej. W dużej mierze prace badawcze z historii architektury prowadzone w Instytucie znajdowały zastosowanie w konserwacji zabytków. Wysoką pozycję w mediewistyce osiągnął profesor Andrzej Tomaszewski. Po rezygnacji ze stanowiska dyrektora Instytutu w 1981 r. pracował za granicą w międzynarodowych organizacjach ochrony zabytków. W latach 1988–1992 był dyrektorem generalnym International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property w Rzymie. Przemysław Gartkiewicz specjalizował się w badaniach nad wczesnochrześcijańską architekturą Nubii, Maria Brykowska prowadziła badania architektury zakonów kamedułów i karmelitów bosych na obszarze Polski i poza krajem. Cenionym ekspertem w zakresie historii zespołów urbanistycznych i miast była Teresa Zarębska. Mocną specjalizacją Instytutu stały się badania architektury Warszawy: średniowiecznej (Jarosław Widawski), barokowej (Jolanta Putkowska), XIX i XX wieku (Jadwiga Roguska).

Pracownicy Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury/Instytutu Historii Architektury i Sztuki prezentowali wyniki badań systematycznie na zebraniach naukowych Instytutu a na szerszym forum w referatach na konferencjach naukowych organizowanych m.in. przez Stowarzyszenie Architektów Polskich (m.in. Nowy Sącz 1976, Włocławek 1976, Tuczno 1980), Stowarzyszenie Historyków Sztuki (m.in. Niedzica 1989, Warszawa 1990), Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków (m.in. Radziejowice 1989), Komitet Architektury i Urbanistyki PAN (m.in. Radziejowice 1987).

⁸⁶ Por. R. Kunkel, A. Czapska, *Sprawozdanie z terenowych prac badawczych i pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1981, T. XXVI, z. 3–4, s. 293–307; R.M. Kunkel, *Sprawozdanie z prac pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, T. XXVII, z. 1–2, s. 129–131; A. Czapska, *Sprawozdanie z wykonanych przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1961–1984 pomiarów inwentaryzacyjnych starych nagrobków na cmentarzu powązkowskim w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1985, T. XXX, z. 3, s. 337–379; J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, T. XXXI, z. 2, s. 173, 174; A. Czapska, *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, T. XXX, z. 4, s. 347–374; M. Rozbicka, M. Smoktunowicz, R. Kunkel, M. Brykowska, *Sprawozdanie z pomiarów Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akademickim 1989/1990 i 1990/1991*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1991, T. XXXVI, z. 2, s. 177–183; R. Kunkel, M. Brykowska, *Sprawozdanie z praktyk inwentaryzacyjnych Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w 1991 r.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1992, T. XXXVII, z. 3, s. 297–308.

W okresie działalności Instytutu zatrudnieni w nim naukowcy opublikowali wiele wartościowych merytorycznie książek. Wysuwają się one na czoło osiągnięć Instytutu, choć niektóre stanowiły efekt kumulacji nowatorskich wtedy badań nad architekturą współczesną zaczętych jeszcze w Katedrze Historii Architektury i Sztuki i do jej osiągnięć w niniejszym artykule zostały zaliczone, jak wcześniej wymienione książki Piotra Biegańskiego i Izabelli Wisłockiej. Izabella Wisłocka do wspomnianej książki z 1968 r. dodała w 1971 r. następną *Dom i miasto jutra*. Książki wydane w latach 1970–1991 istnienia Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury PW/Instytutu Historii Architektury i Sztuki PW powstały przeważnie na bazie prowadzonych szerokim frontem prac cenzusowych. W 1974 r. ukazały się książki: Andrzeja Tomaszewskiego *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarach Polski, Czech i Węgier* i Stanisława Wilińskiego *Trójdzielne portale i okna w architekturze Andrea Palladio. Studia nad morfologią palladiańską*. W 1975 r. wydana została książka Teresy Zarębskiej *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*. Anna Czapska była autorką cyklu czterech książek poświęconych architekturze nowożytnej: *Architekci wczesnego renesansu włoskiego*, 1977, *Wybitni architekci włoscy pełnego renesansu*, 1986, *Architekci włoscy okresu neoklasycyzmu*, 1986 i wydanej tuż po likwidacji Instytutu książki *Nowożytna architektura francuska 1500–1715*, 1992. W 1978 r. ukazała się książka Jadwigi Roguskiej *Karol Jankowski architekt warszawski początku XX wieku*, oparta na pracy doktorskiej i następna w 1986 r. *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Architektura willowa* będąca podstawą habilitacji. Jarosław Widawski wydał w 1985 r. książkę habilitacyjną *Warszawski dom mieszkalny w średniowieczu*. Autorką trzech książek była Maria Brykowska: powstałej w 1982 r. książki *Kościół Kamedułów na Bielanach*, następnie stanowiącej podstawę habilitacji wydanej w 1984 r. książki *Studia nad architekturą baroku, układy przestrzenne kościołów karmelitów bosych* oraz w kontynuacji tej tematyki książki *Architektura karmelitów bosych w XVII–XVIII wieku*, 1991. W 1990 r. ukazała się książka Przemysława Gartkiewicza *Nubia I Dongola 2*, w 1991 r. – książka Jolanty Putkowskiej *Architektura Warszawy XVII wieku*. Jadwiga Roguska za książkę z 1978 r. i Jolanta Putkowska za książkę z 1991 r. otrzymały nagrodę Wydziału IV Nauk Technicznych Polskiej Akademii Nauk. Szczególne miejsce w szeregu książek związanych z Instytutem zajmuje tom artykułów dedykowanych Piotrowi Biegańskiemu pt. *Architektura dawna a współczesność*, opublikowany w 1982 r., w którego powstaniu mieli znaczący udział pracownicy Instytutu⁸⁷. Liczne artykuły pracowników Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury PW/Instytutu Historii Architektury i Sztuki PW były publikowane przeważnie w „Kwartalniku Architektury i Urbanistyki”, czasopiśmie Polskiej Akademii Nauk.

⁸⁷ *Architektura dawna a współczesność*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki, T. VI, red. W. Puget, Warszawa 1982. W tomie również bibliografia publikacji Piotra Biegańskiego i spis jego prac projektowych.

Badania architektoniczne terenowe

W okresie istnienia Instytutu badania terenowe architektury historycznej we współpracy z archeologami prowadzili: Maria Brykowska – pałacu w Kurozwękach, fortalicy w Sobkowie, Zamku w Janowcu i spichlerzy w Kazimierzu Dolnym (z Henrykiem Dąbrowskim i Adamem Suflńskim), Andrzej Gruszecki – również Zamku w Janowcu, Robert Kunkel – katedry w Płocku⁸⁸. Przemysław Gartkiewicz brał udział w kilku kampaniach badań architektoniczno-archeologicznych katedry w Dongoli w Sudanie.

Dużym przedsięwzięciem badawczo-projektowym o zespołowym charakterze i nowatorskim metodycznie ujęciu problemu badań i rewaloryzacji architektury kamienic z przełomu XIX i XX wieku było wykonane w Instytucie w latach 1978–1980 pod kierunkiem Andrzeja Gruszeckiego *Studium rewaloryzacji ściany południowej centrum Warszawy* z udziałem Jadwigi Roguskiej i Danuty Kłosek-Kozłowskiej z Instytutu.

Wypracowana w tym studium przez Jadwigę Roguską metoda ustalania podstawowych koordynatów, takich jak data budowy, autorstwo projektów, inwestor dla anonimowej wcześniej w większości zabudowy kamienic warszawskich z drugiej połowy XIX i początku XX wieku, pozwoliła przełamać impas badawczy i otworzyć szeroki front ewidencji i badań tej architektury, podjętych m.in. w biurze projektów Warcent w latach osiemdziesiątych XX w. i następnie w fundamentalnym dziele Jarosława Zielińskiego *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*. Dzięki przełomaniu wcześniejszej bariery w datowaniu kamienic z drugiej połowy XIX i początku XX wieku w Warszawie zostały zapoczątkowane badania detalu architektonicznego tej architektury⁸⁹. Autorzy Studium otrzymali nagrodę Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki w 1981 roku.

Działalność projektowa

W Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury PW/Historii Architektury i Sztuki PW, w ramach Pracowni Projektowo-Badawczej prowadzono prace projektowe i nadzór nad ich realizacją. Na początku lat 70. XX w. kontynuowano prace nad odbudową, restauracją i konserwacją obiektów architektonicznych na Wzgórzu Katedralnym (Kopernikańskim) we Fromborku. Po ich zakończeniu zespół autorski w składzie: Piotr Biegański, Tadeusz Zagrodzki, Feliks Kułakowski, Czesław Wegner, Jan Bratysław Wolczyński otrzymał Nagrodę Państwową II stopnia w 1974 r. W latach 1973–1978 prowadzona była odbudowa Zamku Ujazdowskiego w Warszawie (il. 36) według projektu Piotra Biegańskiego z zespołem⁹⁰.

⁸⁸ M. Brykowska, „Architektura Polska” w Instytucie..., op. cit., s. 21.

⁸⁹ J. Roguska, *Przejazdy bramne i klatki schodowe kamienic warszawskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1978, T. XXIII, z. 1–2, s. 71–98; eadem, *Warszawska interpretacja modelu włoskiej willi wieżowej w XIX wieku*, w: *In artium hortis*, red. B. Wierzbicka, Warszawa 1997, s. 197–207 (przykład praktycznego zastosowania metody); J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 1–15, Warszawa 1995–2011; Por. też J. Roguska, *Pomiary detalu architektonicznego kamienic warszawskich drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, T. LVI, z. 3, s. 113–116.

⁹⁰ *Architektura dawna a współczesność...*, op. cit., s. 14.

36. Zamek Ujazdowski w Warszawie odbudowany w latach 1973–1978 wg projektu Piotra Biegańskiego z zespołem. Fot. A. Grycuk, 2017.

Źródło: Wikipedia, CC BY-SA 3.0 pl

36. Ujazdowski Castle in Warsaw rebuilt in 1973–1978 to a design by Piotr Biegański and his team. Photo: A. Grycuk, 2017. Source: Wikipedia, CC BY-SA 3.0 pl

Współpraca międzynarodowa

Instytut Podstaw Rozwoju Architektury PW/Historii Architektury i Sztuki PW w ramach Biura Współpracy z Zagranicą Politechniki Warszawskiej prowadził zróżnicowaną w przejawach współpracę międzynarodową. W 1976 r. Instytut reprezentowany przez Andrzeja Tomaszewskiego – dyrektora Instytutu i adiunkt Jadwigę Roguską był współorganizatorem wraz z Moskiewskim Instytutem Architektury sesji naukowej w Warszawie, Łowiczu i Moskwie poświęconej profesorowi obu uczelni Stanisławowi Noakowskiemu. Sesja została powiązana z wystawą rysunków Noakowskiego zorganizowaną przez Muzeum Narodowe w Warszawie i Muzeum Architektury im. A. Szczusjewa w Moskwie. Materiały sesji z referatami historyków architektury, historyków sztuki, kolekcjonerów – polskich (Andrzeja Tomaszewskiego, Jana Zachwatowicza, Piotra Biegańskiego, Edmunda Goldzamt, Tadeusza Witkowskiego, Zdzisława Bienieckiego, Jadwigi Roguskiej, Krzysztofa Załęskiego, Stefana Pągowskiego) oraz rosyjskich (Stanisława Ziemcowa, Nikołaja Bylinkina, Tatiany Nikityny, Eleny Owsiannikowej) zostały opublikowane w 1977 r.⁹¹

Pracownicy Instytutu uczestniczyli z referatami również w innych konferencjach zagranicznych, m.in. w Egerze, 1972 (Maria Brykowska), w Kolonii, 1986 (Maria Brykowska, Andrzej Gruszecki, Anna Czapska, Przemysław Gartkiewicz).

Wielokrotnie realizowano wymianę pracowników i grup studenckich z wydziałami architektury w Budapeszcie (Maria Brykowska, Andrzej Gruszecki, Jadwiga Roguska, Andrzej Tomaszewski, ze strony węgierskiej profesorowie: Erzsébet Tompos, István Tábor), Pradze czeskiej (Maria Brykowska, Anna Czapska,

⁹¹ Stanisław Noakowski (1867–1928). *Życie i twórczość*, red. J. Roguska, Warszawa 1977.

Andrzej Grzybowski, Robert Kunkel, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska, Andrzej Tomaszewski), w Moskwie – Maria Brykowska, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska, Andrzej Tomaszewski, Teresa Zarębska, która została powołana na członka korespondenta rosyjskiej Akademii Budownictwa i Architektury⁹².

Po okresie dominacji kontaktów międzynarodowych w ramach bloku wschodniego otworzyły się w latach osiemdziesiątych XX wieku możliwości kontaktów z ośrodkami naukowymi bloku zachodniego. Rozwijała się współpraca z Wydziałem Architektury Technische Hochschule w Darmstadt. W wymianach uczestniczyli liczni pracownicy Instytutu (Maria Brykowska, Anna Czapska, Przemysław Gartkiewicz, Robert Kunkel, Wojciech Olkowski, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska, Jarosław Widawski). Przemysław Gartkiewicz, Robert Kunkel, Jarosław Widawski, Andrzej Tomaszewski przeprowadzili w 1986 r. badania architektoniczne ratusza w Norymberdze, zaś profesor Walter Haas z Darmstadt uczestniczył w badaniach architektonicznych w Rzemieniu i Kaliszu prowadzonych pod kierunkiem Marii Brykowskiej. Maria Brykowska, Robert Kunkel, Andrzej Tomaszewski realizowali program naukowo-badawczy we współpracy ze State University of New York at Binghamton (1980). Wielu pracowników Instytutu skorzystało z kilkumiesięcznych staży naukowych w Egipcie (uczący historii architektury i urbanistyki starożytnej: Przemysław Gartkiewicz, Danuta Kłosek-Kozłowska, Jadwiga Roguska, Jarosław Widawski, Teresa Zarębska) i pobytów stypendialnych we Włoszech (Maria Brykowska, Danuta Kłosek-Kozłowska), Francji i Grecji (Teresa Zarębska), w Anglii (Maria Brykowska, Andrzej Grzybowski, Robert Kunkel)⁹³.

Jako uczestniczka działalności Instytutu w czasie jego istnienia z dzisiejszej perspektywy najwyżej oceniam osiągnięcia placówki na polu kształcenia kadry naukowej, badań naukowych i podsumowujących je publikacji. Wybitnym osiągnięciem była również odbudowa Zamku Ujazdowskiego według powstałego w Instytucie projektu Piotra Biegańskiego z zespołem. Działalność Instytutu Historii Architektury i Sztuki PW uległa zakończeniu w 1991 r. w następstwie zmiany struktury Wydziału Architektury PW. Z Instytutu Historii Architektury i Sztuki PW wyłoniły się w 1991 r.: Zakład Historii Architektury Powszechnej, Zakład Architektury Współczesnej, Zakład Architektury Polskiej, Zakład Konserwacji Zabytków, Zakład Rysunku, Malarstwa i Rzeźby, Zakład a od 1994 r. Katedra Historii Budowy Miast.

⁹² M. Brykowska, „*Architektura Polska*” w *Instytucie...*, op. cit., s. 22; Uzupełnienia na podstawie materiałów z archiwum J. Roguskiej.

⁹³ Ibidem.

Bibliografia

- /100 Dyplomy na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, red. M. Neff, Warszawa 2021
- 100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015, red. J. Roguska, S. Wrona, Warszawa 2017
- Architektura dawna a współczesność, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, T. VI, red. W. Puget, Warszawa 1982
- Baraniewski W., Kazimierz Skórewicz, Warszawa 2000
- Bieniecki Z., *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, 1969, nr 2
- Brykowska M., „Architektura Polska” w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury/Instytucie Historii Architektury i Sztuki, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, T. 3, 2020 – Dodatek. Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)
- Czapska A., *Sprawozdanie z wykonanych przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1961–1984 pomiarów inwentaryzacyjnych starych nagrobków na cmentarzu powązkowskim w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1985, T. XXX, z. 3
- Czapska A., *Moje wspomnienie o profesorze Piotrze Biegańskim*, „Ochrona Zabytków”, 1988, nr 1
- Czapska A., *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, T. XXX, z. 4
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1996
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997
- Kłosiewicz L., *Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej 1915–1985*, *Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1986, mps.
- Kunkel R. M., *Sprawozdanie z prac pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, T. XXVII, z. 1–2
- Kunkel R., Brykowska M., *Sprawozdanie z praktyk inwentaryzacyjnych Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w 1991 r.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1992, T. XXXVII, z. 3
- Kunkel R., Czapska A., *Sprawozdanie z terenowych prac badawczych i pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1981, T. XXVI, z. 3–4
- Kunkel R., *Katedra Historii Architektury Polskiej/Katedra Architektury Polskiej i Zakład Architektury Polskiej PW (1915–1945)*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, T. 3, 2020 – Dodatek. Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)
- Niemojewski L., *Architektura i złudzenia optyczne*, Warszawa [1929]
- Niemojewski L., *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny”, 1934, LXXIII
- Niemojewski L., *Historia architektury i sztuki średniowiecznej*, zeszyt I, mps.
- Niemojewski L., *Uczniowie cieśli. Rozważania nad zawodem architekta*, Warszawa 1948
- Omilanowska-Kiliańczyk M., Marian Lalewicz, *Architekt petersbursko-warszawski*, Warszawa 2023
- Otwarcie Politechniki w Warszawie*, „Przegląd Techniczny”, 1915, T. LIII, nr 49 i 50, z dnia 15 grudnia.
- Politechnika Warszawska 1915–1925. Księga pamiątkowa wydana pod redakcją Leona Staniewicza*, Warszawa 1925
- Politechnika Warszawska 1939–1945. Wspomnienia pracowników i studentów*, t. 1, Warszawa 1990
- Politechnika Warszawska Informator zdecentralizowany – analityczny, część B*. Warszawa październik 1972
- Politechnika Warszawska Skład osobowy jednostek organizacyjnych w roku akademickim 1974/75*
- Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski*, „Zeszyty Katedry Historii Architektury”, 1962

- Roguska J., *Architekci Polacy w kręgu petersburskich klasycystów*, w: *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, październik 1990, red. T. Hrankowska, Warszawa 1993
- Roguska J., *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, T. XXXI, z. 2
- Roguska J., *O organizacji i programie kształcenia na Podyplomowym Studium Konserwacji Zabytków Politechniki Warszawskiej*, „Ochrona Zabytków”, 1995, nr 4
- Roguska J., *Pomiary detalu architektonicznego kamienic warszawskich drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, T. LVI, z. 3
- Roguska J., *Przejazdy bramne i klatki schodowe kamienic warszawskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1978, T. XXIII, z. 1–2
- Roguska J., *Warszawska interpretacja modelu włoskiej willi wieżowej w XIX wieku*, w: *In artium hortis*, red. B. Wierzbicka, Warszawa 1997
- Rozbicka M., Smoktunowicz M., Kunkel R., Brykowska M., *Sprawozdanie z pomiarów Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akademickim 1989/1990 i 1990/1991*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1991, T. XXXVI, z. 2
- Spis wykładów. Architektura*, w: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII
- Stanisław Noakowski (1867–1928). Życie i twórczość*, red. J. Roguska, Warszawa 1977
- Sylwetki profesorów Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1992
- Tomaszewski A., *Z problematyki prac w kolegiacie wiślickiej*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 1963, nr 1
- Usakiewicz E., *Wspomnienia o profesorze Marianie Lalewiczu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2005[2007], T. L., z. 3–4
- Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967
- Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie Program. Rok 1915*
- Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 1–15, Warszawa 1995–2011

Chairs and Departments of History of World Architecture and Art: Ancient, Medieval, Modern at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology (1915–1991)*

Abstract

The curriculum of the Faculty of Architecture, established in 1915 as part of the Warsaw University of Technology, included three separate paths for the teaching of historical subjects: the history of world art and architecture, the history of Polish architecture and the history of town planning, linked to urban design as an introduction to it. In the 1915 subject list, two subjects were about the history of art and world architecture: 'Historia sztuki (ogólna) (History of World Art)' with a breakdown by epoch and 'Architektura (Architecture)' [history] covering the development of shapes (materials, building elements, forms) with an overview of architecture by epoch: Ancient, Medieval, Renaissance, Baroque and later. The implementation of the programme during the first period of the Faculty's operation from 1915 to 1919/20 was affected by difficulties in assembling staff, the interruption of the Faculty's activity in 1917, and wartime conditions. The separation of art history and architecture history, maintained in the programmes, was not respected in teaching practice, and the technology profile of the university had an impact on the declining share of art history in teaching.

Elderly Józef Dziekoński who had a great authority and extensive creative achievements in the spirit of the 19th-century historicism, undertook to provide the teaching of the history of art and world architecture in 1915. He explored the medieval era most extensively, and also taught ancient art and architecture, as well as about the Renaissance. In 1916, architect Juliusz Kłos joined him, lecturing on the subject of Development of Shapes and, between 1918 and 1920, Baroque art and architecture.

Many course hours were assigned to world art and architecture divided into subjects, with the allocation of hours by era. The teaching covered semesters 1–6 (there were 8 of them in total). The largest number of classes in world art and architecture were expected in semesters 4 and 5, with four hours of lectures and two hours of seminars each week. Overall, lectures outnumbered seminars by a ratio of 2:1.

The provisional statute of the Warsaw University of Technology given by the German occupation authorities in 1915 stipulated that the teaching staff would be made up of 'docents' (readers / senior academics). In practice, the university employed teachers as 'lecturers' or 'teachers'. After Poland regained its indepen-

* This text was prepared in 2015 in connection with the centenary of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology. Unpublished at the time, it was significantly expanded and updated in 2024 and intended to complete the publication continuity of "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki". As a result of economic considerations, illustrations depicting book covers of staff of chairs and departments was excluded from print. The reader will find them in the volume *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015*, ed. J. Roguska, S. Wrona, Warszawa 2017, and some can be found online.

dent statehood in 1918, many areas of state life were put in order. In the field of education, the Commission for the Stabilisation of University Personnel and Structures in 1919, followed by the Sejm Act on Academic Schools of 1920, introduced the titles of associate and full professors at universities in conjunction with the creation of chairs for them and docents with a lower (dependent) academic status. Existing lecturers were given professorships and chairs in the Faculty of Architecture, teachers became docents with the condition of completing their doctorates. A number of previous teachers-docents from the Faculty have left, including Juliusz Kłos.

Between 1919 and 1920, a 'new deal' in terms of organisation and staffing took place at the Warsaw Faculty of Architecture. Józef Dziekoński became a professor in 1919 and took up the Chair of History of Medieval Architecture and Art. Two eminent repatriates from Russia were appointed professors, who, like Dziekoński, had academic titles at the Academy of Fine Arts in Saint Petersburg. Possessing an immense artistic and didactic output, Stanisław Noakowski became a professor in the Chair of Modern Art in 1919. Marian Lalewicz, an eminent architect and experienced teacher, became a professor in 1920 and took over the Chair of History of Ancient Architecture and Art. Departments were set up under the chairs of ancient and modern architecture to support the research and teaching activities of the chairs.

The lecture subject *Development of Shapes* disappeared from the curriculum and the subject called *Architectural Forms* was introduced, divided between three chairs, with a very large number of seminar hours assigned to it. The concentration of three eminent figures in the chairs of world architecture resulted, around 1920, in reaching the apogee of teaching hours devoted to the history of world art and architecture in the entire history of the Faculty of

Architecture. For example, 2 hours of lecture and 8 hours of seminar per week were allocated to the history and forms of ancient architecture in semesters 1 and 2, and the history of ancient art got 1 hour for lectures and 1 hour for seminars per week in the academic year 1920/21. Similar teaching loads appear in the curricula of the history of medieval and modern architecture. With the spread of modernism in architecture in the second half of the 1920s, the hours assigned to the history of world architecture were trimmed in successive curricula, down to 2 hours of lectures and 2 hours of seminars per week in semesters 1 and 2 for the entire history of world architecture at the end of the century, i.e. in the academic year 1995/96. The three-chair system of world architecture established around 1920 survived until 1951, although staffing changed and the number of teaching hours decreased.

Józef Dziekoński died in 1927; Antoni Karczewski took over his place until the Second World War. After Stanisław Noakowski's death in 1928, modern architecture was headed by Jerzy Raczyński in 1928–1930, and then Lech Niemojewski took over in 1930, got habilitated in 1932 and headed the department until the war. Lech Niemojewski was an active designer, combining his interest in modern architecture with the practice of architectural history, whose didactics he modernised in terms of conducting seminars, teaching aids and introducing issues of architectural theory, including scale and proportion, into his teaching.

After the outbreak of the Second World War, the German occupiers abolished Polish higher education institutions. The Department of Architecture operated in conspiracy, under conditions of terror. A limited number of graduates, PhDs, and postgraduates were promoted, teaching aids were adapted to the situation and scripts were prepared for students in ancient and modern architecture.

After the resumption of the Faculty of Architecture in 1945, the system of three chairs for the history of world architecture continued in the first years. Lech Niemojewski was offered the Chair of History of Medieval Architecture and Art and the scientific supervision of the other chairs of world architecture. The Chair of History of Ancient Architecture with the Department was entrusted to Jerzy Hryniewicz, and Piotr Biegański took over the Chair of History of Modern Architecture with the Department. The hours devoted to world architecture were reduced in comparison to the pre-war period. The staff of the history departments were actively involved in the reconstruction of Warsaw.

The three chairs of world architecture were merged in 1951. A single chair was created, i.e. the Chair of History of Architecture and Art comprising two departments: Department of History of Architecture and Department of Architectural Forms. The acting head of the chair was Piotr Biegański, who, after becoming a professor in 1954, became head of the chair in 1955 and held the position until 1970.

After a brief episode of socialist realism in the early 1950s, the chair introduced significant modernisations to its teaching programme. A new subject called Contemporary Architecture was added, and art history was to be taught separately as part of the new subject called History of Culture and Civilisation. A modernisation of the subject called Architectural Forms was undertaken, with the introduction preliminary design in addition to the traditional seminars, but excluded in 1963 and transferred to the Design Chair. In the Chair of History of Architecture and Art, scientific research was developed and fieldwork was carried out, e.g. in Wiślica and Frombork, and conservation projects for reconstructions, adaptations or new additions to ancient architecture were prepared on this basis. Cooperation was initi-

ated with the Mediterranean Archaeology Station in Cairo headed by Professor Kazimierz Michałowski.

The organisational structure of the Faculty of Architecture was concentrated in 1970. Four institutes replaced numerous chairs. The units of the structure with a historical and related profile and with an artistic profile were merged to form the Institute of Fundamentals of Architectural Development. It comprised: The Chair of History of Architecture and Art, the Chair of Polish Architecture comprising the Department of Polish Architecture and the Department of Historic Preservation, as well as the Chair and Department of Drawing, Painting and Sculpture. The Institute of Fundamentals of Architectural Development took over the management of the subject called History of Town Planning, previously taught by the urban design units since 1915. The Institute of Fundamentals of Architectural Development consisted of the Department of History of Architecture and Town Planning, Department of Drawing and Architectural Forms (later Department of Drawing, Painting and Sculpture) and the Design and Research Studio. The Institute changed its name to the Institute of History of Architecture and Art in the academic year 1983/84. Directors of the Institute were: Piotr Biegański (1970–1973), Andrzej Tomaszewski (1973–1981), Anna Czapska (1981–1987) and again Andrzej Tomaszewski (1987–1988), Jolanta Putkowska (1988–1991). In terms of didactics, the integrated subject called Development of Architectural and Urban Planning Thought was introduced in the academic year 1974/75, covering architecture and urban planning: ancient, medieval, modern – world and Polish, taught in semesters 1–4. Subjects: Contemporary Architecture in semesters 6–7, History of Culture and Civilisation in semester 7 and Historic Preservation in semester 8 remained separate. The integration of the history

of architecture and town planning of the different eras was abandoned in the 1980s, restoring their distinctiveness and the teaching units assigned to them. Architectural measurement practices were conducted at the Institute. Two postgraduate programmes were in operation. The greatest achievements during the Institute's period of operation were in the fields of research and the training of scientific staff. Among the Institute's staff alone, nine PhDs and 10 post-doctoral fellows were promoted, and four staff members were awarded professorships. People from outside the Institute were also promoted. Strong specialisations were developed in the study of the architecture of Warsaw in different periods, as well as the study of 19th and 20th century architecture. Numerous scientific publications were produced, including more than a dozen books. Many employees attained the status of experts in the sense the term had before its current devaluation. Field research was conducted at home and abroad. International cooperation was developing. In terms of design, the greatest achievement consisted of the reconstruction of the Ujazdowski Castle in Warsaw (1973–1978), designed by Piotr Biegański and his team.

The Faculty of Architecture underwent a major decentralisation in 1991. Six departments have emerged from the Institute: Department of History of World Architecture, Department of Polish Architecture, Department and then Chair of History of Town Planning, Department of Contemporary Architecture, Department of Historic Preservation, Department of Drawing, Painting and Sculpture.

Keywords Warsaw University of Technology | Faculty of Architecture | history of world architecture | architectural education

Introduction

In a book published on the occasion of fifty years of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology (WUT), Professor Jan Zachwatowicz assessed that “Since the establishment of the Faculty of Architecture and the formulation of its first curriculum in 1915, subjects related to the history of architecture have occupied a serious position on the curriculum. Their scope, nomenclature and organisational forms of chairs and departments have changed over time. New content and new teaching methods are crystallising, scientific and research work is developing alongside didactics...”¹ At the same time, Jan Zachwatowicz observed the process of the ‘shrinking’ presence of history in architecture curricula. He explained the mechanism and the effects of this phenomenon “as soon as there was a reduction in the hours allocated to this subject in the programme, there was an automatic reduction in the number of staff and this process, unfortunately, continues... this makes it very difficult to carry out the work and inhibits the development of the staff.”² In the second fifty years’ period of the Faculty of Architecture’s operation, this process intensified with regard to architectural history due to the need to introduce subjects into the curriculum that are more in line with contemporary needs and opportunities, such as digitisation. The Warsaw Faculty was not alone in these tendencies. The process of limiting the teaching of architectural history was, on a broader level, a reflection of the changing understanding of the role of history in education and human functioning in the modernist 20th century. In simple terms, this is how this evolution can be described. From the im-

¹ J. Zachwatowicz, *Katedry historii architektury*, in: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, p. 158.

² Op. cit., pp. 169, 170.

portance of history in the 19th century in terms of Cicero's maxim "historia magistra vitae est" [history is the teacher of life], and from the development of the sciences in the 19th century, including art and architectural history, resulting in the historicism of the architecture of the time in terms of aesthetics and the strong position of art and architectural history in architectural education still at the beginning of the 20th century, through the anti-historicism of 20th century modernism, to the announcement of the 'End of History' by Francis Fukuyama at the end of the century.³ Time has shown that Fukuyama's announcement referred to the hegemony of history understood in Euro-centric terms, developed on the foundations of ancient Mediterranean culture and civilisation. Following the deconstruction of that history, a globalist history is taking shape, in which the homogenisation and equality of cultures takes place but not without tension.⁴

1915–1939 Chairs and departments of History of [world] art and architecture

Curricula and didactics

At the time when the Warsaw Faculty of Architecture was being formed, the serious status of subjects related to the history of architecture was marked in the curriculum drawn up by the Faculty's Organising Committee and published in September 1915, i.e. before the inauguration of the Warsaw University of Technology on 15 November 1915 and before the commencement of classes at the Faculty of Architecture on 18 November

1915.⁵ The list of subjects taught at the Faculty of Architecture contained in the curriculum (Fig. 1) shows two groups of subjects relating to world architecture. These were: position 9. History of Art [world], taught by era, in which the history of architecture was discussed among the other arts, against the background of natural, material, cultural (religious), social political conditions, artistic techniques, and decoration; and position 10. Architecture [world], conceived in two strands as A) Development of Shapes (materials, forms, detail) and as a History of Architecture in the periods of: B) Greece and Rome, C) the Middle Ages, D) the Renaissance, E) the Baroque and later times. Both subjects, i.e. History of Art and Architecture, had chronological content coverage and were further subdivided into sub-subjects.⁶ Polish Architecture was a separate historical subject in the list of subjects, programmed holistically with no division into periods according to the description included in the 1915 curriculum. The features of the historical and design/technical subject were combined in the subject called Historic Preservation. The sub-subject called History of Town Planning, taught as

³ F. Fukuyama, *Koniec historii*, Poznań 1996, passim.

⁴ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997, passim.

⁵ *Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie Program. Rok 1915*, pp. 4, 5–9, 14–23; the Faculty Organising Committee consisted of its chairman professor Mikołaj Tołwiński, secretary Rudolf Świerczyński, members: Józef Dziekoński, Czesław Domaniewski, Jan Heurich, Karol Jankowski, Juliusz Kłos, Kazimierz Skórewicz, Tadeusz Tołwiński, and Jarosław Wojciechowski. People involved in the development of the various curricula also included: Henryk Czopowski, Zygmunt Kamiński, Apoloniusz Nieniewski, Franciszek Polkowski, Wacław Paszkowski, and Ignacy Radziszewski. On the origins of the Warsaw University of Technology and the Faculty of Architecture, cf. also *Politechnika Warszawska 1915–1925. Księga pamiątkowa wydana pod redakcją Leona Staniewicza*, Warszawa 1925, pp. 4–9, 156–165. Of the more recent literature, the beginnings of the department of architecture are described in more detail in: Ibidem; J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej – sztafeta generacji, indywidualności, zespołowych wysiłków i dokonań*, in: *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015*, op. cit., pp. 22–25; I. Szustakiewicz, *Wydział Architektoniczny Politechniki Warszawskiej*, in: *100 Dyplomy na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej*, ed. M. Neff, Warsaw 2021, pp. 14–23.

⁶ *Wydział Architektury... Program. Rok 1915*, op. cit., pp. 15–22.

part of Urban Planning, contained a substantial amount of historical content. Historical references were also found in the subject called Interior Architecture.

The translation of the list of subjects included in the first published curriculum of the Faculty of Architecture of September 1915 into a list of compulsory subjects broken down into semesters (half-yearly periods) and with the number of hours per week of lectures and seminars (Fig. 2), published on 15 December 1915⁷ shows adaptations to the specific conditions of the curriculum and the capabilities of the staff. For History of Art, without specifying a period (according to the summary layout, it appears that the earlier periods, antiquity and the Middle Ages), there were 2 hours of lectures per week in semesters 1, 2, and 3. For World Architecture, which was arguably equivalent to the Development of Shapes planned in the first curriculum implemented in 1916, 2 hours of lectures per week were provided in semesters 1 and 2. The architecture of Greece and Rome was intended to be presented concisely in the form of seminars – 2 hours per week in semester 2. More hours were allocated to Medieval Architecture: there were 2 hours of lectures and 2 hours of seminars both in semesters 3 and 4. History of the Renaissance Art was to be taught for 2 hours per week in semester 4 as a continuation of the teaching of art history of earlier periods in semesters 1–3. After that, Renaissance Architecture was allocated 2 hours of lectures and 2 hours of seminars per week in semester 5. 2 hours of lectures and 2 hours of exercises per semester were allocated to the History of the Baroque Art and ‘later designs’ in semester 5 and 6, and these hours probably included Baroque Architecture. The above summary of subjects, which was implemented, makes it possible to conclude that 22 hours per week of lectures and 10 hours per week of seminars, spread over six semesters, were allocated to the History of

Art and Architecture [world architecture, broken down by period]. The largest number of classes in world art and architecture were planned for semesters 4 and 5, with four hours of lectures and two hours of seminars each week. The subject of Polish Architecture was allocated 2 hours of lectures and 2 hours of seminars per week in semesters 1 and 2, and 2 hours of lectures and 2 hours of seminars per week in semesters 5 and 6, for a total of 8 hours of lectures and 8 hours of seminars per week over 4 semesters. It should be noted that, from the beginning of the first programme and the initial outlined subject inventory of 1915, only two subjects related to art and world architecture were planned, but they were accompanied by sub-subjects resulting from the division of the subject into periods. There was a ‘proliferation’ of teaching hours in these subjects, caused by the allocation of separate teaching hours to the different eras. Each of the periods in the history of art and world architecture had a modest allocation of hours compared to the subject that was high in the hierarchy of subjects at the Warsaw Faculty of Architecture, i.e. the uniform Polish Architecture, but the overall number of teaching hours allocated to the history of art and world architecture in the early days of the Faculty outnumbered Polish Architecture.

According to the analysis of the planned hourly teaching loads at the Warsaw Faculty of Architecture in 1915 – across the entire course – the time allocated to the history of art and world architecture accounted for approximately 25% of the time allocated to architectural design seminars and lectures. The hourly burden from the history of architecture and universal art, including the hours allocated to Polish Architecture, accounted for approximately 40% of the hours assigned to the study of design. This was one aspect of the serious positioning of history-related subjects in the formulation of the first 1915 programme.⁸

⁷ *Program nauczania na Wydziale Architektury*, in: *Otwarcie Politechniki w Warszawie*, „Przegląd Techniczny”, 1915, vol. LIII, no. 49 and 50, dated 15 December.

⁸ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 158.

Since the establishment of the Faculty of Architecture, a thematic and organisational division was introduced between the history of world art and architecture, defined by the names of the periods and the history of Polish architecture. At the beginning of the twentieth century, the history of art and world architecture could already be based on the significant cognitive and methodological achievements of the eighteenth and nineteenth centuries. As a result of the Partitions and the insufficiency of Polish higher education in the 19th century, the history of Polish architecture was in a phase of grassroots work, despite the discoveries and conservation efforts of the patriotic art historians and communities of architects and conservationists. On the one hand, this facilitated the start of the teaching of the history of world art and architecture; on the other hand, it became the driving force behind the impressive development of the subject called Polish Architecture and that scientific specialisation at the Faculty of Architecture of the Warsaw University between the world wars.

In the history of architecture, which began as a science with the archaeological discoveries of the 18th century, was cognitively intensified in the 19th century with the study of objects from the past that had accumulated over the centuries, a material approach prevailed in the early 20th century, during the post-positivist era and at the dawn of 20th century modernist rationalism. The development of architecture was seen as the 'development of shapes' (forms), derived functions, materials and structures. In terms of forms, a division was made in the 19th century into style periods.

This situation had an impact on the practical interpretation and implementation of the curricula for the history of world architecture, divided into separate sub-subjects by period: History of Greek and Roman Architecture (afterwards called ancient), History of Medieval Architecture, History of Renaissance Architecture, History of Baroque and Later (17th–19th centuries) Architecture – the latter two histories were combined in the 1920s into the History of Modern Architec-

ture. The sub-subjects of world architectural history tended to expand their scope of independence.

The evolution of the teaching of world architecture at the Warsaw Faculty of Architecture went in the direction of increasing the importance of practical aspects and exercises. The subject called Development of Shapes, which originally had the status of a lecture subject within the teaching of world architecture as well as lecture hours and one lecturer assigned to it (Fig. 3, 3a), was replaced around 1920 by the subject called Architectural Forms, divided by period and linked to the history of architecture of the relevant period. Architectural forms were assigned to the three subjects teaching world architecture by period and provided with an extensive exercise dimension (Fig. 4).⁹

This change brought a shift in the teaching profile of the subject from lecture/theoretical to a practical, seminar-based approach. This, together with the growing number of students and practice groups, entailed an increase in teaching hours, translating into more positions for the staff and the strength of teaching units.

With the strengthening of the polytechnic profile of the Warsaw Faculty of Architecture, the importance of the lectures on the History of Art declined. The relatively large representation of this subject in the first curriculum of the Faculty of Architecture of 1915 followed the earlier uncertainty whether the Warsaw faculty of architecture should be established at the School of Fine Arts or within the University of Technology. A vestige of artistic sentiment (and housing possibilities) included the placement of the Architectural Faculty of the Warsaw University of Technology in 1915, its first year of operation, in the building of the School of Fine Arts in the Powiśle district, before the Faculty (after a change of its name) of Architecture was moved in 1916 to its present premises in ul. Koszykowa 55,¹⁰ as well as the wide inclusion in the

⁹ *Spis wykładów. Architektura*, in: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII, p. 52.

¹⁰ I. Szustakiewicz, op. cit., pp. 14, 16.

first curriculum of 1915 of subjects associated with art in addition to the history of art, i.e. artistic subjects such as drawing, sculpture, graphic design (Fig. 1, 2, 3, 3a) taught by artists.

The declining importance of art history vis-à-vis architectural history was marked by a decreasing number of hours in the programmes, especially after 1920. In practice, it seems that art history was taught together with architectural history from the beginning (Fig. 3, 3a). Although the official curricula of the Warsaw University of Technology included subjects such as History of Art and History of Architecture of particular periods as separate subjects in the 1920s, with an assigned number of lecture hours (Fig. 4, 5), the accompanying descriptions pointed to their progressive integration. For example, the list of lectures at the Warsaw University of Technology for the academic year 1921/22, contains a description of the subject “Historja sztuki starożytnej. Prof. Marjan Lalewicz. Dla Wydz. Architekt. (1 g. wykładu w sem. I i II)” (History of Ancient Art, Professor Marjan Lalewicz, for the Faculty of Architecture, 1h lecture in semesters I and II) and item 135 – “Historja i formy architektury starożytnej. Prof. Marjan Lalewicz. Dla Wydz. Architekt. (2 g. wykładu i 8 g. ćwic. w sem I i II)” (History and Forms of Ancient Architecture. Professor Marjan Lalewicz. For the Faculty of Architecture 2h of lectures and 8h of exercises in semesters I and II). The history of ancient architecture and the history of ancient art together with the drawing exercises form a common whole¹¹. Remarks about a common whole with art history were also repeated in descriptions of the subjects related to the history and forms of architecture of other periods. In the student record book with grades from around the mid-1920s (Fig. 6, 6a), subjects related to general architecture appear as combined histories of architecture and art of particular periods, with a separate complement in the form of architectural forms (Fig. 6, 6a). The different names of lectur-

ers in the various histories of architecture signing the grades are noteworthy.

The above changes and the arrangement of subjects related to world architecture were partly induced, and partly sealed by the 1919 reorganisation of the structure of the Warsaw University of Technology, the establishment of chairs and departments, and the stabilisation of the teaching staff carried out at that time.

It should be noted that numerous inconsistencies in documents and publications with regard to curricula, names of subjects, names of positions, teaching units, forms of teaching, and numbers of hours, declared at the university level and implemented at the level of the Faculty of Architecture in the first dynamic period of its formation, do not make the interpretation easier.

In the Faculty, modifications were made to the names of subjects, numbers of hours, the staffing of positions, while the lists of lectures, subjects taught and lecturers published by the Warsaw University of Technology allows one to observe a certain passivity in reflecting the changes.

Development of the teaching staff

The manifestations of the serious position of subjects related to the history of architecture in the formation process and in the first years of the Faculty of Architecture outlined above resulted from the development of the teaching staff.

Efforts to establish a faculty of architecture within a Polish university while still part of the Russian partition were finalised during the German occupation, between the withdrawal of the Russians from Warsaw in August 1915 and before the Polish state regained its independence in 1918. According to the provisional statutes of the Warsaw University of Technology dated 2 November 1915 and issued by the German Military Governor Hans von Beseler, the teaching body was to be made up of docents (readers/senior academics).¹² The statute did not provide for the establishment

¹¹ *Spis wykładów. Architektura*, op. cit.

¹² *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 9.

of chairs, so there was no basis for the appointment of a professorship according to the regulations and academic customs of the time.¹³ The 'docents' were selected by the Higher Education Section of the Enlightenment Department of the Civic Committee. Candidates for the positions of the rector and deans were suggested from among that group and approved by the German occupation authorities.¹⁴ This was a one-off action to constitute the university authorities, which did not result in the formalisation of academic titles. According to the testimony of Stanisław Noakowski and the composition of the staff of the Warsaw University of Technology, those provisional docents were employed at the University of Technology as lecturers.¹⁵ The first lecturers appointed for one year at the Faculty of Architecture on the day of the inauguration of the university on 15 November 1915: Józef Dziekoński (also the dean), Czesław Domaniewski, Karol Jankowski, Zygmunt Kamiński, Rudolf Świerczyński, Tadeusz Tołwiński,¹⁶ who was previously part of the Faculty Organising Committee or cooperated with it. According to an account by Leon Staniewicz, the university's rector between 1921 and 1923, the list of first lecturers at the Faculty of Architecture should be expanded to include Józef Holewiński, Apoloniusz Nieniewski, Kazimierz Skórewicz, who were also former co-founders of the Faculty, and a sculptor, Edward Wittig.¹⁷ Leon Staniewicz's account of the composition of the Warsaw University of Technology, covering the years 1915–1925 does not contain any confirmation of positions held by the lecturers. However, it is stated that they were teachers from 1915 onwards. (without a more precise date of employment).¹⁸ Teachers

employed later include co-founders of the Faculty: Juliusz Kłos (employed as of 1916) and Jarosław Wojciechowski (from 1920).¹⁹

In the light of the staff composition between 1915 and 1925, the diversity of teaching positions in the early years of the University of Technology becomes apparent, with lecturers, teachers and very few assistants at first. The lecturers were mainly architects hired at the earliest date of 15 November 1915, distinguished by their design achievements and graduation from higher-ranked universities. The teachers, the majority of whom were hired slightly later than the date of the University of Technology's inauguration, as well as in 1915 and later, include graduates of technology institutes, civil engineers and artists. The variety in appointments, initially meaningless because all teachers responsible for individual subjects were referred to as lecturers in the published subject lists (Fig. 3, 3a), gave rise to major personnel changes associated with the activities of the Stabilisation Commission for the structure and staffing of universities in early 1919. Its work resulted in the introduction of chairs and docentships, and the titles of an honorary, full and associate professor in the structure of the Warsaw University of Technology (and other universities). The titles of professors were linked to the existence/appointment of a chair. The docent status was significantly lower. Docents were not independent academics in the later sense of the word. The Faculty Council consisted of professors and a docent delegate with a doctoral degree. As a result of these changes at the Faculty of Architecture of the University of Technology, lecturers became professors on 1 April 1919 (some with a slight delay), while teachers became docents. *The Act of the Sejm on Academic Schools*, published on 13 July 1920, consolidated most of the above regulations (not all, e.g. the honorary professor title) and placed an additional requirement on docents to hold or com-

¹³ Cf. I. Szustakiewicz, op. cit., p. 20.

¹⁴ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit.

¹⁵ Op. cit., pp. 12, 161, 518–531.

¹⁶ Op. cit., pp. 518, 519, 520, 522, 524 – cf. promotion paths of the persons mentioned above.

¹⁷ Cf. op. cit., p. 12.

¹⁸ Op. cit., pp. 527, 529, 530, 531 – cf. promotion paths of the persons mentioned above.

¹⁹ Op. cit., pp. 528, 531.

plete a doctorate.²⁰ In the Faculty of Architecture, the changes introduced were particularly marked in the staffing of history and art subjects. Some docents left the Faculty, for example, the artists such as Edward Wittig, a sculptor, and Władysław Skoczylas, a graphic artist.²¹

According to Jan Zachwatowicz, “the scope and content of the teaching of architectural history at the Faculty was determined not only by the general attitude of the entire team of professors, but above all, by the individual views of those who undertook to teach subjects related to the history of architecture. The organisational system of the chairs was also adapted to their personalities.”²² This judgement has become timeless. Although the overall development of the Faculty was determined collectively, the individual nature of the implemented teaching curricula, as well as the determination of the scientific and research profile of the structure’s units, to a large extent depends on the creativity and scientific and creative interests of those in charge of the subjects and organisational units to this day.

The first lecturers in the history of architecture and art at the Warsaw Faculty of Architecture were mostly active architects. Some of them had a strong track record in designing. For most of them, their professional education took place in the second half of the 19th century, i.e. in the period of historicism in architecture, with its characteristic the combination in projects of historical forms referring to the architecture of past periods with the solutions for functions and constructions that were considered modern at the time. Their knowledge of design covered not so much the history of architecture as historical architectural forms.

Józef Dziekoński (Fig. 7), who was 71 years old when he took up lecturing on the his-

tory of world art and architecture in 1915, had the title of academician at the Academy of Fine Arts in Saint Petersburg and an extensive professional record. He had great achievements, especially when it came to the construction of churches, designed mostly as neo-Gothic forms. He began his lecture series on the history of architecture chronologically by referring to the art and forms of ancient architecture, Greece and Rome (Fig. 2, 3a), from the point of view of its relevance to later periods. In 1920, he handed over the subject of ancient art and architecture to Professor Marian Lalewicz (cf. Fig. 3a, 4). Dziekoński’s speciality was medieval art and architecture, which he taught from the establishment of the faculty, first as a lecturer and, from 1919, as an honorary professor and head of the newly established department. He was appointed full professor in 1921. Józef Dziekoński originally also taught Renaissance Art and Renaissance Architectural History (Fig. 3a) until 1918, when Stanisław Noakowski took over. Józef Dziekoński was compensated for losing the subject by the introduction into the curriculum of a subject more appropriate to his remit, i.e. Church Construction, taught in the fourth year of study (Fig. 4).²³

Another member of the Faculty Organising Committee, Juliusz Kłos, was employed as a teacher (Fig. 8) responsible for the subject called Development of Shapes as of 1916. From 1918, when the implementation of the curriculum that was delayed due to a student strike and the suspension of the course of study in 1917, reached this point in the programme, he also taught History of Art and Architecture of the Baroque and later periods. He was appointed docent on 1 April 1919 and, in 1920, transferred to the Stefan Batory University in Vilnius, where he was given a professorship and left the Warsaw University of Technology.²⁴

²⁰ Op. cit., p. 25; *Zarys historii Wydziału*, in: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, p. 3; J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca...*, op. cit., pp. 21–25.

²¹ J. Roguska, S. Wrona, *Kadra nauczająca...*, op. cit., pp. 23, 24.

²² J. Zachwatowicz, op. cit., p. 159.

²³ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 435–437, 518; J. Zachwatowicz, op. cit., p. 159; K. Dankiewicz, *Józef Dziekoński*, in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., p. 199.

²⁴ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 436, 528.

Kazimierz Skórewicz was appointed as a teacher according to the composition of the Warsaw University of Technology, or as a lecturer in the history of Polish architecture according to the list of subjects (Fig. 2, 3, 3a) in 1915. Previously a member of the Organising Committee of the Faculty of Architecture, he was simultaneously involved as curator in the conservation work at the Royal Castle in Warsaw from 1915 and developed his activity in this direction throughout the country. He was appointed a docent on 1 April 1919 and ended his employment at the Warsaw University of Technology in 1921.²⁵ The eminent architect Oskar Sosnowski became associate professor of Polish Architecture on 1 April 1919 and took up the newly created chair. He consolidated his position on 8 March 1922 by approving the statute of the Department of Polish Architecture, which he organised at the chair, and obtaining a doctorate from the Academy of Fine Arts in Kraków in 1925. On 1 October of that year, he was awarded full professorship at the Warsaw University of Technology.²⁶

Another member of the Faculty Organising Committee, Jarosław Wojciechowski, took on the subject of Historic Preservation and Protection. He was established as a docent on 1 April 1920 and remained there until 1939.²⁷

The close links between history of world architecture and history of art, which was outlined from the beginning of teaching, were further strengthened with the establishment of the chairs and staff changes of 1919–1920. The consolidation of the technology profile of the Warsaw Faculty of Architecture was to the detriment of the history of art. In turn, Historic Preservation and Protection,

which was singled out as an independent subject, demonstrated natural links with the subject called Polish Architecture. The period of reconstruction after the Second World War saw an organisational link between the two subjects within a common organisational structure – the Chair of Polish Architecture – and heritage conservation became a design major with significant links to the history of architecture at the Faculty of Architecture by the end of the twentieth century.

After Poland regained its independence in 1918, the teaching staff of the history of art and general architecture was expanded to include architects returning to Poland from Russia, who had previously gained a prominent position in the architectural circles there, as well as at the universities in Moscow, i.e. Stanisław Noakowski (Fig. 9), and in Saint Petersburg, i.e. Marian Lalewicz (Fig. 10). Both were graduates of the Faculty of Architecture at the Academy of Fine Arts in Saint Petersburg and held the titles of academicians of architecture. Their teaching output was not inferior to that of Józef Dziekoński, formerly a lecturer in the history of art and architecture at the Technical Courses of the Society of Scientific Courses in Warsaw from 1905.

Stanisław Noakowski, who taught at the Moscow Stroganov School of Decorative Arts since 1899, was professor of architecture at the Moscow School of Fine Arts from 1906 and taught art history there between 1917 and 1918. He took up the post of lecturer in History of Art at the Faculty of Architecture in Warsaw on 1 October 1918. On 8 April 1919, he was appointed full professor of the History of Modern Architecture and Art and took up the leading position at the chair.²⁸ His artistic work was held in high esteem.

Marian Lalewicz left many outstanding works of architecture in Saint Petersburg.²⁹ He also

²⁵ Op. cit., p. 530; W. Baraniewski, *Kazimierz Skórewicz*, Warszawa 2000, p. 73.

²⁶ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., pp. 438, 521; R. Kunkel, *Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2015)*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, vol. 3, 2020 – Supplement. *Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)*, p. 5.

²⁷ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 531.

²⁸ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 520; K. Dankiewicz, *Stanisław Noakowski*, in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., p. 373–376.

²⁹ M. Omilanowska-Kiliańczyk, *Marian Lalewicz, Architekt petersbursko-warszawski*, Warszawa 2023, p. 75–132.

had a long track record of pedagogical engagements at universities of Saint Petersburg and, from 1918 onwards – at Polish ones. At the Institute of Road Traffic Engineers, he taught freehand drawing from 1903 and also design from 1906. From 1908, he began lecturing on the history of art at the Academy of Fine Arts in Saint Petersburg, at the Archaeological Institute and at Baron Stieglitz's Central School of Technical Drawing. Upon his return to Poland, he taught art history at the School of Fine Arts in Warsaw and at the University of Lublin between 1918 and 1920.³⁰ He became a full professor of Ancient Art and Architecture at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology from 1 October 1920 and took charge of the chair.³¹ He combined his teaching work at the Faculty of Architecture with his professional activity, occupying a prominent position in Polish architecture of the interwar period.

Establishment of chairs for the history of architecture and art

The presence in the Faculty of Architecture between 1918 and 1920 of three professors teaching history of art and general architecture, who were also personalities of great stature, i.e. Józef Dziekoński, Stanisław Noakowski and Marian Lalewicz, resulted in the division of the subject into three independent chairs, managed according to different methods. Two of these chairs, i.e. ancient and modern architecture and art had departments carrying out activities to support teaching and research.

Therefore, the following units existed according to the 1925 memorial book of the Warsaw

University of Technology: **The Chair and Department of Ancient Architecture and Art** headed by Marian Lalewicz, **the Chair of History of Medieval Art and Architecture** having in its curriculum "the legacy of antiquity, early Christian, »Mohammedan«, »Byzantine«, Romanesque and Gothic art and architecture", headed by Józef Dziekoński until his death in 1927, and **the Chair and Department of Modern Art** headed by Stanisław Noakowski until his death in 1928, "dealing with the entire development of the plastic arts [including architecture] in Europe, from the Renaissance, that is, the 15th and 16th centuries, up to the 19th or 20th century."³²

In the name of his chair and in his speeches, Stanisław Noakowski emphasised the inseparable understanding of art and architecture, and even the primacy of the concept of art. This was how he assessed the general position of historical subjects in 1925: "The study of history occupies a truly unique position in the Faculty, and no university of this kind in Europe has four full chairs of History of Art (Ancient, Medieval, Modern and Polish), which, with the assistant professorships of philosophy of architecture [Władysław Tatarkiewicz from 1925] and heritage conservation, provides a serious foundation for research into the theoretical and aesthetic side of architecture as art."³³

The teaching of the history of world architecture covered semesters 1–6 in 1925 and the teaching was highly intensive. It was noted at the time that only the Chair of Modern Art had 8 hours of lectures per week in semesters 1 and 5 and 4 hours of seminars per week in semesters 3, 4, 5 and 6.³⁴ In the first years of the 1920s, the number of hours in the curriculum assigned to the history of art and world architecture, as well as architectural forms, reached its apogee in the history of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology. After 1925, a system-

³⁰ Op. cit., p. 141, 142. The author provides data verified in the Saint Petersburg archives. In light of these, Marian Lalewicz's pedagogical engagements in Saint Petersburg, although numerous, were not pursued full-time but rather constituted additional work, secondary to his mainstream design and architectural activities. In the opinion of M. Omilanowska-Kiliańczyk, Marian Lalewicz "undoubtedly had a talent and predilection for teaching, didactics were part of his professional activity almost until his death".

³¹ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 433, 519.

³² Op. cit., pp. 162, 433–437.

³³ Op. cit., p. 164.

³⁴ Op. cit., p. 436.

atic reduction began, diminishing the number of hours of history of world architecture to 2 hours of lectures and 2 hours of seminars per week in semesters 1 and 2 towards the end of the 20th century, i.e. in the 1995/96 academic year.

The lecture technique was based on the abilities, preferences and individualities of the lecturers. Józef Dziekoński personally prepared many slides with drawings plotted on glass. Stanisław Noakowski created his famous chalk drawings on the blackboard during his lectures (Fig. 11). The approach to topics depended on the views of the lecturer and the state of the art. Józef Dziekoński (born in 1844) saw ancient forms through the prism of later centuries, using a system based on the 'Vignola's orders' (16th century), in line with the state of the art and design practice of 19th century historicism. Marian Lalewicz (born in 1876) referred to direct studies of architectural monuments of antiquity, based on photographs and material acquired during trips to Italy with his students.³⁵ As a designer, he was a representative of 20th century classicism in its Saint Petersburg-Warsaw version.³⁶ As an architectural historian, he represented the knowledge and value hierarchy of his time with an individual bias towards the preferences of the ancient Greek era. Lalewicz's fascination with Greek antiquity stemmed from his desire to explore perfect beauty, the source of which he saw in the art and architecture of Ancient Greece.³⁷

According to Jan Zachwatowicz, "lectures on the history of world architecture were accompanied by seminars during which students made sketches of plans, sections and views of the most outstanding buildings in their notebooks or on sheets."³⁸ This system, developed in the first dec-

ades of the Faculty's operation, was used in the following years, although the techniques of transmission, scope, framing, choice of examples, and interpretations changed in line with scientific advances.

"The subject called Architectural Forms [assigned to each of the three world architecture departments] was taught in parallel, requiring careful plotting in ink of overall forms and details, primarily antique ones, using modelling and shading using the wash technique" (Fig. 12, 13). "The final work was a composition – a design of a small structure (a gate, a pavilion) resolved on the basis of »stylish« principles and forms – for semesters III and IV – in Greek or Roman style and one in Renaissance style, for semesters V and VII – one each in 18th century Baroque or Imperial style. These were taught by Prof. S. Noakowski..."³⁹

According to the memoirs of student Edward Usakiewicz, seminars in the forms of ancient architecture "began with measurements of a plaster model and a chart of the head in projections. But it wasn't just a chart: one had to plot the shadows for it and wash everything beautifully with diluted ink. This exercise predated our knowledge of drafting geometry... it offered no small amount of difficulty. One day, an ad appeared in the drawing office: »I cast shadows, instalments for those of limited means. Message at table no...« – the table was popular."⁴⁰

The author of this article used the wash technique for a fragment of the temple of Poseidon at Paestum in her first year of study in 1959, in the Belojanis room (now named after Stefan Bryła) as part of the subject called Architectural Forms. The 1970 reform of the Faculty structure and curriculum eliminated this arduous exercise and subject. 'Design in styles' disappeared much earlier, probably after the death of Stanisław Noakowski, who transferred this method, which was a natural sup-

³⁵ Op. cit., p. 433.

³⁶ M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., passim.

³⁷ J. Roguska, *Architekci Polacy w kręgu petersburskich klasycystów*, in: *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905-1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, October 1990, ed. T. Hrankowska, Warszawa 1993, pp. 74-76.

³⁸ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 160.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ E. Usakiewicz, *Wspomnienia o profesorze Marianie Lalewiczu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2005[2007], vol. L, no. 3-4, p. 201.

port for design in the spirit of 19th-century historicism, from his teaching practice in Russian universities. Washing and designing in styles returned to Architectural Forms during the Socialist Realist period in the early 1950s – cf. Fig. 12, 25.

Seminars in the history of world architecture were taught at various times during the first decade of the Faculty's existence by assistants and senior assistants, e.g. Tadeusz Szanior (from 1915), Jan Stefanowicz (from 1920, modern), Józef Seredyński (from 1921, ancient), Eugeniusz Szretter (from 1922, modern), Adolf Buraczewski (from 1922, modern), Tadeusz Pluciński (from 1924, ancient), and Wincenty Adamski (from 1924, modern).⁴¹

Like Professors Stanisław Noakowski and Marian Lalewicz, most of them were graduates from Russian universities and repatriates.

Staff changes in the late 1920s

Significant staff changes followed the deaths of Józef Dziekoński in 1927 and Stanisław Noakowski in 1928. For a short time, Stanisław Noakowski was in charge of the Chair of Medieval Art and Architecture (after Józef Dziekoński). After Noakowski's death, the two orphaned chairs (of medieval and modern architecture) were taken over in 1928 by the professor's deputy, architect Lech Niemojewski (Fig. 14), a 1922 graduate of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology, who was already replacing ailing Dziekoński in the 1920s. In 1929, Jerzy Raczyński, PhD, (previously an assistant professor in the Department of Polish Architecture) was appointed head of the Chair of Medieval Architecture, and after his tragic death in 1930 when he drowned in the Vistula River while sailing alone, another assistant professor at the Department of Polish Architecture, Antoni Karczewski, took over and headed the Chair until the Second War. Both were alumni of the Faculty of Architecture in Warsaw. After receiving his doctorate (1929) and habilita-

tion (1932), Lech Niemojewski became an associate professor and head of **the Chair of Modern Art and Architecture** on 25 September 1933.⁴²

Generational changes were followed by changes in teaching. They also coincided with wider architectural transformations and the rapid advance of avant-garde modernism in the second half of the 1920s. The 1933 expansion in the new curriculum at the Warsaw Faculty of Architecture of the teaching of urban planning, construction (the establishment of a second chair of construction managed by Professor Stefan Bryła), and design (the establishment of a new chair of interior and landscape architecture in the academic year 1931/1932) resulted in a significant reduction of hours allocated to historical subjects in the second, third and fourth years.⁴³

Professor Lech Niemojewski was most open to changes in the teaching of architectural history. Previously a promising architect, well versed in new trends in architecture, Lech Niemojewski's reforms at the chair began with the modernisation of the database of slides used for teaching. He implemented a programme of student seminars, precise drafting presentations of architectural works (projections, sections, elevations) in order to study them, but also to obtain materials for slides and to improve students' drafting skills (Fig. 15, 16, 17). He modified the curriculum in the chair he headed, taking up topics related to theory of architecture, such as those related to scale and proportion in architecture. His research work went in this direction. This was reflected in the title of Lech Niemojewski's doctoral thesis, *Architecture and Optical Illusions* (1929)⁴⁴, as well as in student exercises – comparative juxtapositions of objects of different locations making it possible

⁴¹ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 531–544.

⁴² *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski*, „Zeszyty Katedry Historii Architektury”, Warszawa 1962, p. 7.

⁴³ P. Biegański, *Ewolucja programu nauczania na Wydziale w okresie 50-lecia jego istnienia*, in: *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967, p. 63.

⁴⁴ L. Niemojewski, *Architektura i złudzenia optyczne*, Warszawa [1929].

to understand the relativity of the perception of scale (Fig. 18). Lech Niemojewski's continuing interest in contemporary architecture was expressed in his article *Two schools of Polish contemporary architecture*⁴⁵ published in "Architektura i Budownictwo" in 1931, as well as in his choice of topic for his habilitation thesis *Constructivism in Architecture* (1932).

In the chair headed by Lech Niemojewski before the Second World War, contemporary design work was carried out, including designs for the interiors of the Batory and Piłsudski ships, studies and designs for the interiors of the representative and tourist carriages of the Polish State Railways, and studies and designs for the pavilion for the World Exhibition of Art and Technology in Paris in 1937. Competition designs were created.⁴⁶ Lech Niemojewski remained active as an architect as much as possible, e.g. he designed Tadeusz Pruszkowski's villa in Kazimierz Dolny (1937–1938).

Lech Niemojewski succeeded in recruiting talented alumni of the Warsaw Faculty of Architecture to the the Chair of Modern Art and Architecture, who over time became prominent in various specialisations. One of the leading representatives of Polish avant-garde architecture between the world wars – Józef Szanajca (at the chair between 1930 and 1932), Piotr Biegański (from 1933, architectural historian, heritage conservator), Zygmunt Skibniewski (1936–1939), urban planner, Stanisława Sandecka-Nowicka (1936–1937), a successful poster designer, started their careers in the chair.

In the 1930s, the the Chair of Modern Art and Architecture under the management of Lech Niemojewski came to the forefront of general architecture chairs with its activity. Thanks to the

chair's "integration into contemporary architectural issues, the thought of professor Niemojewski on the importance of historical studies in the education of architects was being implemented... students were taught to see the continuity of change in terms of the role and tasks of an architect in the modern world."⁴⁷ In the period between the world wars, three deans of the Warsaw Faculty of Architecture came from the chairs of the history of world architecture: Józef Dziekoński (1915–1917), Stanisław Noakowski (1920–1923), and Marian Lalewicz (1925–1927). The latter also served as pro-rector of the Warsaw University of Technology between 1935 and 1938.⁴⁸

1939–1945 war period

After Warsaw's capitulation in 1939, the Warsaw University of Technology was closed down. Secret teachings began to be organised at the end of 1939 and the beginning of 1940. The permission of the German occupation authorities to operate vocational schools at secondary level was used. In the Faculty of Architecture building in the Koszykowa Street, a Building School was opened on the upper floors. In the Main Building of the Warsaw University of Technology, a two-year Technical College was established in 1941 under German management. At 8, Śniadeckich Street, Private Technical Drawing Courses were run by Zenon Jagodziński, PhD. The official mainstream of architecture teaching took place in these establishments. Underground students attended. Subjects in need of supplementation to the higher education curriculum were taught as secret classes in the rooms of the Department of Polish Architecture on the ground floor of the Faculty of Architecture building in Koszykowa Street, which were not used by the invaders, and in private flats. Professor Stefan Bryła was the animator and co-

⁴⁵ Idem, *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny”, 1934, LXXIII, p. 808–816.

⁴⁶ Z. Bieniecki, *Prace architektoniczne prof. dr. Lecha Niemojewskiego*, in: *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski*, Warszawa 1962, pp. 114–116.

⁴⁷ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 161.

⁴⁸ *Politechnika Warszawska 1915–1925...*, op. cit., p. 518, 519, 520; M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., p. 354.

ordinator of the underground activities of the Faculty of Architecture and its dean, and Tadeusz Tołwiński took over after his death at the hands of the German invaders in 1943. The Department of Polish Architecture, headed in conspiracy by associate Professor Jan Zachwatowicz, retained its premises and collections and was the centre of the underground activity.⁴⁹

Professor Marian Lalewicz continued teaching History of Ancient Architecture. Lectures on medieval architecture were given by Antoni Karczewski.⁵⁰ They were held in various locations, including Jagodziński's school, the Faculty and private flats. The lack of access to books and slides was a problem. On the basis of Marian Lalewicz's lectures, a script in duplicate form was prepared in 1943 for the history of ancient architecture and art. A copy of the script is preserved in the Library of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology.⁵¹ A manuscript of Marian Lalewicz's life's work on the art and architecture of Ancient Greece, entitled *Hellada*, with which the professor evicted from his own home in the colony at Myśliwiecka Street did not part during his wartime wanderings, was lost when the author lost his life in a mass execution in Warsaw's Muranów district.⁵²

Lectures on the History of Modern Art and Architecture were given by Lech Niemojewski and, after he withdrew in 1942 due to ill health,

by Piotr Biegański. Scripts were also developed to teach this subject.⁵³

Despite extremely adverse circumstances, eight habilitation and nine doctoral dissertations were prepared at the Faculty of Architecture during the occupation.⁵⁴ Among the lecturers in the history of general architecture, Piotr Biegański received his doctorate in 1943 on the basis of a dissertation he had begun before the war: *Antoni Corazzi against the background of the period*. The procedure of the dissertation defence, although non-public and conspiratorial, did not deviate from pre-war standards. The reviewers were Professors: Tadeusz Tołwiński and Marian Lalewicz, Dean Stefan Bryła was the chairman, and supervisor Lech Niemojewski was present. The dissertation became the basis for Piotr Biegański's inclusion in studies and projects for the reconstruction of the Grand Theatre and other Warsaw venues as part of his work for the Municipal Board.⁵⁵

The staff and students of the Faculty, including those associated with the history of general architecture, passed a heroic test during the terror of war in preparing cadres for the reconstruction of the country.

1945–1970. Chair of History of Architecture and Art

After the wartime hiatus, the Warsaw University of Technology was officially opened on 22 January 1945 with a temporary seat in Lublin. Lech Niemojewski undertook to provide lectures on the history of architecture there. On 3 May 1945, the first meeting of the Council of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology was held in Professor Tadeusz

⁴⁹ P. Biegański, op. cit., p. 39–42; *Politechnika Warszawska 1939–1945. Wspomnienia pracowników i studentów*, volume 1, Warszawa 1990, pp. 29, 39, 43, 61, 78, 82; J. Zachwatowicz, op. cit. pp. 39–42.

⁵⁰ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 40; *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., p. 29, 47, 51.

⁵¹ M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit., pp. 326–328.

⁵² The dramatic circumstances of Marian Lalewicz's death on 21 August 1944 in the courtyard of a tenement house at 17, Dzika Street was most comprehensively explored by M. Omilanowska-Kiliańczyk, op. cit. pp. 342–343. The author relied on many indirect accounts and documents found at the site of the exhumation of the remains of the 1945 execution's victims. Other details are contained in a memoir article written by the professor's colleague: E. Usakiewicz, op. cit., p. 204.

⁵³ *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., pp. 14–19, 22, 59; A few lectures on modern architecture, prepared during the occupation, were published in 1962 *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski...*, op. cit., pp. 11–92.

⁵⁴ *Politechnika Warszawska 1939–1945...*, op. cit., p. 82.

⁵⁵ Op. cit., p. 14–15.

Tołwiński's manor house in Many near Warsaw, and the staffing of the chairs was considered there. Professor Lech Niemojewski was offered **the Chair of Medieval Architecture and Art**, architect Jerzy Hryniewiecki (Fig. 19) was to head **the Chair of Ancient Architecture** and was offered the position of deputy professor, while Piotr Biegański, PhD (Fig. 20) was to manage the **Chair of Modern History of Architecture and Art** as deputy professor.⁵⁶

The new curriculum adopted in 1945 included a reduction in the number of hours in architectural history in relation to the pre-war curriculum, due to the need to increase the number of hours allocated to the study of design.⁵⁷

In the first post-war years, Lech Niemojewski, who distinguished himself with his activity and achievements, came to the forefront of the chairs of general architectural history. In the academic year 1945/1946, he became pro-rector of the Warsaw University of Technology. In 1947, he was elected Dean of the Faculty of Architecture. He was appointed full professor on 25 March 1948.⁵⁸ Having taken over the Chair of Medieval Architecture and Art, he prepared the lectures and the script for this subject, published in 1947 in duplicate form.⁵⁹ Lech Niemojewski gave direction to students' course work in the first post-war years, including in modern architecture. Student papers from the academic year 1946/47, in which studies of proportions were continued, feature Lech Niemojewski's initials on the chair's stamps,

presumably as the person approving the subjects of the papers, alongside the graphic marks of the chair's head, Piotr Biegański, who was grading the papers (Fig. 21). This custom ceased in the following years (Fig. 22) due to the deterioration of Lech Niemojewski's health, limiting his teaching time. As of 1947, assistant professor, architect Marek Leykam started to replace the ailing professor in his lectures on medieval architecture. Professor Lech Niemojewski focused on academic and research work, continuing his studies and publications on theory and ancient (research on Vitruvius), medieval and, above all, modern, renaissance architecture.⁶⁰ In 1948, he published the treatise entitled *Uczniowie Cieśli. Rozważania nad zawodem architekta*, (Carpenters' Disciples. Reflections on the Architectural Profession), in which he linked the practice of the architectural profession to Christian ethics.⁶¹ The university authorities did not receive the ideological content of the publication well.⁶² The faculty activists of the Polish United Workers' Party fuelled unfriendly student sentiments towards the professor, who, due to his health and the atmosphere in the faculty, gave up teaching and organisational work in 1949. Marek Leykam gave lectures on medieval architecture between 1950 and 1952. Lech Niemojewski retired on 3 April 1952.⁶³ He died on 11 October 1952.

Significant changes in the structure of the chairs of the history of world architecture and partial changes in teaching staff were made in 1951. Three chairs of world architecture: ancient, medieval and modern, were merged to form a single **Chair of History of Architecture**

⁵⁶ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 165.

⁵⁷ Op. cit., p. 164.

⁵⁸ A. Tylińska, *Lech Niemojewski (1894–1952)*, in: *Sylwetki profesorów Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1992; K. Dankiewicz, *Lech Niemojewski*, in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., pp. 365–367.

⁵⁹ L. Niemojewski, *History of architecture and medieval art*, book I, p. 69, typescript duplicated, was in the no longer existing library of the Department of Architecture and Art History, Warsaw University of Technology, incorporated into the collection of the Department of Polish Architecture. It referred to early Christian and Byzantine architecture and art. Text without illustrations.

⁶⁰ Cf. *Politechnika Warszawska Wydział Architektury. Lech Niemojewski...*, op. cit., p. 10 and ibid. Z. Bieniecki, *Bibliografia prac publikowanych przez prof. dr. L. Niemojewskiego*, pp. 111–113.

⁶¹ L. Niemojewski, *Uczniowie cieśli. Rozważania nad zawodem architekta*, Warszawa 1948.

⁶² A. Tylińska, op. cit.

⁶³ Ibid; J. Zachwatowicz, op. cit., p. 166.

and Art, comprising two departments: **the Department of History of Architecture** and **the Department of Architectural Forms**, headed by architect Jerzy Hryniewiecki between 1951 and 1952, and later by associate professor Marian Sulikowski. Following the retirement of Lech Niemojewski in 1952, the management of the department was entrusted to Piotr Biegański, who, after becoming an associate professor in 1954, was appointed head of the chair in 1955. He continued to give lectures on the history of modern architecture there. Jerzy Hryniewiecki continued to lecture on the history of ancient architecture, although he became involved in design classes at the same time in the 1950s. Lectures on the history of medieval architecture in 1959 were entrusted to Tadeusz Zagrodzki, PhD.⁶⁴

Didactic methods and its scope were modified in the merged chair. "A new subject was introduced in 1952: the history of architecture of recent [modern] times. Docent Edmund Goldzamt taught it between 1953 and 1956, and was later replaced by Professors Piotr Biegański and Jerzy Hryniewiecki."⁶⁵ The history of architecture and the history of art were disconnected, with the history of art included in the History of Culture lectures, which were first given by external specialists: Stanisław Herbst and Jan Białostocki, and then, as part of the History of Culture and Civilisation course, by the art historian employed at the department from 1954 – PhD, and from 1959 – docent Stanisław Wiliński (Fig. 23).⁶⁶

The Architectural Forms subject was reorganised in 1953. In addition to traditional studies of forms, in which topics of proportions were intensified in the 1940s and more references to Polish architecture and urban planning aspects were included in the 1950s (Fig. 24), as well as Preliminary Design was introduced. In the era of

socialist realism, it consisted of adapting modernised classics in the national spirit to contemporary design tasks (Fig. 25, 26). In 1956, docent Marian Sulikowski switched Preliminary Design to a modern track by introducing artistic compositions and the design of housing interiors into the course work (Fig. 27). The subject was split in 1963 and the design part was transferred to the Chair of General Design and Landscape Architecture.⁶⁷ Architectural forms in their traditional form remained in the Chair of the History of Architecture and Art until the late 1960s (Fig. 28). The introduction of a seminar mode in classes on the history of modern and contemporary architecture was an innovation in teaching.

Personnel, structural, methodological and thematic changes provided the impetus for the development of the Chair. This was to a large extent thanks to Professor Piotr Biegański who, in addition to his managerial skills, had a vision of the Chair, its tasks and goals, was open to new solutions and committed himself in many ways. He co-organised the reconstruction of Warsaw and was Warsaw's conservationist. He served on the faculty as dean from 1960 to 1964 and became a full professor in 1965.⁶⁸

Professor Piotr Biegański applied a flexible personnel policy. He did not shy away from changes, rotations, and short-term hires that allowed for the replacement and the exclusion of some staff members from teaching in order to intensify research work, project work or trips to internships abroad and field research. Nearly forty people, some of whom are listed above, taught the history of world architecture, contemporary architecture and architectural forms at various times between 1945 and 1970. Among the first assistants of

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem; B. Lachert, *Katedry projektowania architektonicznego*, in: *Warszawska Szkoła Architektury...*, op. cit., p. 99.

⁶⁸ K. Dankiewicz, *Piotr Biegański*, in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., p. 125–128.

the post-war years in 1967, Jan Zachwatowicz singled out: Marian Sulikowski, Zdzisław Bieniecki, Jan Maas, Maria Referowska, Adolf Ciborowski, Hanna Szweminowa, among assistant professors: Stanisław Wiliński, Leszek Dąbrowski, Anna Czapska, Władysław Rzechowski, Mikołaj Kokozow, Izabella Wisłocka, Tadeusz Zagrodzki, and senior assistants Andrzej Tomaszewski, Jarosław Widawski, Lech Kłosiewicz, Przemysław Gartkiewicz, Anna Janowska [Szulc], Andrzej Barkas, Hubert Dębicki.⁶⁹ Based on the staff composition of the Warsaw University of Technology, several names can be added to this list: Janusz Warunkiewicz (1947–1949), Tadeusz Lubański (1950–1960), Jan Lenard (1951–1960), Antoni Ostrasz (1956–1960), Tomasz Mrówka (1960–1962), Anna Banaszewska (1956–1960), Alina Supińska (1958–1960), Grzegorz Chruścielewski (1959–1961), Adam Siemaszko (1961–1963), and Bronisław Eibel (1958–1961).⁷⁰ Significant staff changes occurred around 1960 as a result of the opening up of new opportunities after the political thawing of 1956, with opportunities for trips abroad and the revival of design, towards which some of the teachers of history of architecture turned.

In addition to thematically varied teaching, there was a multifaceted research activity, which resulted in doctoral theses, conference papers and publications. Field research was undertaken in collaboration with archaeologists. Specialist conservation design activity, supported by research, was developed in the Chair. Those associated with the Chair defended doctoral dissertations: Przemysław Szafer (1957), Tadeusz Zagrodzki (1959), Leszek Dąbrowski (1961), Anna Czapska (1963), Mikołaj Kokozow (1964), Izabella Wisłocka (1964), Andrzej Tomaszewski

(1967), Jarosław Widawski (1968), and Zdzisław Bieniecki (1969).⁷¹

When it comes to the publications by the chairs's staff, books authored by Piotr Biegański come to the fore, as do his other publications resulting from research work within the chair, although written and published after the chair was absorbed by the Institute of Fundamentals of Architectural Development in 1970. The most important books by the professor: *U źródeł architektury współczesnej* (1972) and *Architektura – sztuka kształtowania przestrzeni* (1974) were not limited to the history of architecture and addressed theoretical issues of world architecture. In turn, the book entitled *Teatr Wielki w Warszawie* (1974) was Piotr Biegański's return to the subject of Antoni Corrazi's work, long present in the circle of the author's research interests. Izabella Wisłocka's book *Awangardowa architektura polska 1918–1939* (1968) was a pioneering achievement in Polish academic literature. The above books, except for the one on the architecture of the Teatr Wielki, resulted from the fact that the Chair's staff had joined the then very forward-looking current of the scientific treatment of 20th-century architecture in terms of the methodology of history. Zdzisław Bieniecki's 1969 article *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, based on the author's doctoral dissertation, was a precursor to the heritage protection of 20th-century Polish architecture.⁷² Izabella Wisłocka's book and other highly regarded publications by Tadeusz Zagrodzki and Anna Czapska were also based on the results of doctoral theses, attesting to the importance attached in the department to the research and publication activities of its staff.

As part of the cooperation with the Polish Academy of Sciences, the chairs's team joined in the monumental undertaking of preparing

⁶⁹ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 166–167.

⁷⁰ P. Wąsowski, *Wykaz nauczycieli, wykładowców, adiunktów i asystentów zatrudnionych na Wydziale w latach 1915–2015*, in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit., p. 609–637.

⁷¹ A. Czapska, *Moje wspomnienie o profesorze Piotrze Biegańskim*, „Ochrona Zabytków”, 1988, no. 1, p. 62–65.

⁷² Z. Bieniecki, *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, 1969, no. 2, p. 83–116.

a Polish edition of the works of Vitruvius, a theoretician of architecture from ancient times (1954) and Alberti – in the modern times (1958).

It should be noted that the scholarly in-house research of the staff of the Chair of the [world] History of Architecture and Art was more often concerned with Polish architecture in the global context than with world architecture. This was a necessary and rational choice given that creative scientific results are achieved in permanent contact not only intellectually but also physically with matter and sources.

Of the field research undertaken by the Chair's staff, one should note the research carried out jointly with the University of Warsaw between 1958 and 1963 as part of the Research Team on the Polish Middle Ages, culminating in the discovery of a Romanesque crypt with a 12th-century figural floor in the Gothic collegiate church in Wiślica. "In the research team on behalf of the Chair, assistant Andrzej Tomaszewski, PhD, stood out for his special achievements."⁷³ The Chair's staff were involved in the study of ancient and early Christian architecture conducted by the University of Warsaw's Mediterranean Archaeology Station, launched in 1957 by Professor Kazimierz Michałowski in Cairo. Faculty members (until 1960): Leszek Dąbrowski, PhD, and architect Antoni Ostrasz were involved in the research in Egypt, Syria, Cyprus, Jordan and Sudan. Przemysław Gartkiewicz was taking part in research campaigns in ancient Nubia (Sudan) on several occasions as of 1965.

Design and conservation work remained closely linked to the scientific and research work in the Chair. Of particular importance was the participation of the Chair's staff in the preparation of the reconstruction of Warsaw's monuments in the Office for the Reconstruction of the Capital (1945–1951), where Piotr Biegański was head of the Architecture and Monuments Department, and in the Office for the Preservation of the City

of Warsaw, directed by the professor between 1947 and 1954. Of the numerous Warsaw projects created under the direction of Piotr Biegański, the designs for the reconstruction of the complex of buildings at Bankowy Square (1948–1950) and Staszic Palace (1948–1949) deserve special mention. The concepts for these reconstructions were heavily influenced by Piotr Biegański's studies of Corazzi. In later years (1958–1963), Tadeusz Zagrodzki conducted research in the Chair, and designs were drawn up for the restoration, reconstruction and adaptation of the buildings of the historic complex on Copernicus Hill in Frombork (including the bishop's palace), which were executed between 1965 and 1972. In accordance with the conservation doctrine of the time, a team under the direction of Piotr Biegański, i.e. Andrzej Barkas, Henryk Dąbrowski, and Andrzej Tomaszewski, designed, in modern architectural forms, a pavilion covering the Romanesque relics discovered in Wiślica.⁷⁴

Summing up this stage of the History of World Architecture subject in the history of the Faculty of Architecture, Jan Zachwatowicz assessed that "as a result of combining scientific and research work with design work in the Chair of the History of Architecture, the subject acquired a lively, up-to-date content."⁷⁵ It is worth emphasising Piotr Biegański's care for the development of the teaching staff and academic promotion of the Chair's employees, as well as his attention to the formation of the right attitudes and ethos of an academic employee. When outlining the profile of Piotr Biegański, Anna Czapska recalls that "In his daily practice, Professor Biegański was demanding, he did not accept untidiness or lack of punctuality. On the other hand, he was an engaging and interesting companion at social gatherings and on outings."⁷⁶

⁷⁴ A. Tomaszewski, *Z problematyki prac w kolegiacie wiślickiej*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 1963, no. 1, pp. 181–188.

⁷⁵ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 169.

⁷⁶ A. Czapska, *Moje wspomnienie...*, op. cit., p. 63.

⁷³ J. Zachwatowicz, op. cit., p. 168–169.

1970–1991. The Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology; after the name change in the academic year 1983/1984: the Institute of History of Architecture and Art at the Warsaw University of Technology

Organisational structure. Staff

The structure of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology changed in 1970 as a consequence of wider changes on the university scale and the socio-political events of 1968. Four large institutes were established at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology in place of the existing chairs and departments. The reasons for these organisational changes at the Faculty of Architecture and their consequences were interestingly interpreted by Professor Lech Kłosiewicz in 1985 and are worth quoting.⁷⁷ He recalled the worldwide student protest movements of the late 1960s and the changes expected at universities. With regard to the Warsaw faculty (not all faculties of architecture in Poland have adopted the institute structure system), he pointed out the staff crisis, with the withdrawal of professors who had rebuilt the faculty after 1945, deaths, and retirements in the years of the 20th century outlined here. In turn, the consolidated statutory requirements “to hold doctoral degrees for promotion to assistant professor, habilitation – for the position of associate professor and for the title of professor”⁷⁸ contributed to the presence of vacancies in individual units, caused (in addition to political reasons) the phenomenon of the so-called ‘March docents’, triggering the need for reforms in the university structure.

The new organisational concept of research and teaching establishments aimed to base them on a specific scientific discipline, unlike in

the case of chairs associated with “specialisation and the scientific personality usually represented by the professor heading the chair”. It also provided for the rotation of institute directors in three-year terms⁷⁹.

For the first time in the history of the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology (WUT), all the historical and artistic subjects were combined into a single **Institute of Fundamentals of Architectural Development at the WUT** in 1970. It comprised: The Chair of History of Architecture and Art, the Chair of Polish Architecture, the Chair of Drawing and Sculpture and, with some delay in 1974, the subject called History of the Town Planning, previously located in the Chair of Fundamentals of Town Planning, taught by Teresa Zarębska, PhD.

Professor Piotr Biegański was the director of the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology between 1970 and 1973 (Fig. 29), to be replaced by docent Andrzej Tomaszewski in 1973 – Fig. 30 (from 1976 – associate professor), who served as director until 1981 and again briefly between 1987 and 1988. Between 1981 and 1987, Associate Professor Anna Czapska – Fig. 31 (from 1983 – associate professor, in 1987 – full professor) was the director, replaced in the last years of the Institute, i.e. 1988–1991, by docent Jolanta Putkowska – Fig. 32.⁸⁰

Two departments were set up at **the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the WUT: The Department of History of Architecture and Town Planning**, with Professor Piotr Biegański as its head, afterwards replaced by Associate Professor Andrzej Tomaszewski, Associate Professor Teresa Zarębska, Associate Professor Anna Czapska and Associate Professor Przemysław Gartkiewicz, and the **Department of Drawing and Architectural Forms**, then **Department of Drawing, Painting and Sculpture**

⁷⁷ L. Kłosiewicz, *Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej 1915–1985, Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1986, duplicated manuscript, copy in the author’s collection, p. 33.

⁷⁸ Op. cit., p. 30.

⁷⁹ Op. cit., p. 38.

⁸⁰ Cf. biographies in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit.

headed by docent Juliusz Jaśkiewicz, docent Eugeniusz Szparkowski and, for the longest period, by docent Henryk Dąbrowski. Teaching at the Institute of Fundamentals of Architectural Development was also carried out in the form of two postgraduate programmes. Established on the initiative of Professor Jan Zachwatowicz, **the Postgraduate Studies in Heritage Conservation of the WUT** operated between 1970 and 1991, first as a two-year course, then as a one-year course from 1975. The director of the School was docent Andrzej Gruszecki until 1976, succeeded by Professor Andrzej Tomaszewski (1976–1981), docent Przemysław Gartkiewicz (1981–1983) and, between 1983 and 1991, Jadwiga Roguska, PhD, who was the School's deputy director since 1975. It educated over two hundred graduates.⁸¹ The second one was the one-year **Postgraduate School in Architectural Heritage Research** founded by docent Maria Brykowska in 1978 and directed by her in collaboration with Andrzej Grzybowski, PhD, and Danuta Kłosek-Kozłowska, PhD, until 1998. It educated about one hundred graduates.⁸² The former 'auxiliary holding' became the Institute's **Design and Research Studio** headed by architect Jan Bratysław Wolczyński.

The establishment of the Institute entailed significant staff changes. The head of the Chair of Polish Architecture, Professor Jan Zachwatowicz who retired in 1970 was not included. Docent Adam Miłobędzki, who had previously worked at the Chair of Polish Architecture, moved to the University of Warsaw (History of Art) in 1970. Docent Witold Krassowski from the Chair of Polish Architecture remained at the Institute of Fundamentals of Architectural Development

until 1974, then, after receiving the title of professor, he moved to the Institute of Architecture and Rural Planning, retaining the lectures on Polish architecture and directing teaching in this subject at the Institute of Fundamentals of Architectural Development until his death in 1985.

Organisational changes, tenure in management positions, the requirement to obtain a doctorate within eight years of employment, a large teaching team allowing for academic holidays and internships, two-person staffing for exercises and seminars, and leaving employees free to choose the topics of their research papers had a mobilising effect and proved beneficial to the intensification of scientific work and academic advancement. The Institute's financial and administrative independence was a positive factor.

Doctoral degrees at the Institute were awarded to: Henryk Dąbrowski from the former Chair of Drawing, Painting and Sculpture (1972), Jolanta Putkowska (1971) and Jadwiga Roguska (1974) – both of them from the former Chair of Polish Architecture, and, from the former Chair of History of Architecture and Art, Lech Kłosiewicz (1972), Przemysław Gartkiewicz (1976), and Stefan Westrych (1979), as well as 'acquisitions' of the Institute: Waldemar Łysiak (1977), Danuta Kłosek-Kozłowska (1983), and Robert Kunkel (1986).

Those habilitated at the Institute: Anna Czapska (1971), Andrzej Tomaszewski (1971), Tadeusz Zagrodzki (1971), Izabella Wisłocka (1973), Przemysław Gartkiewicz (1981), Lech Kłosiewicz (1982), Maria Brykowska (1984), Jolanta Putkowska (1984), Andrzej Gruszecki (1986), Jadwiga Roguska (1987).⁸³

A large part of the teaching staff at the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the WUT had their origins in the former chairs, but new assistants were also admitted in the 1970s and 1980s. In addition to those mentioned

⁸¹ J. Roguska, *O organizacji i programie kształcenia na Podyplomowym Studium Konserwacji Zabytków Politechniki Warszawskiej*, „Ochrona Zabytków”, 1995, no. 4, p. 254–259.

⁸² M. Brykowska, „Architektura Polska” w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury/Instytucie Historii Architektury i Sztuki, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, vol. 3, 2020 – Supplement. *Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)*, p. 17.

⁸³ Cf. biographies in: *100 lat Wydziału Architektury...*, op. cit.

above who obtained their doctorates at the Institute, there were also: Baltazar Brukowski (1971), Elżbieta Sitkowska (Attun) (1972), Michał Smoktunowicz (1974), Ewa Karwacka (Codini) – since 1975, Renata Gutowska (1985), Kazimierz Nowak (1985), Wojciech Olkowski (1985), Krzysztof Strebeyko, among others. In the late 1980s and in 1990, the group of assistants included: Anna Naruszewicz, Małgorzata Rozbicka (1990), Marek Waclawek (1990), Agata Gruchalska (Wagner) – 1990. Under the direction of Andrzej Tomaszewski, the following art historians were employed at the Institute: Andrzej Baranowski, PhD, and Andrzej Grzybowski, PhD (1971).⁸⁴ I do not provide data for the Department of Drawing, Painting and Sculpture here; its history represents a different line of tradition.

The Institute was a fairly large organisational unit employing 43 people in 1972, 42 people in the academic year 1974/75 and, in 1985, the Institute had 28 research and teaching staff members (including 7 professors and docents), 7 engineering and 5 administrative posts. In 1985, the staff of the administrative division consisted of the deputy director Elżbieta Jankiewicz, the accountant Hanna Książek, M.Sc., and the secretaries: Magdalena Rozdeiczer, Joanna Suchecka, and Janina Spiechowicz.⁸⁵ Those who worked in the Institute's secretarial office in the 1970s: Krystyna Bułatowa (died in 1982) and Zofia Syndoman (died in 1986). Noteworthy is the decreasing number of employees, and a considerable mobility in the assistant group.

Didactics

Subjects related to the history of architecture were taught at the Institute in chronological

order as part of lectures and exercises, i.e. ancient, medieval, modern, and Polish architecture. In the higher semesters, contemporary architecture and historic preservation were taught in lectures and seminars, as well as – in the form of lectures only – there was a subject called History of Culture and Civilisation.

Initially, lectures, exercises and seminars were given by staff between 1970 and 1974 within the boundaries of their previous specialisations brought from their Chairs.

In the academic year 1974–1975, the Department of History of Architecture and Town Planning integrated some of its subjects, bringing together the history of world architecture (ancient, medieval, and modern), the history of town planning and Polish architecture into a single subject for semesters 1–4 called The Development of Architectural and Urban Planning Thought, taught both chronologically and in thematic blocks. This is illustrated by the programme of lectures and seminars for semester 2 (summer) of the academic year 1975/76, devoted to the Middle Ages (Fig. 33, 33a). The block of early Christian and Byzantine architecture was followed by Early Romanesque and Romanesque architecture – integrated world and Polish. The lecture on the origins of Gothic and Classical Gothic was followed by a series of lectures on the history of the planning of medieval cities, both European and Polish ones. Gothic architecture in Europe and Poland was presented afterwards. The lectures were enhanced by films on Romanesque and Gothic art. There was a similar integration in the programme of seminars, where selected examples of architecture and historical cities were analysed with the extraction of problems interlocked according to the criteria of topography, spatial arrangements, function of buildings, construction, and detail. The time dimension comprised 2 hours of lectures, 2 hours of seminars per week in a semester.

The subjects taught in the higher semesters remained separate: Contemporary Archi-

⁸⁴ P. Wąsowski, op. cit., p. 609–637.

⁸⁵ *Politechnika Warszawska Informator zdecentralizowany – analityczny, część B*. Warszawa October 1972; *Politechnika Warszawska Skład osobowy jednostek organizacyjnych w roku akademickim 1974/75*; L. Kłosiewicz, op. cit. – annex.

tecture (semesters 6–7), History of Culture and Civilisation (semester 7), Historic Preservation (semester 8).

Staff integration accompanied the curriculum integration. Those who previously taught Polish Architecture and Historic Preservation (who came from the Chair of Polish Architecture) took part in two-person taught classes in History of World Architecture, History of Town Planning and Contemporary Architecture, while former employees of the Chair of History of Architecture and Art joined classes in Historic Preservation previously taught in the Chair of Polish Architecture. The idea was to achieve greater staff versatility and flexibility.

The Institute's management attached great importance to the integration of staff at the organisational and personnel levels. Piotr Biegański and the directors who succeeded him (although with less regularity) allocated Monday evenings to meetings of The Department of History of Architecture devoted to scientific or organisational issues. The tradition of meetings of the whole Institute 'around the Christmas tree' (Christmas parties) and social gatherings to celebrate scientific promotions (doctorates, habilitation) has become established. The Institute's library room became the permanent venue for meetings and gatherings (Fig. 34), also acting as a venue for postgraduate courses. The tightening of interpersonal ties at the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology was successful and was appreciated in view of the weakening cohesion of the Faculty of Architecture at the University of Technology divided into four strong units – highly independent and distinct institutes.

The subject integration system, on the other hand, did not work. It was difficult to manage and not conducive to clarity of message. The departure from it began in the 1980s, and was also expressed in other changes. In the academic year 1983/84 (on the initiative of the then deputy director of the Institute, Przemysław Gartkiewicz),

the name of the institution was changed to the **the Institute of History of Architecture and Art at the Warsaw University of Technology**.

The return to a subject-based system was facilitated by keeping teaching aids (slides, apparatus) separate, teachers' rooms assigned to individual subjects and lecturers acting as subject managers. Over the two decades, there was a great deal of variability in lecture staffing, caused by academic promotions, trips abroad and fortuitous events. Lecturers in individual subjects: History of Ancient Architecture – professor Jerzy Hryniewicz, docent Jarosław Widawski, docent Przemysław Gartkiewicz, docent Jadwiga Roguska; History of Medieval Architecture – docent Tadeusz Zagrodzki, professor Andrzej Tomaszewski, docent Przemysław Gartkiewicz, docent Robert Kunkel, History of Modern Architecture – professor Anna Czapska, docent Jolanta Putkowska, History of Town Planning – docent, and since 1986, professor Teresa Zarębska, Polish Architecture – professor Witold Krassowski, docent Maria Brykowska, Contemporary Architecture – docent Izabella Wisłocka, docent Lech Kłosiewicz, History of Culture and Civilisation – docent Stanisław Wiliński and later professor Andrzej Tomaszewski, doctor Waldemar Łysiak, Historic Preservation – docent Andrzej Gruszecki.

After a move away from integrating historical subjects, their clear distribution by semester and coherent author's curricula was reinstated. Teaching teams of individual lecturers were identified, and lecturers gained some freedom in the selection of colleagues to work with. This was partly related to the requirement for candidates for professorships to promote their PhDs.

Practical Survey Training

One more type of teaching at the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology/Institute of History of Architecture and Art of the Warsaw University of Technology continued the involvement of the Chair of History of Art and Architecture

and the Chair of Polish Architecture, and within it the Department of Polish Architecture. The summer internships stipulated in the curriculum after the second or third year took the form of survey of examples of historical architecture at the Institute. The purpose of the two-week field placement was to teach students the methods and practical skills to make high-quality measurements. Drawings of plans, cross-sections and elevations of buildings made under the guidance of teachers could be used in scientific and research work and in repair and conservation work.

Anna Czapska continued the measurements of historic gravestones in Warsaw cemeteries initiated in the 1950s at the Chair of History of Architecture and Art (Fig. 35), used in carrying out repair and conservation work by the Committee for the Protection of the Old Powązki Cemetery, established in 1974.

Advanced methods of measuring large-scale objects were developed in the Department of Polish Architecture, and the selection of objects was often related to the subject of the scientific research work of the Institute's staff. For example, the measurements of the Mogilno Collegiate Church (1974) were necessary for Andrzej Tomaszewski's research into Romanesque architecture, while the measurements of the Płock Cathedral (1980) were taken by Robert Kunkel for his PhD thesis, which was defended in 1986. Among other things, Maria Brykowska directed the measurements of the parish church in Szydłowiec (1991), extending her research on late Gothic vaults, and supervised a long-term programme of measurements and architectural and archaeological studies of the complex of buildings of the Cistercian abbey in Wąchock (1976–1978) – Fig. 35a, related to conservation work. Jadwiga Roguska carried out the measurements of the colony of workers' houses named after Hipolit Wawelberg in Warsaw (1984) in connection with a study of the residential architecture of industrial districts.

Many measurements were made at the Institute for conservation offices and other local

institutions, which in return helped to organise student placements.⁸⁶

Research work and publications

The topics of scientific research work carried out at the Institute were shaped from the bottom up as a result of submissions of long-term work topics, which were mainly census-related. Individually conducted research, culminating in doctorates and post-doctorates, contributed to the development of several specialisations and the attainment of expert positions by many employees. To a large extent, the research in architectural history carried out at the Institute found its application in heritage conservation. Professor Andrzej Tomaszewski achieved a high status in medieval studies. After resigning as director of the Institute in 1981, he worked abroad for international conservation organisations. Between 1988 and 1992, he was Director General of the International Centre for the Study of the Preservation

⁸⁶ Cf. R. Kunkel, A. Czapska, *Sprawozdanie z terenowych prac badawczych i pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1981, vol. XXVI, no. 3–4, pp. 293–307; R.M. Kunkel, *Sprawozdanie z prac pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, vol. XXVII, no. 1–2, p. 129–131; A. Czapska, *Sprawozdanie z wykonanych przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1961–1984 pomiarów inwentaryzacyjnych starych nagrobków na cmentarzu powązkowskim w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1985, vol. XXX, no. 3, pp. 337–379; J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i początku XX wieku. Residential development of industrial districts and peripheries. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, vol. XXXI, no. 2, pp. 173, 174; A. Czapska, *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1986, vol. XXX, no. 4, pp. 347–374; M. Rozbicka, M. Smoktunowicz, R. Kunkel, M. Brykowska, *Sprawozdanie z pomiarów Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akademickim 1989/1990 i 1990/1991*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1991, vol. XXXVI, no. 2, p. 177–183; R. Kunkel, M. Brykowska, *Sprawozdanie z praktyk inwentaryzacyjnych Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w 1991 r.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1992, vol. XXXVII, no. 3, pp. 297–308.

and Restoration of Cultural Property in Rome. Przemysław Gartkiewicz specialised in research on the early Christian architecture of Nubia, while Maria Brykowska conducted research on the architecture of Camaldolese and Discalced Carmelite monasteries in Poland and abroad. Teresa Zarębska was a respected expert on the history of urban complexes and cities. The Institute's strong specialisation included research into the architecture of Warsaw: medieval (Jarosław Widawski), baroque (Jolanta Putkowska), and 19th and 20th century (Jadwiga Roguska).

The staff at the Institute of the Fundamentals of Architectural Development/Institute of History of Architecture and Art systematically presented the results of their research at the Institute's scientific meetings, and on a wider scale in papers at scientific conferences organised, e.g. by the Association of Polish Architects (e.g. Nowy Sącz 1976, Włocławek 1976, Tuczno 1980), the Association of Art Historians (e.g. Niedzica 1989, Warsaw 1990), the Association of Monument Conservators (e.g. Radziejowice 1989), and the Committee on Architecture and Urban Planning of the Polish Academy of Sciences (e.g. Radziejowice 1987).

Throughout the period of the Institute's operation, the scientists employed by the Institute published a number of substantively valuable books. They are at the forefront of the Institute's achievements, although some of those resulted from an accumulation of then innovative research on contemporary architecture, which began in the Chair of History of Architecture and Art and were mentioned in this article as its achievements, as were the previously mentioned books by Piotr Biegański and Izabella Wisłocka. Izabella Wisłocka added another book, i.e. *Dom i miasto jutra* to the 1968 book mentioned above in 1971. The books published between 1970 and 1991 were mostly based on census work carried out extensively in the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology/Institute of History of

Architecture and Art at the Warsaw University of Technology. The following books were published in 1974: Andrzej Tomaszewski's *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarach Polski, Czech i Węgier*, and Stanisław Wiliński's *Trójdzielne portale i okna w architekturze Andrea Palladio. Studia nad morfologią pallaדיאנסקא*. Teresa Zarębska's book entitled *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego* was published in 1975. Anna Czapska authored a series of four books on modern architecture: *Architekci wczesnego renesansu włoskiego*, 1977, *Wybitni architekci włoscy pełnego renesansu*, 1986, *Architekci włoscy okresu neoklasycyzmu*, 1986 and *Nowożytna architektura francuska 1500–1715*, 1992 published shortly after the liquidation of Instytut Książki. Jadwiga Roguska's book *Karol Jankowski architekt warszawski początku XX wieku*, based on her doctoral thesis, was published in 1978, followed in 1986 by *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Architektura willowa*, which was the basis for her habilitation. Jarosław Widawski published his habilitation book *Warszawski dom mieszkalny w średniowieczu* in 1985. Maria Brykowska was the author of three books: *Kościół kamedułów na Bielanach* written in 1982, followed by *Studia nad architekturą baroku, układy przestrzenne kościołów karmelitów bosych*, published in 1984 and constituting the basis for her habilitation, as well as, in continuation of this subject, *Architektura karmelitów bosych w XVII–XVIII wieku*, 1991. Przemysław Gartkiewicz's book *Nubia I Dongola 2* was published in 1990, and Jolanta Putkowska's book *Architektura Warszawy XVII wieku* was published in 1991. Jadwiga Roguska for her 1978 book and Jolanta Putkowska for her 1991 book received the award of the Department IV of Technical Sciences of the Polish Academy of Sciences. A special place in the range of books associated with the Institute belongs to a volume of articles dedicated to Piotr Biegański, entitled *Architektura dawna a współczesność*, published in 1982, to the

creation of which the Institute's staff contributed significantly.⁸⁷ Numerous articles by members of the staff of the Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology/Institute of History of Architecture and Art at the Warsaw University of Technology were published mostly in "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", a journal of the Polish Academy of Sciences.

Field architectural survey

Throughout the existence of the Institute, the following academics conducted field research of historical architecture in collaboration with archaeologists: Maria Brykowska – the palace in Kurozwęki, the fortalice in Sobków, the castle in Janowiec and the granaries in Kazimierz Dolny (with Henryk Dąbrowski and Adam Suflński), Andrzej Gruszecki – also the castle in Janowiec, Robert Kunkel – the cathedral in Płock.⁸⁸ Przemysław Gartkiewicz was involved in several campaigns of architectural and archaeological research on the Dongola Cathedral in Sudan.

The *Study for the Regeneration of the Southern Wall of the Centre of Warsaw*, carried out at the Institute between 1978 and 1980 under the direction of Andrzej Gruszecki, with the participation of Jadwiga Roguska and Danuta Kłosek-Kozłowska from the Institute, was a major research and design project of a collaborative and methodologically innovative approach to the problem of research and regeneration of the architecture of turn-of-the-century tenement houses.

The method of establishing basic coordinates, such as the date of construction, authorship of designs, and the investor for the previously largely anonymous buildings of Warsaw tene-

ments from the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, developed by Jadwiga Roguska in that study, made it possible to break the research deadlock and open up a wide front for the recording and study of such architecture, undertaken, e.g. by the Warcent design office in the 1980s and later by Jarosław Zieliński in his fundamental work entitled *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*. By breaking down the previous barrier to dating Warsaw townhouses from the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, research into the architectural detail of this architecture was initiated.⁸⁹ The authors of the Study received an award from the Minister of Science, Higher Education and Technology in 1981.

Design activities

At the Institute of Fundamentals of Architectural Development /History of Architecture and Art, the Design and Research Studio carried out design work and supervised its implementation. In the early 1970s, work was continued on the reconstruction, restoration and conservation of architectural structures on Cathedral (Copernican) Hill in Frombork. Following their completion, the author team consisting of Piotr Biegański, Tadeusz Zagrodzki, Feliks Kułakowski, Czesław Wegner, and Jan Bratysław Wolczyński received the State Prize of the Second Degree in 1974. Between 1973 and 1978, the Ujazdowski Castle in Warsaw was reconstructed (Fig. 36) according to the design by Piotr Biegański and his team.⁹⁰

⁸⁷ *Architektura dawna a współczesność*, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, vol. VI, ed. W. Puget, Warszawa 1982. The volume also includes a bibliography of Piotr Biegański's publications and a list of his design work.

⁸⁸ M. Brykowska, „Architektura Polska” w Instytucie..., op. cit., p. 21.

⁸⁹ J. Roguska, *Przejazdy bramne i klatki schodowe kamienic warszawskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1978, vol. XXIII, no. 1–2, pp. 71–98; eadem, *Warszawska interpretacja modelu włoskiej willi wieżowej w XIX wieku*, in: *In artium hortis*, ed. B. Wierzbicka, Warszawa 1997, pp. 197–207 (example of the practical application of the method); J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 1–15, Warszawa 1995–2011; cf. also J. Roguska, *Pomiary detalu architektonicznego kamienic warszawskich drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, vol. LVI, no. 3, pp. 113–116.

⁹⁰ *Architektura dawna a współczesność...*, op. cit., p. 14.

International cooperation

The Institute of Fundamentals of Architectural Development at the Warsaw University of Technology/History of Architecture and Art at the Warsaw University of Technology cooperated with the Office for International Cooperation of the Warsaw University of Technology in various examples of international cooperation. In 1976, the Institute represented by Andrzej Tomaszewski, director of the Institute, and Jadwiga Roguska, assistant professor, collaborated with the Moscow Institute of Architecture to organise a scientific session devoted to Professor Stanisław Noakowski of both universities in Warsaw, Łowicz and Moscow. The session was linked to an exhibition of Noakowski's drawings, organised by the National Museum in Warsaw and the Museum of Architecture of A. Shchusev in Moscow. Session materials with papers by architecture historians, art historians, collectors, both Polish (Andrzej Tomaszewski, Jan Zachwatowicz, Piotr Biegański, Edmund Goldzamt, Tadeusz Witkowski, Zdzisław Bieniecki, Jadwiga Roguska, Krzysztof Załęski, and Stefan Pągowski) and Russian (Stanisław Ziemcow, Nikołaj Bylinkin, Tatiana Nikitina, Elena Owsiannikova) were published in 1977.⁹¹

The Institute's staff also presented their papers at other foreign conferences, e.g. in Eger, 1972 (Maria Brykowska), Cologne, 1986 (Maria Brykowska, Andrzej Gruszecki, Anna Czapska, Przemysław Gartkiewicz).

There were numerous exchanges of staff and student groups with the faculties of architecture in Budapest (Maria Brykowska, Andrzej Gruszecki, Jadwiga Roguska, Andrzej Tomaszewski for professors from Hungary (Erzsébet Tompos, István Tábor), Czech Prague (Maria Brykowska, Anna Czapska, Andrzej Grzybowski, Robert Kunkel, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska, Andrzej Tomaszewski), and Moscow (Maria Brykowska, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska,

Andrzej Tomaszewski, Teresa Zarębska, who was appointed as a correspondent member of the Russian Academy of Construction and Architecture).⁹²

After a period of the prevalence of international contacts within the Eastern Bloc, opportunities for contact with Western Bloc research centres opened up in the 1980s. Collaboration with the Faculty of Architecture of the Technische Hochschule in Darmstadt was being developed. Numerous Institute staff members participated in the exchanges (Maria Brykowska, Anna Czapska, Przemysław Gartkiewicz, Robert Kunkel, Wojciech Olkowski, Jolanta Putkowska, Jadwiga Roguska, Jarosław Widawski). Przemysław Gartkiewicz, Robert Kunkel, Jarosław Widawski, and Andrzej Tomaszewski carried out architectural research on the Nuremberg town hall in 1986, while Professor Walter Haas from Darmstadt participated in the architectural research carried out under the direction of Maria Brykowska in Rzemień and Kalisz. Maria Brykowska, Robert Kunkel, and Andrzej Tomaszewski carried out a scientific research programme in collaboration with the State University of New York at Binghamton (1980). Many Institute staff members benefited from a few months' long research internships in Egypt (teaching the history of ancient architecture and urbanism: Przemysław Gartkiewicz, Danuta Kłosek-Kozłowska, Jadwiga Roguska, Jarosław Widawski, Teresa Zarębska) and scholarship stays in Italy (Maria Brykowska, Danuta Kłosek-Kozłowska), France and Greece (Teresa Zarębska), and in England (Maria Brykowska, Andrzej Grzybowski, Robert Kunkel).⁹³

As a participant in the Institute's activities during its existence, I have the highest appreciation from today's perspective of its achievements in the field of training of scientific staff, research and the publications summarising it. Another outstanding achievement was the reconstruction of

⁹¹ Stanisław Noakowski (1867–1928). *Życie i twórczość*, ed. J. Roguska, Warszawa 1977.

⁹² M. Brykowska, „Architektura Polska” w Instytucie..., op. cit., p. 22; Additions based on materials from the archives of J. Roguska.

⁹³ Ibidem.

Ujazdowski Castle according to a design created at the Institute by Piotr Biegański and his team. The activities of the Institute of History of Architecture and Art at the Warsaw University of Technology came to an end in 1991, following a change in the structure of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology. The following entities emerged from the Institute of the History of Architecture and Art of the University of Technology in 1991: the Department of History of World Architecture, the Department of Contemporary Architecture, the Department of Polish Architecture, the Department of Historic Preservation, the Department of Drawing, Painting and Sculpture, the Department and, since 1994, the Chair of History of Town Planning.

Bibliography

- /100 Dyplomy na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, ed. M. Neff, Warszawa 2021
- 100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. 1915–2015, ed. J. Roguska, S. Wrona, Warszawa 2017
- Architektura dawna a współczesność, „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, vol. VI, ed. W. Puget, Warszawa 1982
- Baraniewski W., Kazimierz Skórewicz, Warszawa 2000
- Bieniecki Z., *Potrzeby i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, 1969, no. 2
- Brykowska M., „Architektura Polska” w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury/Instytucie Historii Architektury i Sztuki, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, vol. 3, 2020 – Supplement. Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)
- Czapska A., *Sprawozdanie z wykonanych przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej w latach 1961–1984 pomiarów inwentaryzacyjnych starych nagrobków na cmentarzu powązkowskim w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1985, vol. XXX, no. 3
- Czapska A., *Moje wspomnienie o profesorze Piotrze Biegańskim*, „Ochrona Zabytków”, 1988, no. 1
- Czapska A., *Prace konserwatorskie na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie (1983–1987) i udział w nich studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, vol. XXX, no. 4
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1996
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997
- Kłosiewicz L., *Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej 1915–1985*, *Warszawska Szkoła Architektury*, Warszawa 1986, typescript
- Kunkel R. M., *Sprawozdanie z prac pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1982, vol. XXVII, no. 1–2
- Kunkel R., Brykowska M., *Sprawozdanie z praktyk inwentaryzacyjnych Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w 1991 r.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1992, vol. XXXVII, no. 3
- Kunkel R., Czapska A., *Sprawozdanie z terenowych prac badawczych i pomiarowych Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury Politechniki Warszawskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1981, vol. XXVI, no. 3–4
- Kunkel R., *Katedra Historii Architektury Polskiej/Katedra Architektury Polskiej i Zakład Architektury Polskiej PW (1915–1945)*, „Studia do Dziejów Architektury i Urbanistyki w Polsce”, vol. 3, 2020 – Supplement. Zakład Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1922–2019)
- Niemojewski L., *Architektura i złudzenia optyczne*, Warszawa [1929]
- Niemojewski L., *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej*, „Przegląd Techniczny”, 1934, LXXIII

- Niemojewski L., *Historia architektury i sztuki średniowiecznej*, book I, typescript
- Niemojewski L., *Uczniowie cieśli. Rozważania nad zawodem architekta*, Warszawa 1948
- Omilanowska-Kiliańczyk M., *Marian Lalewicz, Architekt petersbursko-warszawski*, Warszawa 2023
- Otwarcie Politechniki w Warszawie, „Przegląd Techniczny”, 1915, vol. LIII, nr 49 and 50, dated 15 December
- Politechnika Warszawska 1915–1925. *Księga pamiątkowa* wydana pod redakcją Leona Staniewicza, Warszawa 1925
- Politechnika Warszawska 1939–1945. *Wspomnienia pracowników i studentów*, vol. 1, Warszawa 1990
- Politechnika Warszawska *Informator zdecentralizowany – analityczny*, część B. Warszawa październik 1972
- Politechnika Warszawska *Skład osobowy jednostek organizacyjnych w roku akademickim 1974/75*
- Politechnika Warszawska *Wydział Architektury*. Lech Niemojewski, „Zeszyty Katedry Historii Architektury”, 1962
- Roguska J., *Architekci Polacy w kręgu petersburskich klasycystów*, w: *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, październik 1990, ed. T. Hrankowska, Warszawa 1993
- Roguska J., *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, vol. XXXI, no. 2
- Roguska J., *O organizacji i programie kształcenia na Podyplomowym Studium Konserwacji Zabytków Politechniki Warszawskiej*, „Ochrona Zabytków”, 1995, no. 4
- Roguska J., *Pomiary detalu architektonicznego kamienic warszawskich drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, vol. LVI, no. 3
- Roguska J., *Przejazdy bramne i klatki schodowe kamienic warszawskich drugiej połowy XIX i na początku XX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1978, vol. XXIII, no. 1–2
- Roguska J., *Warszawska interpretacja modelu włoskiej willi wieżowej w XIX wieku*, in: *In artium hortis*, ed. B. Wierzbicka, Warszawa 1997
- Rozbicka M., Smoktunowicz M., Kunkel R., Brykowska M., *Sprawozdanie z pomiarów Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akademickim 1989/1990 i 1990/1991*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1991, vol. XXXVI, no. 2
- Spis wykładów. Architektura*, in: „Program Politechniki Warszawskiej na rok naukowy 1921/22”, VII
- Stanisław Noakowski (1867–1928). *Życie i twórczość*, ed. J. Roguska, Warszawa 1977
- Sylwetki profesorów Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1992
- Tomaszewski A., *Z problematyki prac w kolegiacie wiślickiej*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 1963, no. 1
- Usakiewicz E., *Wspomnienia o profesorze Marianie Lalewicu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2005[2007], vol. L, no. 3–4
- Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965*, Warszawa 1967
- Wydział Architektury na Politechnice w Warszawie Program. Rok 1915*
- Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, vol. 1–15, Warszawa 1995–2011